

**T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ ANA BİLİM DALI**

**TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA TÜRKİYE’DE
ÜCRETLİ EVDE BAKIM UYGULAMASININ
DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Merve Menekşe ÖZER

**KOCAELİ
2016**

**T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ ANA BİLİM DALI**

**TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA TÜRKİYE’DE
ÜCRETLİ EVDE BAKIM UYGULAMASININ
DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Merve Menekşe ÖZER
DANIŞMAN: Doç. Dr. Betül URHAN**

**KOCAELİ
2016**

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ ANA BİLİM DALI

TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA TÜRKİYE'DE
ÜCRETLİ EVDE BAKIM UYGULAMASININ
DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tezi Hazırlayan: Merve Menekşe ÖZER

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 09.11.2016/22

Jüri Başkanı: Doç. Dr. Betül URHAN

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Aziz Çelik

Jüri Üyesi: Doç. Dr. Feryal Saygılıgil

KOCAELİ

2016

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR LİSTESİ	VII
TABLO LİSTESİ.....	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM	7
ATAERKİ KAVRAMI VE ÖTESİ.....	7
1. ANAERKİL SİSTEMDEN ATAERKİL SİSTEME OLAN KIRILMA.....	10
2. ATAERKİLLİK, KAPİTALİZM ve KADIN EMEĞİ	16
İKİNCİ BÖLÜM.....	28
BAKIM EMEĞİ.....	28
1. EV İÇİ EMEK VE BAKIM	28
1.1. Kadının Karşılıksız Emegi.....	29
1.2. Kadının Karşılıksız Emeginin Özellikleri	33
1.2.1. Kadın Emeginin Karşılıksızlığı.....	33
1.2.2. Yeniden Üretim	38
1.3. Cinsiyete Dayalı İş Bölümü ve Bakımın Verilere Göre Yorumlanması....	42
1.3.1. Türkiye’de Kadın ve Erkeklerin Bakım Emegi Konusunda Zamanı Kullanım Biçimleri.....	44
1.3.2.Karşılıksız Emek Alanındaki Zaman Kullanımının Kadın İstihdamına Etkisi	49
1.4. Bakım Emegi, Ev İşleri ve Sevgi Boyutu.....	52
1.4.1. Bakım ve Ev İşleri.....	52
1.4.2. Duygulanımsal Emek.....	54
1.4.3. Sevgi Karşılığı Çalışma	56
1.5. Bakımın Kavramsal Boyutları.....	61
1.5.1. Sosyal Hak Olarak Bakım	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	65
REFAH DEVLETİ VE BAKIM.....	65
1. REFAH DEVLETİ DÖNÜŞÜMÜ VE BAKIM.....	65
1.1. Refah Rejimlerinin Dönüşümü	65
1.2. Refah Devleti Sınıflandırması	69
1.3. Bakım Rejimleri ve Aile	74
1.3.1. Refah Rejimlerinin Toplumsal Cinsiyet Temelinde Sınıflandırılması	75
1.4. Enformel ve Formel Bakım	78
1.4.1. Formel Bakım Alanının Sınıflandırılması.....	81
2. TÜRKİYE REFAH REJİMİ DÖNÜŞÜMÜ.....	87
2.1. 1980’li Yıllara Kadar Türkiye’de Refah Rejimi.....	88
2.2. 1980 Sonrası Sosyal Politika Dönüşümü	91
2.3. Sosyal Politikanın Araçsallaşması: Sosyal Yardımlar	95
2.4. Türkiye Refah Rejimi ve Kadın.....	101
2.4.1. Kadınların İstihdamdaki Durumlarının Ev İçine Yansıması	106
2.4.2. Türkiye Refah Rejiminde Bakım	108
3. KADINLARIN KARŞILIKSIZ ÜSTLENDİKLERİ AĞIR ENGELLİ BAKIMI VE EVDE BAKIM UYGULAMASI	115
3.2. Evde Bakım Uygulaması ve Yasal Çerçevesi.....	117
4. AĞIR ENGELLİLERE YÖNELİK EVDE BAKIM UYGULAMASINDAN YARARLANAN AİLELERDEKİ KADINLARIN BAKIM YÜKÜ.....	124
4.1. Araştırmanın Amacı ve Sınırlılıkları	124
4.2. Araştırmanın Yöntemi.....	126
4.3. Araştırma Bulguları ve Analizi	127
4.3.1. Bulgular	127
4.3.2. Sonuç	140
SONUÇ.....	143
KAYNAKÇA.....	146

ÖZET

Kadınların ev içindeki görünmeyen emekleri kapsamına giren *ücretsiz bakım emeği* tezin ana eksenini oluşturmaktadır. Ücretsiz bakım emeği, kadın-toplumsal yapı-devlet ekseninde ele alınmaya çalışılmıştır. Ücretsiz bakım emeği ele alınırken; ataerkillik ve ataerkilliğin boyutları ev içi alanın kadınlara terk edilmesinin en büyük nedeni olarak görülür. Bu nedenle ilk olarak ataerkillik, kavramsal olarak ve kapitalizm içinde kadın emeğindeki görünürlüğü ile açıklanmıştır. Görünmeyen emek mekânının kendisi olarak *ev* ve ev içinde açığa çıkan emek; kadınların ev içindeki sorumlulukları ve karşılıksız ev emeği, bakım emeğinin anlaşılmasında ve açıklanmasında yardımcı alanlar olarak görülmüştür. Özel alanda ortaya çıkan ücretsiz bakım emeği açıklanırken bu alanda meydana gelen yeniden üretim içerisinde ele alınarak kadınların ev mekânında kişilere karşı neden bu emeği oraya koyduklarının sorusu izlenmiştir. Ev içindeki kadının durumu kimi istatistiki verilerle ortaya konulmuştur.

Bakım emeği alanını ilgilendiren devlet müdahalesi olarak; refah devleti ve refah devleti politikaları kavramla bağdaştırılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Türkiye'deki kimi uygulamalara yer verilmiştir. Son olarak kadınların üstlendikleri hasta ve engelli bakımı açıklanmış; *Bakıma Muhtaç Özürlülerin Tespiti Ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik* ile hayata geçirilen evde bakım uygulamasındaki bakım ücretinin yasal çerçevesi incelenmiştir. Ayrıca pratikte yer alan örnekleri incelenerek; tez kapsamında gerçekleştirilen 9 kadın görüşmesinden örneklere yer verilmiştir yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Ataerkillik, bakım emeği, ücretsiz bakım emeği, karşılıksız kadın emeği, refah devleti, yeniden üretim.

ABSTRACT

As women's unpaid domestic works area, including unpaid care, is the main line of this thesis. Unpaid care which had been explained with line of woman-state-social structure when unpaid care is argued the patriarchy and its lines seems the biggest reason of leaving domestic works area to women. Therefore as seems the reason of patriarchy is taken upon by women unpaid care which had been explained on appearing women's unpaid care as conceptual and in capitalism. As itself home in unpaid domestic works area and appearing as a work in home; women's responsibility in home and unpaid domestic work had been seen helpful area to explain and understand of unpaid care. When explaining women's work in private sphere, the question that why women reveal this works for the others in home had been followed. The status of women in home had been explained by some statistics. As a state intervention which interests of care; welfare state and welfare state's policies try to explain with correlating with this notion. There had been given a place some policies from Turkey. In conclusion patient and disabled care taking upon by women had been explained; care fee in implementing care in home system's legal framework had been created. And investigating specimens taking part in practice; specimens from realized 9 women interview within the thesis had been included in thesis.

Key words: Patriarchy, unpaid care, care, domestic works, care fee.

ÖNSÖZ

Uzun, yorucu ve öğretici bir sürecin ardından bu süreci dolduran, taşıyan, yüklenen herkese teşekkürü borç bilirim. Ama bunlardan önce, en önce hayatımın inşasında büyük emekleri olan ve bana güç veren üç kadına ayrıca teşekkürü borç bilirim. Mücadeleyi, pes etmemeyi, çalışmayı, toplumun öğretilerini nasıl yırtmak gerektiğini öğretip, özgürlüğün *sınırlı* doğasını benim için hep en açıkta tuttukları, bunu böyle gördükleri ve hep inandıkları için; Nezahat Akkutay'a, Pelin Azmiye Akkutay'a ve Fatma Hikmet Akkutay'a çok teşekkür ederim.

Lisans öğrenimim boyunca ve yüksek lisans öğrenimim sırasında, tez sürecinde birlikte çalışma şansına sahip olduğum, 9 yıllık hocam ve tez danışmanım Sayın Doç. Dr. Betül Urhan'a bu uzun süreç boyunca sabırla beklediği için ve sunduğu bütün katkılar için ve ortaya koyduğu bütün yardımlar için ne kadar teşekkür etsem az kalacaktır.

Ayrıca lisans ve yüksek lisans öğrenimim boyunca yol gösterici tartışmaları ve fikirleri için bütün bölüm hocalarıma teşekkürü borç bilirim.

Tez sürecinin en kritik noktasında ses kayıt cihazını vererek araştırmaya başlamamı sağlayan ve tezi kurtaran; bunun dışında tez süreci boyunca desteğini ve sohbetlerini esirgemeyen saygıdeğer hocam Doç. Dr. Aslı Kayhan'a tezimi kurtardığı için ne kadar teşekkür etsem az kalacaktır. Zaman zaman odasına vardığımda destekleyici sohbetlerini esirgemeyen Arş. Gör. Sevda Köse'ye de teşekkür ederim.

Tez kapsamında bin bir güçlükle gerçekleştirmeye çalıştığım küçük araştırmada bana evlerinin ve hayatlarının kapılarını açan, pek çoklarının anlatmak istemeyecekleri şeyleri, zor zamanlarını samimice anlatan, yiyeceklerini ve sohbetlerini paylaşan 9 kadına ayrıca teşekkür ederim. Çünkü bu araştırma olmasaydı yazılan bu tez, benim için yarım kalmış olacaktı.

İzmit gibi küçük bir şehirde erkeklere ait yerler olarak görülen çay ocaklarının *kadınlara muhafaza edilmiş* alanını yıktıkları, her daim mücadele ettikleri için tezin yazım sürecinin büyük bir kısmında ve zor anlarımda, hiç bıkmadan yaptıkları sohbetler, demleyip getirdikleri bütün çaylar ve dostlukları için bütün Show Çay Ocağı emekçilerine ve Yunus Bozkurt'a ayrıca teşekkür ederim. O

ay ocađında umutlandıđım ve umutsuzluđa dűřtűđűm zamanlarda benimle oturup bűyűk bir sabırla kafa patlatıp; artık tezimin her noktasına benim kadar hakim olan sevgili Zeynep Ak ve sevgili Cuma Yokuř'a ve bu sűrecin bařından sonuna yanımıda olan, ayrılan, yeniden gelen ve giden bűtűn arkadařlarıma teřekkűr ederim. Ayrıca kendime olan gűvenimi yitirdiđim zamanlarda bana benden çok inandıđı için Adnan Akdađ'a teřekkűr ederim.

KISALTMALAR LİSTESİ

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

ASPB: Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı

BM: Birleşmiş Milletler

GSYH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

ILO: International Labour Organization- Uluslararası Çalışma Örgütü

OSB: Organize Sanayi Bölgesi

SHÇEK: Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü

SYDT: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu

ŞNT: Şartlı Nakit Transferi

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TCDB: Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. 2014-2015 yılı TÜİK Hane Halkı Zaman Kullanım Anketi.....	46
Tablo 2. 2006 yılı TÜİK Hane Halkı Zaman Kullanım Anketi'nden alınmıştır.	46
Tablo 3. 2014-2015 yılı TÜİK Hane Halkı Zaman Kullanım Anketi.....	47
Tablo 4. TÜİK 2006 Zaman Kullanım Anketi Ortalaması.....	49
Tablo 5. Ev Emeginin Bileşenleri.....	58

GİRİŞ

Tezin yazım aşamasının başlangıcından sonlandırılmasına dek dönem dönem kendisine ait bir odaya sahip olan tez yazarına Virginia Woolf rehberlik etmiştir. Bu yüzden bu tezin girişi onunla başlamalıdır.

Woolf (2014) kitabında, yüzünü sokaklardan evlere, evlerden odalarına çevirdiğinde; odaların içindeki kadın öykücülerin en temel anlamıyla, katıksız bir ataerkilliğe karşı koyuşlarını, mücadelelerini anlatır.

“Odaya gireriz – bir kadın odaya girdiğinde neler olacağını söylemeye fırsat bulana kadar İngilizcenin olanakları fazlasıyla uzatılıp genişletilmiş, havada küme küme uçuşan sözcükler izinsizce hayatiyet kazanmış olur. Odalar birbirinden öyle farklıdır ki; sakin olabilirler ya da gürültülü; denize bakalar ya da tam tersi, bir hapishanenin avlusuna; yıkanmış çamaşırlar asılı olabilir; ya da opal kumaşlar ve ipekler canlandırır içlerini; at kılı kadar sert ya da tüy gibi yumuşaktırlar – kadınlığın bu aşırı karmaşık gücünün insanın suratına çarpması için herhangi bir sokaktaki herhangi bir odaya girmek yeterlidir. Zaten başka türlü olabilir mi? Çünkü kadınlar milyonlarca yıldır evlerinin içinde oturdular, artık onların yaratıcılıkları o evlerin duvarlarını delmiştir, bu gün. Tuğlaların ve harcın kapasitesini öylesine zorlamıştır ki, artık kalemlere ve fırçalara, iş hayatına ve politikaya yönelmek ihtiyacındadır (Woolf, 2014, s. 95-96).”

Elinizdeki bu tez o evlerin odalarına girebilme çabasıdır.

(.....)

Günümüzde yaşanan toplumsal sistem olarak ataerkillik, erk olanın iktidarının her türlüünü barındırır. Bununla; ataerkilliğin kamusal ve özel alanda gerçeklik bulan bütün versiyonları kastedilmektedir. Ataerkillik, kadınların

hayatlarının her alanında etkendir. En ilkel biçimlerinin *iffet* ve *namus* kalıpları olduğunu belirtebileceğimiz problemleri, kadınların gündelik hayatlarının birer parçası haline getirilmiştir. Woolf (2014)'un ve benzerlerinin aktardığı örneklerden görüldüğü kadarıyla bu, kadınların kendilerini gizlemelerine, kamusal alandan çekmelerine ya da saklamalarına dek varmaktadır. Günümüzde de pek çokları için iffet ve namus kavramlarının bu gibi sonuçlara *neden* olduğu toplumsal olarak deneyimlenen bir gerçektir. İffet ve namus kavramları kadınların yukarıda bahsedilen *evlerin* odalarından çıkmadıkları *özel alanı* oluşturur.

“On dokuzuncu yüzyılın sonlarında bile kadınların anonim kalmasını gerektiren iffet duygusunun yadigârıydı bu. Currer Bell, George Eliot, George Sand, yazdıklarının kanıtlandığı üzere hepsi de içlerindeki mücadelenin kurbanı olan bu kadınlar, erkek adı kullanarak, beyhude bir çabayla kendilerini gizlemeye çalıştılar. Böylece de, karşı cins tarafından konulmuş olmasa da onun tarafından bolca desteklenen geleneğe, yani kadınların ünlü olmasının (Perikles, kadının esas onurunun hakkında konuşulmaması olduğunu söylemiştir, oysa kendisi hakkında çok konuşulurdu,) iğrenç bir şey sayılmasına biat ettiler (Woolf, 2014, s. 56-57).”

Evet, kadınlar tezin ilk bölümünde de bahsedileceği gibi, Sanayi Devrimi'nin başlamasıyla birlikte iffetleri ve namusları adına kamusal- özel alan çelişkisinde, özel alana sıkıştırılmışlardır. Özel alandaki görev paylaşımları ve sınırları kadınların aleyhine şekillenerek, daha evvelki devirlerden taşınarak gelen; eşitsiz cinsiyete dayalı iş bölümü ile ve diğer yandan toplumsal cinsiyet rollerinin de bu iş bölümünde etken olmasıyla katmerleşmektedir. *Ev*; kadınların zor ve ağır görevlerle karşı karşıya kaldıkları bir alanı işaret eder. Kadınlar, karşılığı olmayan zor ve ağır bir iş yükünün altındadırlar. Bu emek biçiminin ve iş yükünün *ağır* olarak nitelendirilmesinin en büyük sebebinin altında *en yakınlarla karşı* üstlenilen (Savran, 2009, s. 19) işlerin olması yatmaktadır. Woolf (2014) kadınların ev içindeki karşılıksız emeği konusunda Newcastle Düşesi Margaret Cavandish'ten alıntılar yaparak şunları aktarır.

“Düşesi açın, aynı öfke patlamasını görürsünüz. “Kadınlar yarasalar ya da baykuşlar gibi yaşıyor, hayvanlar gibi çalışıyor ve solucanlar gibi ölüyorlar...” (Woolf, 2014, s. 68)”

1600’ lü yıllarda yaşamış olan Düşes’in öfkesinin yersiz olmadığı günümüz için dahi kesindir. Çünkü günümüzde de kadınlar ev içindeki yeniden üretim işlerinden kaynaklanarak hem az saatlerle uyumakta hem de çok çalışmaktadırlar.

“Şahıs: Birde uyuyorum bazen bir buçuk oluyor uyuyorum. Saat altı buçukta kalkıyorum. Yediye kadar hazırlanıp, sekiz buçukta E. evden çıkınca zaten işim var ben bir daha zaten yatamıyorum yani. Öyle sabahları yatamıyorum. İşim oluyor. (KOC160324has)”*

Tezin ikinci bölümünde de sıklıkla belirtileceği gibi kadınlar ataerkil kapitalist toplumlarda ev işlerinden ve bakımdan sorumlu yegâne taraf olarak görülmektedir. Günümüzde de özel alanda ev işlerinin yanında bireylerin bakımından da sorumlu görülen taraf kadındır. Ücretli bir işte çalışsın ya da çalışmasın kadınlara toplum tarafından yüklenen en *önemli görev* kişilerin, hanenin bakımındır. Bakım kavramının özel alanı ilgilendirdiği kadar kamusal alanı da ilgilendirdiği ancak bunun ısrarla özel alan ait olduğu düşüncesi vardır. Bu yüzden kadınlar ev mekânında bütün günlerini ya da işten arta kalan zamanlarını, günümüzde de bireylerin bakımına ve ev işlerine ayırırlar. Fakat ortaya çıkan emeğin kendisi görülmez. Bu kendiliğinden, *doğal* görünen eşitsiz cinsiyete dayalı iş bölümünün sonucudur.

Virginia Woolf yanılmaktadır.

* Alıntıda bu kod tez kapsamında gerçekleştirilen araştırmadaki görüşmelere verilen koddur. “KOC” araştırmanın ve görüşmenin Kocaeli’nde yapıldığını belirtir. “160324” no ise sırasıyla yıl, ay ve gün olarak görüşmenin yapıldığı tarihi işaretler. Kodun sonunda bulunan “has” eki “*hasta*” ya da ileride görüleceği gibi bazılarında bulunan “ço” eki “*çocuk*” kelimelerinin kısaltılmış halidir ve görüşmenin hasta çocuk sahibi anne ile mi yoksa birinci dereceden hastası olan kadınla mı görüşüldüğünü belirtir.

Evet, kadınlar pek çok konuda erkeklerle eşit biçimlerde yararlanma hakkına sahiptir. Ancak alttan süre giden bir yasaklamanın ve sınırlamanın, onun sandığının aksine 100 yıl sonra da, ataerki ve onun aygıtları tarafından kadınları baskı altına alınmaya çalıştığı ortadadır. İşgücü piyasalarına girişlerinden, engellendikleri, denetlendikleri noktalara kadar bu böyledir.

“Ayrıca yüzyıl sonra diye düşündüm, kapının eşiğine vardığım sırada, kadınlar artık himaye edilen cins olmayacaklar. Bir zamanlar kendilerine yasaklanmış olan bütün faaliyetlere ve uğraşlara katılabilecekler. Dadı kömür yığabilecek. Dükkancı kadın otomobil kullanabilecek. Kadın himaye edilen cins olduğunda görülen durumlara dayandırılan bütün var sayımlar ortadan kalkmış olacak-(....) (Woolf, 2014, s. 45).”

Fakat tez yazarının da yanıldığı söylenebilir,

Çünkü bu tez kapsamında gerçekleştirilen 9 görüşmedeki kadınların hikâyelerinden görülmüştür ki; kadınlar, mücadele etmekten hiçbir koşulda vazgeçmemişlerdir. Üstelik çoğunun karşılaştığı ilk büyük sorunların odağı olan kamusal alanla yüzleşmelerinde, hemen hepsi güçlü bir tavır ortaya koymuşlardır. 9 kadında ev kadınıdır ve evlidirler. Sayının bu kadar az olmasının sebebi ise tez yazarının kadınlara ulaşmasındaki sıkıntıdır. İlgili devlet kurumlarına başvurulmasına rağmen aylarca süren bürokratik yazışmalar sonucunda ilgili genel müdürlükten bakım ücreti alanların *adres bilgilerine* dair gerekli izinler alınamadığı için sağa sola haber vermek kaydıyla bulunan kişilerle görüşmeler tamamlanmıştır. Dolayısıyla hepsinin verdiği bilgiler son derece kıymetlidir.

Farklı tartışmaların yürütüldüğü ev içi emek alanında ve bakım konusunda belirtilebilecek en önemli yanın, özel alanın düzenlenmesi sorunu olduğu söylenebilir. Devletler kendi ideolojik ve ekonomik tercihlerine göre bakım konusunda çeşitli politikalar üreterek müdahalede bulunabilirler. Fakat ataerki

kapitalist devlet formlarında bakım konusu genellikle ev içinde kadınlara bırakılmaktadır. Kadınlar emek gücünde ihtiyaç duyulduğunda başvurulan bir kaynak olarak ve\ veya ucuz emek haline getirilmeye çalışıldığı zamanların dışında kapitalist ataerkil ekonomik sistemlerce ev içinde, piyasadan sağlandığında son derece maliyetli olduğunu belirtebileceğimiz, bakım işlerinden ve ev işlerinden sorumlu tutulurlar. Ancak tezin ilerleyen bölümlerinde Maxine Molyneux gibi yazarların bu teze karşı çıkışlarına da değinilecektir.

Woolf (2014) kitabında; İngiltere'deki ataerkil sistemi üniversitenin kütüphanesinin raflarında gezerken buradan bakarak anlatır. Ve her yanı işgal eden erkek egemenliğine öfkelenir. Günümüzden bakıldığında sistemin altında kadınların ve erkeklerin beraber ezildikleri söylenebilir. Ama evlerin odalarından bakıldığında kadınların ezilişinin katmerli olduğu ortaya çıkar.

“(.....) bu dağınık ifadelere bakarak İngiltere’de ataerkil bir yönetim olduğunu anlardı. Güç de para da nüfuz da ondaydı. Gazetenin sahibiydi, hem yazı işleri müdürü hem onun yardımcısı. Hem Dışişleri Bakanıydı hem Yargıç. Kriket oyuncusuydu, yarış atları da onundu, yatlarda. Hissedarlarına yüzde iki yüz kar payı dağıtan şirketin müdürüydü. Kendisinin yönettiği vakıflara ve üniversitelere milyonlar bırakıyordu. Film yıldızını havada asılı tutuyordu. Kasap bıçağındaki saç telinin insana ait olup olmadığına o karar verecekti; katili beraat ettirecek oydu, mahkûm edecek de, asacak da oydu özgür bırakacak da o. Sis dışında her şey onun kontrolü altında görünüyordu. Yine de öfkeliydi. Öfkeli olduğunu biliyordum. Kadınlar hakkında yazdıklarını okuduğumda – sözlerini değil de kendisini düşündüm (Woolf, 2014, s. 38).”

Sosyal refah politikalarını tercih etseler de günümüzde devletlerin temelinde hüküm süren bir ataerkil sistemin olduğu söylenebilir. Tezin üçüncü bölümünde genel bir ele alışla bu konu tartışılmaya çalışılacaktır. Sadece ev içinde, özel alanda değil kamusal hayatın düzenlenmesinde ve kamusal alanda da ortaya konan programların ve politikaların ne kadar yararlı olduğu tartışılmaya çalışılacaktır. Ayrıca bu bölümde araştırma kapsamında da görüşülen kadınların da dahil olduğu

evde bakım sisteminin yasal ve pratikte var olan biçimi; sorunları ortaya konularak tartışılmaya çalışılacaktır.

“Genelde kadınların çok serin kanlı olmaları istenir; ama kadınlar da erkeklerle aynı şeyleri hissederler; erkek kardeşleri gibi onları da yeteneklerini işletmek, çabalarını harcayacakları alanlar bulmak ihtiyacındadırlar; katı yasaklamalara, mutlak durgunluklara tahammül edemezler, tıpkı erkekler gibi; daha fazla ayrıcalığa sahip başka insanların onların puding hazırlamakla, çorap örmekle, piyano çalmakla ya da nakışla yetinmelerini söylemeleri darkafalıktır. Kadınlar geleneklerin kendi cinsleri için gerekli gördüğünden fazlasını yapmak ya da daha fazla öğrenmek istiyorlarsa onları suçlamak ya da alay etmek düşüncesizliktir (Charlotte Bronte *akt* Woolf, 2014, s. 76).”

Aşağıda bulunan tezin ilgili bölümlerindeki alıntılarda da görülecektir ki; pek çok kadının ortaya koyduğu çaba, Charlotte Bronte ve Virginia Woolf gibi emeklerini, var oluşlarını görünür kılma çabasıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ATAERKİ KAVRAMI VE ÖTESİ

Toplumlardaki ataerkil örüntüler, tarihsel gelişim süreçlerinden bağımsız oluşmamaktadır. Günümüzde yaygın biçimde var olan ataerkil toplum yapılarının daha anlaşılır kılınması için; genel anlamıyla arka planda geçirilen tarihsel, kültürel süreçlerin incelenmesi, ataerkilliğin kendisinin anlaşılması açısından önemlidir. Bu bağlamda bakıldığında; toplumun ilişki ağlarının ve onun oluşturduğu kuralların ve cinsiyet rollerinin üretim biçimlerinden bağımsız oluşmadığını aksine onlar tarafından şekillendiğini, tekrar ve tekrar yeniden üretildiğini belirtebiliriz.

İnsanın dünya üzerinde varoluşundan bu yana gerçekleştirilen keşiflerin en önemlilerinden olan; tarımın icat edilmesi ve sonucunda oluşan süreçlerin zemin hazırladığı söylenebilecek sistemlerden; ataerkilliğin, seyrettiği çizgi günümüz toplumları açısından önemlidir. İnsan topluluklarının tarımla birlikte üretimi ve artı değeri keşfettikleri ilk çağlardan bu yana ortaya çıkan yeni ilişkiler sistemi, kendi içinde aktörlerini de oluşturmuştur. Ataerkinin kendisi için; temel anlamıyla daha çok babaların çocuklar ve aile üzerindeki etkinliğini hedef aldığı, ancak geniş anlamıyla toplumsal yapı içinde, erkeğin başat role sahip olarak, onun kurallarının geçerli olduğu ya da sadece erkeğin değil *erk* özelliğine sahip herhangi bir toplumsal ögenin de buna sebep olabileceği, söylenebilir. Bahsi geçen rolün cinsiyet esaslı belirlendiği ve bunun cinsiyete dayalı iş bölümü ile perçinlendiği belirtilebilir. Ortaya çıktığı düşünülen ilk halinden günümüze erkek egemenliğinin kesin ve değişmez olan özelliklerinden birisi, sistemin kendi içinde neredeyse pek az değişerek varlığını sürdürmesidir. Ekonomik sistemler içine de sızan, başat rol altında ezilen diğer kimlikler, sistemin yürütülmesinde esas olan görevleri üstlenirler. Özel alanda ve kamusal alanda kadının ortaya koyduğu emeğin görünmez

kılınmasının ve önemsizleştirilmesinin avantajları erk olan bu aktörler tarafından kullanılmaktadır. Ataerkil kapitalist ekonomik sistemlerin içinde, kadının bilinçli bir biçimde baskı mekanizmaları kullanılarak; üzerindeki denetimin arttırılması; üretim alanlarında* ucuz emek güçlerinden biri haline getirilmesinin temelini oluşturur. Ataerkilliğin kendisinin, yukarıda bahsedilen sorunun ana kaynaklarından birisi olması durumu, onun daha yakından incelenmesini gerektirmektedir.

Ataerkillik, tek boyutu ile incelendiğinde; antropolojide, aile topluluğu üzerinde *babanın* ya da *yaşlı bir erkeğin* mutlak otoritesine dayanan toplumsal sistemdir (Ana Britannica, 2004, s. 539). Ataerkinin (patriarchy, le patriarcat, das patriarchat) orijinal anlamı *babanın egemenliğidir* (Yaman, 2013, s. 25). Christine Delphy (2013), Sanskritçe, Yunanca ve Latince’de aynı anlama gelen *pater* kelimesinin günümüzdeki kullanımını gibi baba anlamı taşımadığını belirtir. Delphy (2013)’nin belirttiği üzere *pater* kelimesi hukuk dilinde başka kimseye bağlı olmayan ve bir aile ile bir mülk üzerinde otoritesi bulunan erkekler için kullanılmaktadır (Delphy, 2007, s. 279 *akt.* Yaman, 2013, s. 25). Dolayısıyla dar anlamıyla ataerkinin babanın egemenliğine dayandığını belirtmek yanlış olmamaktadır. Daha geniş anlamıyla ele alındığında ve günümüze daha yakın bir tanıma göre ise; “nüfusun kadın olan yarısının erkek olan yarısı tarafından yönetildiği” (Millett, 2011, s. 47) toplumsal örgütlenme biçimlerindedir.

Engels, aile biçimlerini önemser ve bu yapıda oluşan değişimlerin altındaki sebebin sermaye ve özel mülkiyet olduğunu belirtir. *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (t.y.) adlı kitabında; ataerki kavramını, Slavlardan ödünç aldığı *zadruga* (arkadaşlık bağı) kelimesi ile açıklamaya çalışır. *Zadruga*; aynı ana babadan gelen ve eşleriyle birlikte aynı çiftlik içinde yaşayan, çeşitli kuşakları kapsayan, tarlaların birlikte ekildiği, ortaklaşa beslenilip, ortaklaşa giyinildiği ve ürün fazlalığının ortaklaşa sahip olduğu aile topluluğudur.

* Bu ifade bilinçli olarak kullanılmıştır. Tezin ilerleyen bölümlerinde ev içi alanında gerçekleşen üretime dair tartışmalara yer verilecektir. Ancak belirtilebilir ki; ev içi alanda gerçekleşen üretim her zaman somut, fiziki şeyleri ifade etmeyebilir. Ortaya konan soyut şeyler ve çaba bu emek biçiminin içindedir ve özelliklerindedir.

Ataerki ailede mülkiyeti elinde tutarak üretim süreçlerini yöneten aile reisi erkektir, kadınlar ile çocuklar erkeğin tahakkümü altındadırlar (O'Hara, 2001, s. 843 *akt.* Yaman, 2013, s. 81). Bu tanımın, genel bir anlamlandırmadan çok ataerki aile üzerinden yapılan dar bir tanımlama olduğu söylenebilir. Genellemenin aksine ataerkilliğin coğrafyalara, kültürlere ve ekonomik sistemlere göre değişiklik gösterebileceği unutulmamalıdır.

Ataerki kavramının ilk olarak dildeki anlamsal karşılığına bakıldığında, görülmektedir ki; kadın erkek arasında var olan ezen ezilen ilişkisinin geleneksel yapı içinde kabullenilmiş bir kurallar silsilesi haline gelmiştir.

ataerki

isim, toplum bilimi (ata'erki)

isim, toplum bilimi Soyda temel olarak babayı alan ve ailede çocukları baba soyuna mal eden topluluk düzeni (Türk Dil Kurumu (TDK), 2015)

Kelimenin kendisi, temelinde erkeğin bulunduğu bir noktayı işaret eder. Soy sisteminin ve miras hukukunun erkeğe göre belirlendiği bir yapıyı temsil etmektedir. Bu bağlamda; Roma hukukunda babanın yaşları ne olursa olsun çocukları ve evlat edinme yoluyla ailesine girmiş kişiler üzerindeki velayet ve vesayet hakkı, çocukların her türlü malının *babaya* ait olması anlamına gelen *patria potestas* a yapılan bir atıfla tanımlanmaktadır (Ana Britannica, 2004, s. 482). Bu daha çok baba otoritesini vurgulayan bir tutumdur.

Ancak günümüzde ataerkillik sadece *baba* ya da *erkek* olan ile ifade edilebilecek bir kavram değildir. Aile, toplum ve devlet üçgeninde daha geniş biçimlerde ele alındığında sistemsel bir kavram olarak karşımıza çıkar. Örneğin; ilk anlamının dışında, feminist teori tarafından ataerki kelimesi, sistemleşmiş bir erkek

egemenliğine işaret eder (Yaman, 2013, s. 23) ve bunun farklı ekonomik, sosyal yanlarına dikkat çeker. Her iki kelime arasındaki köken ilişkisi, kadınların erkeklerce ezilmesinin bağlantısını açık hale getirebilmektedir (Yaman, 2013, s. 24). Bu ataerkil sistemlerin en karakteristik özelliklerinden birisidir.

1. ANAERKİL SİSTEMDEN ATAERKİL SİSTEME OLAN KIRILMA

Yeryüzünde insan topluluklarının ortaya çıktıkları ilk dönemlerden itibaren; kadının doğurgan yapısından kaynaklı olarak *kutsal varlıklar* olarak görülmesi; onların toplum içinde önemli noktalara yerleştirmiştir. Ortaya konan yeni icatlar, özellikle hayvanların evcilleştirilmesi ve dolayısıyla tarımda elde edilen üretimin artması ilkel ticaretle oluşmaya başlayan zenginlik, evlilik biçimlerinde ve aile yapılarında meydana gelen değişimlerin sebep olduğu toplumsal hareketlilikte kadınların konumları değişmeye başlamış ve erkek başat rolü edinmiştir.

Kadının, topluluğun ya da klanın bütün üyelerinin günlük geçimini sağlamadaki başarısı, yaşamın kendisinin sürdürülmesini güvence altına almıştır (Mies, 2008, s. 127). Deneyim ve tecrübenin yaşamsal bir değere sahip olduğu ilkel toplum sisteminde kadın eşit fakat farklı konumdadır ve ana merkezli olduğunu belirtebileceğimiz bu toplum sistemi avcı toplayıcıdır (Özateş, 2015a, s. 18). Dolayısıyla kadının sahip olduğu statünün sebebi doğayı yakından tanıyor olmasına ve bitkileri bilmesine bağlanabilir (Erbil, 2015, s. 33).

Erkeğin üreme etkinliğinde fonksiyonunu henüz keşfedilmemiş ya da çoklu cinsel ilişkiler nedeniyle babalık pozisyonun belirsiz olmasının yarattığı karışıklık içinde, kesin ve belli tek varlık olarak kadının rolünün çocuğun *anası* olarak bilinmesi kadınların tanrıçalaştırılmasında ve kutsal varlıklar olarak görülmesinde tetikleyici nedenlerden olabilir (Erbil, 2015, s. 33). Dolayısıyla böyle topluluklarda soy anneye göre hesaplanıp ilerler (Engels F. , 2011, s. 48).

Engels ortaya çıkan grup evliliklerinde, kadınlar arasında oluşan akrabalık zincirini önemser. Buna göre; “grup evliliğinin var oldukça soy ağacının yalnızca *ana* tarafından gösterilebileceğinin açık” olduğunu ve yalnızca “*kadın-soy- zincirinin* tanındığını” (Engels F. , s. 52) belirtir. Ayrıca kadınlar arası bir soy- zinciri oluşurken bu zincire bağlı kadınların hepsi için ortak ana-ataları olması sebebiyle, kuşaktan kuşağa aktarılan kız kardeşlik bağı bulunmaktadır (Engels F. , s. 53). Bu bağ akrabalık ilişkilerini güçlendirirken aynı zamanda mirasın nerede ve kimin elinde toplanacağını da belirtir. Anaerkil eksenli toplumlarda var olan erkek kardeş, kız kardeşin çocukları üzerine özel ilgi gösterir ve çocuklar fiziksel babalarından çok esas erkek olarak annenin kardeşini kabul ederler (Goody, 1972, *akt.* Davidoff, 2002, s. 72). Kadının erkek kardeşinin aile ya da topluluk içinde fiziki babadan daha ön planda tutulması ana soyu açısından önemlidir. Bu bağlamda, Stone soyun ana tarafından belirlenmesi durumunu, diğil dinlerdeki tanrıçaların rolüne bağlar, bu durumun en büyük etmeni olarak da kadın akrabalığını gösterir. Kadınların kendi soy zincirleri üzerinden elde ettikleri konumun malın ve adın kadının soyuna geçişinde kadın akrabalığının önemli bir yere sahip olduğunu belirterek ana soyunu tarifler (Stone, 2000, s. 63);

“Anayanlık genellikle, kalıtın (mirasın) ana soyundan geçtiği, oğulları, kocaların ya da erkek kardeşlerin sanlarla mallara ancak yasal olarak sahip olan kadınla ilişkilerinin sonucunda ulaşabildiği toplum yapısı olarak tanımlanır (Stone, 2000, s. 63).”

Barınılan yerden, güvenliğe ve yiyecek üreticiliğine kadar kadın egemendir. Kadınlar güçlü konuma sahip oldukları dönemlerde; erkekten daha önemli sosyal rollere sahip olmalarına karşın erkekler ve kadınlar her zaman eşit haklara sahip olmuşlardır. Bununla birlikte ifade edilebilir ki kadın; baskı ve otoriteyi temsil eden bir cins olmamıştır (Erbil, 2015, s. 59). Özellikle, kadının etkin olduğu toplayıcılık (besin maddelerinin toplanması) ile var olan toplumlarda cinsiyetler-arası eşitliğin en üst düzeye vardığı belirtilmektedir (Kottak, 2001, s.444-446 *akt.* Atay, 2004, s. 17).

Fakat anaerkil dönemin iddia edildiği üzere evrensel bir biçimde yeryüzünde var olmadığı ifade edilmektedir. Yaman (2013) ana- soylu pek çok toplumun var olmasına karşın bir aşama olarak anaerkilliğin tarihte izine rastlanılmadığını belirtir. Ayrıca Engels'in Lewis Morgan'ın çalışmalarından yola çıkarak ve Bachofen'in *Analık Hukuku* yapıtından yararlandığını ancak Morgan'ın çalışmalarının bilimsel araştırmalar sonucunda yanlışlandığını ifade eder (Yaman, 2013a). Yaman (2013a) aynı anda evrensel biçimde yaşanan anaerkil bir sisteme dair kesin kanıtların bulunmadığını da ekler. Başka bir ifade ile aynı anda hem anaerkil toplumsal yapılara hem de ataerkil toplumsal yapılara rastlanılabileceği belirtilebilir.

Kadının başat rollerde olduğu düşünülen toplumlar için; ortaya çıkan icatlar ve toplumsal yapının bu icatların açtığı yol doğrultusunda değişmesi, avcı-toplayıcılıktan tarım toplumuna doğru yaşanan toplumsal değişim (Özateş, 2015a, s. 19) kadının statüsündeki değişimi de tetiklemiştir. Bu konuların toplum içindeki rolleri ve algıları değiştirmesi, yeni oluşan sistemin, kimin yararına ilerleyeceğinin de ipuçlarını taşımaktadır. İlkel çağlarda, kadının toprakla kurduğu bağlantı ve her ikisinin (doğurganlık gibi) yapılarının birbirine benzetilmesi iki kutsal sayılan simgeyi (kadın ve toprak) birbirine yaklaştırmıştır. Fakat erkeğin ortaya koyduğu icatlar (Erbil, 2015, s. 58) ile vahşi hayvanların evcilleştirilmesi ve oluşturulan sürülerin idaresini sağlaması sonucunda, elde ettiği statü kadının önüne geçmiştir (Engels F. , s. 193). Bu durumun oluşturacağı yeni kurallar ve denge, dini motiflerle de perçinlenmiştir. Tarlayı işlemenin *erkek işi* sayıldığı ve sürü gütmenin ona verildiği dönemde, tarımın bu kadar yoğun biçimiyle yaşam şekline dönüştüğü toplumsal örgütlenme aşamasında erkeği öne çıkartmıştır (Atay, 2004, s. 16). Sabanın icadı ve tarım üretiminin ekonomik bir güce çevrilmesi (Erbil, 2015, s. 57) erkeği güçlendirmiştir.

Bahçe (çapa) tarımı ile besin üretimi yapan toplumların yüzde 50'sinde kadınların asıl üretici konumunda olduğu bilinirken tarla (saban) tarımı yapan toplumların yüzde 15'inde asıl üretici durumundadırlar (Kottak, 2001, s.453 *akt.* Atay, 2004, s. 15). Erkeğin geçimlik emeği, tarla tarımı yapan toplumların yüzde 81'inde egemen iken, bahçecilikle geçinen toplumların yüzde 17'sinde egemendir

(Kottak, 2001, s.453 *akt.* Atay, 2004, s. 15). Dolayısıyla üretimdeki artışı sağlayan, aletleri yapan ve kullanan erkek, topluluk içinde giderek ayrıcalıklı konuma kavuşmuştur (Erbil, 2015, s. 57).

Engels'e göre hayvanların evcilleştirilmesi ve sürülerin yetiştirilmesi toplumsal hayatı değiştirip dönüştürmeye başlamıştır. Engels toplulukların bünyesinde oluşmaya başlayan servetin kime ait olduğu sorusunu sorarak, özel mülkiyetin kimin elinde toplanmaya başladığını işaret etmektedir. Sistemdeki değişikliği oluşan yeni zenginliğe işaret ederek açıklar. Ailenin temelinde oluşan değişimleri ve mülkiyet ilişkilerinin seyrini şu şekilde belirtmektedir:

“Bu aşamada, insan emek-gücü, henüz kendi bakım masraflarını kayda değer bir şekilde aşan bir artı (fazla) sağlamaz. Ama hayvancılık, madenlerin işlenmesi, dokumacılık ve sonunda tarımın başlamasıyla durum adamakıllı değişti. Eskiden elde edilmeleri daha kolay olan kadınlar, bir değişim değeri kazanmışlar ve satın alınır olmuşlardı; emek gücü için de özellikle sürüler kesinlikle (aile) mülkiyeti haline geldiği andan itibaren, aynı şey oldu. Aile hayvan sürüsü kadar hızla çoğalmıyordu. (Engels F. , t.y , s. 68)”

Engels hayvanların evcilleştirilmesinin erkeğin eseri olduğunu iddia eder (Engels F. , t.y , s. 193). Bu iddia şu anlamıyla dikkat çekicidir; sürünün oluşturulması evcilleştirilen hayvanların *erkeğe ait* olmasını ve kadının sadece *yararlanma hakkının* olmasını sağlamıştır. Sürü erkeğe aittir ve bu ilkel anlamda ekonomik faaliyetlerin önünü açarak özel mülkiyeti ve dolayısıyla kadın-erkek arasındaki özel mülkiyete dayanan diğer ayrışmaları ve iktidar savaşlarını tetiklemiştir (Engels F. , t.y , s. 193). Evliliğin sonlanması halinde erkeğin *sürüyü beraberinde götürmesi* kadının yararlanma hakkı ortadan kalkmaktadır. Dolayısıyla kadının toplum içinde yoksullaşmasının tetiklendiği sonucuna varılabilir. Özel alanın temelinde yaşanan ataerkil cinsiyete dayalı iş bölümünün maddi temellerinin bu güç ve iktidar üzerine oturtulduğu söylenebilir. Bu konuya dair tartışmalar da vardır.

Oluşan zenginliği erkeğin organize etmesi ve yönetmeye başlaması (Erbil, 2015, s. 60) erkek egemenliğinin, bir otorite haline geliyor olması açısından da önemlidir. *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nde Engels, bireyler arası oluşan evlilik sisteminde başlayan zenginliği işaret ederek yeni aile düzeninde ortaya çıkan babaların “sahici annenin yanında sahici, delilli- ispatlı” (Engels F. , t.y , s. 68) bir biçimde var oluşlarını belirtmektedir. Babaların çocuklar üzerinde oluşan otoritesi, mirasın aktarımı ve soyun sürdürülmesinde artık *kimin başat role* sahip olacağını göstermektedir. Kadının soyuna bakılarak hesaplanan soy zinciri ve miras hukuku değiştirilerek babanın başat olduğu sisteme geçilmiştir. Günümüzde hüküm süren durumun bu olduğunu söylemek yanlış değildir.

“ Servetlerin artışı bir yandan aile içinde erkeğe kadından daha önemli bir yer kazandırıyor, bir yandan da bu durumu geleneksel miras düzenini çocuklar yararına değiştirmek için kullanma eğilimini çıkarıyordu. Ama soy zincirinin analık hukukuna göre hesaplanması yürürlükte kaldıkça bu olanaklı değildi.

(.....)

Yalnızca, gelecekte, erkek üyelerin çocukların gens içinde kalacaklarını, kadın üyelerin çocuklarının ise buradan çıkarılarak babalarının gensine geçeceklerini kararlaştırmak bu iş için yeterliydi. Böylece kadın tarafından hesaplanan soy zinciri ve analık miras hukuku kaldırılmış, erkek tarafından hesaplanan babalık miras hukuku kurulmuştu. Uygar halklarda bu devrimin hangi çağda ve nasıl gerçekleştiğini bilmiyoruz. Bu iş, tamamen tarih-öncesi dönemine ilişkindir. (Engels F. , t.y , s. 69)”

Elde edilen zenginliğin aileler içinde toplanması, dağıtım ve paylaşımının reddedilmesi, oğulların miras hakkını güçlendirirken babadan oğula devrolan miras zincirinde, babaları belli çocukların varlığını zorunlu kılmıştır (Erbil, 2015, s. 61). Kadın için tek eşli evlilik söz konusu hale gelirken erkek için bu durum birden fazla eş anlamına da gelebilmektedir. Engels açık bir biçimde sürülerin oluşturulmasının ve madenlerin işlenmesi ile aile oluşumlarının özel mülkiyetle tanışmalarının ardından ortaya çıkan servetin, anaerkil sisteme darbe vurduğunu vurgular. Kısaca belirtmek gerekirse kadınların ezilmesinin temelini özel mülkiyet edinimleri ve özel

mülkiyetin aile yapısında oluşturduğu değişiklikler olduğunu savunur. Engels'in kadınların ezilmesi sorununu özel mülkiyet kavramına bağlaması noktasına Yaman (2013) karşı çıkar. Özel mülkiyeti bir sorun olarak görmekle birlikte kadınların ezilmesinin kökeninin ataerkil ilişkilere dayandığını ifade eder (Yaman, 2013a, s. 74). Sınıfsız ilkel toplumlarda dahi erkek egemenliğinin bulunduğu dikkat çeker (Yaman, 2013a, s. 74). Yaman (2013a) özetle kadınların özgürleşmesinin kapitalizmin yanı sıra ataerkil ilişkilerin ortadan kalkmasıyla gerçekleşeceğini ifade eder.

Yaman, Engels'in özel mülkiyeti ailenin temeline oturarak, özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasıyla kadın erkek eşitsizliğinin sona ereceğine dair olan düşüncesinin problemliliğini belirtmektedir (Yaman, 2013a, s. 76). Çünkü özel mülkiyetin bulunmadığı toplumlarda da kadın ve erkeklerin toplumsal görevler bakımından üstlendikleri rollerin farklılık gösterdiği, pek çok toplulukta kadınların erkekler karşısında toplumsal kaynaklara erişimi açısından ve statü açısından ikincil konumda olduğu bilinmektedir (Yaman, 2013a, s. 76). Kadınlık ve erkeklik rolleri toplumdan topluma değişiklik gösterebilmekte ve kültürel öğretilere göre farklılaşabilmektedir. Örneğin antropolog Mead'in 1930'larda yaptığı araştırma ve sonuçları dikkat çekicidir. Araştırma ataerkil kodlardan ziyade erkeklik ve kadınlık rollerinin inşasında önemi bulunan kültürel öğretinin farklılaşabilirliğini, üç ayrı topluluk üzerinde tespit ederek buluntulamıştır. Bu şu anlamıyla önemlidir; Hem ataerkil ve anaerkil formların aynı anda görülebilir olması hem de bu durumun kültürlere göre farklılaşıyor olmasıdır. Ataerkilliğin kati ve kesin bir sistem olmadığını ve değiştirilebilirliğinin bir göstergesidir:

“ Mead'in 1930'ların başından Okyanusya yerli kabileleri üzerinde yaptığı araştırmadaki tespitleri, kadınlık ve erkeklik rollerinin kültürel göreliğine olgusal anlamda hayli erken bir dönemde işaret etmiş olması itibarıyla önemlidir. 1931-32' deki araştırmaları temelinde kaleme aldığı kitabında Mead (1950), kültürel çeşitliliğin nasıl farklı toplumsal cinsiyet inşalarına yol açabileceğini örneklemektedir. Kitapta Mead, Papua Yeni Gine' deki üç yerli topluluk üzerine cinsiyet kimlikleri bağlamında karşılaştırmalı bir değerlendirmeye gider. Bunlardan biri olan *Arapesh*

toplumunda, hem kadınlar hem de erkekler modern Batı' da kadınların beklenen tutum ve davranışları sergilerle: Yumuşak, hasas, başkalarının istek ve taleplerine duyarlı, işbirliğine açık, saldırganlıktan uzak...

İkinci topluluk *Mundugumor*' da ise kadınlar da erkekler de Batı dünyasında erkeklerden beklenen davranışları sergilemektedirler: Şedit, saldırgan ve sert... Ama en ilginç üçüncü topluluk olan *Tchambuli*' de ortaya çıkan durumdur. Burada kadın ve erkek davranışları Batı' daki (ve tabii Türkiye'deki) beklentinin tam tersidir. Erkekler uysal ve yumuşak olup alışveriş yaparlar, evin ihtiyaçlarıyla ve çocuk bakımıyla haşır- neşir olurlar. Kadınlar ise sert, dominant ve yönetici tavır sergilemektedir (Atay, 2004, s. 20).”

Ataerkilliğin temelini güç ve sömürü ilişkilerinden oluştuğu ve bu ilişkilerin dönemlerine göre değişiklik gösterebildiği söylenebilir. Ancak güç kavramının ne olduğu değişiklik gösterse dahi *sömürü ilişkisinin* hepsinin temelinde bulunduğu kesindir. Kadının toplum içindeki statüsünün değişimi ve kadının yoksullaşmasının kültürel öğretilerle birlikte, ailede ve toplumda oluşan zenginliğin dağıtımıyla ilgilidir. Yukarıda tartışılmaya çalışılan resim ataerkil kapitalist sistemin temelinde yer alan resimdir. Kadının günümüzde özel ve kamusal alanda elde ettiği statülerin değişkenliğinin temelinde ataerkil sistem vardır. Cinsiyete dayalı iş bölümü ve toplumsal cinsiyet rollerinin tetiklediği statülerin, aileden başlayarak nasıl oluştuğu ve kadının özel ve kamusal alandaki iş bölümünde nasıl yer aldığıyla bağlantılıdır. Bir sonraki başlık altında kadının günümüzde yaşanan kapitalizm ve ataerkil sistemlerdeki durumu tartışılmaya çalışılacaktır.

2. ATAERKİLLİK, KAPİTALİZM ve KADIN EMEĞİ

Kadınlık ve erkeklik rollerinin kültürlere göre değişiklik göstermesi, aynı zamanda şu yorumun yapılmasını sağlayabilir; Engels'in *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'ninde de belirttiği gibi erkek egemenliğinin doğal ve evrensel olmadığı bu durumun tersine, tarihsel gelişim süreciyle kurulduğunun göstergelerindedir (Yaman, 2013a, s. 79). Ataerkil sistemin insanın toplumsal yaşamında insan doğasına bağlı kaçınılmaz bir gerçeklik olduğu fikri yerleşmiş

düşünce biçimlerinden (Millett, 2011, s. 51). Bu görüşün sonucunda ortaya çıkan yargı ise ataerkilliğin tarihsel kökeniyle birlikte ona mantıki bir oluşum kazandırması sorunudur (Millett, 2011, s. 51). Bu ayrıca ataerkil sisteme, ilksel olma özelliğini de atfetmek olabileceği gibi bu sistemin yeryüzünde bulunan ilk ve devamlılığı olan tek toplum sistemi olduğunu da kabul etmek olur ki; yeryüzünde yaşanmış olabileceği varsayılan diğer toplumsal sistemleri yok saymak anlamına gelmektedir (Millett, s. 51). Çünkü aynı anda hem anaerkil toplumsal yapılar hem de ataerkil toplumsal yapılar bir arada bulunabilmektedirler. Coontz, bu noktada: Marx ve Engels' in pek çok cinsel ve cinsiyet etkileşiminin doğanın bir parçası olduğunu, bu doğanın da kültürün astı olduğuna dair varsayımları kabul ettiklerini ve ilk toplumsal iş bölümünün kadın ve erkek arasında gerçekleştiğini doğru biçimde belirttiklerini ancak yanlış bir biçimde aile içindeki iş bölümünün doğal olma sonucuna vardıklarını belirtmektedir (Coontz, 2012, s. 230). Bununla birlikte diğer yandan Engels, aynı zamanda daha çok tek eşli evlilik ve onun getirdiğini belirttiği iş bölümü üzerinden kurduğu, ataerkil örüntülerin, mülkiyet kavramı ile birlikte, aile içinde kadının, ev mekânı ve içindeki görevleri nedeniyle erkektekenden daha aşağı konumda bulunduğu yorumunu yapmaktadır. Dolayısıyla iş bölümü ve özel mülkiyeti kadının ezilmişliğinin nedenlerinden biri olarak belirtmektedir.

“ Aile içindeki iş bölümü, mülkiyetin kadınla erkek arasındaki paylaşımını düzenliyordu; bu aynı kalmıştı; ama gene de yalnızca aile dışındaki iş bölümü nün değişmiş olması yüzünden evlilik ilişkileri şimdi alt üst oluyordu. Eskiden kadının evdeki üstünlüğünü sağlayan neden: kadının kendini tamamen ev işlerine vermesi olgusu, şimdi, evde erkeğin üstünlüğünü sağlıyordu: kadının ev işleri, artık, erkeğin üretken emeği yanında hesaba katılmıyordu; önemli olan erkeğin çalışmasıydı; kadının çalışması, yalnızca önemsiz bir destekti (Engels F. , t.y , s. 194).”

Engels yukarıdaki çıkarımının devamında, kadının kurtuluşunu “geniş toplumsal ölçüde üretime katılabilir olması ve ev işlerinin ise onu yalnızca, önemsiz bir ölçüde uğraştırması” (Engels F. , t.y , s. 194) gereğine bağlamaktadır. Özel alanda bulunan ev işinin kamusal alanda sanayileşerek yapılması gerektiğini belirtir. Bazı feminist yazarlar (radikal feministler) Marksistleri ve Marksist feministleri bu

noktada eleştirmektedirler. Örneğin Hartmann Engels'in belirttiği gibi kadınların kurtuluşunun önce iş gücü piyasalarında ücretli işçi olmaları daha sonrasında proletarya devriminde erkeklerle birlikte rol almalarıyla eşit bir düzlemde, cinsiyet eşitsizliklerinin yok olacağına dair olan düşüncesine karşı çıkmaktadır. Sosyalist devrimle özel mülkiyetin ve ev işlerinin ortadan kalkacağını, dolayısıyla kadınların ezilmişliğinin bu şekilde son bulacağı iddiasına da karşı çıkarak; “patriyarkal ilişkilerin, ilk Marksistlerin öne sürdüğü gibi kapitalizm tarafından hızla açılan atalardan kalma artıklar olmak bir yana, varlıklarını sürdürdüklerini ve kapitalizmin yanı sıra, güçlenerek büyüdüklerini” belirtmektedir (Hartmann, 2012, s. 161). Aynı zamanda; “sermaye ve özel mülkiyetin, kadınların kadın olarak ezilmelerinin nedeni olmadıklarını, tek başına bunların sona ermesinin kadınların ezilmesinin sona ermesiyle sonuçlanmayacağını” (Hartmann, 2012, s. 161) ifade eder. Donovan, Engels' in öngördüğü gibi kadınların emek gücüne katılımı ile özgürleşmelerinin sağlanacağı iddiasının kadınlara ikili bir iş yükünü getirdiğini ve ev içi alanında ücretsiz ev işçisi olarak çalışmaya devam ettiklerini belirtmektedir (Donovan, 2013, s. 161). Hartmann, kapitalizm ile sürekli dirsek temasında olan ve güçlenen ataerkil ilişkileri işaret eder. Kadınların aile içindeki çalışmaları açıkça kapitalizmi yeniden üretiyor olsa dahi ev içinde görünür olan asıl noktanın kaçırılmaması gerektiğine dikkat çeker ve bu üretimin gerçekte erkekler için olduğuna vurgu yapar (Hartmann, s. 164). Dolayısıyla, ataerkil ilişkilerin üzerinde durularak ısrarla belirtilmesinin arkasındaki nedenlerden birisinin, kapitalist ekonomik sistemlerin iki öge arasındaki ilişkiyi perdelemesinin engellenmesi olarak düşünülebilir. Ataerkilliğin kendisinin kullanımı, erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğinin değişik biçimlerinin vurgulanmasındandır (Dedeoğlu, t.y, s. 250). Ataerkillik tarihsel bağlamda yeryüzünde yaşanan tek toplumsal sistem değildir. Ancak geçişkenlik konusunda sorun yaşamayan, toplumsal sistemler içindeki iktidar ilişkilerinde sürekliliğinin kolay sağlandığı bir sistemdir.

Walby' e göre ataerkilliğin altı yapısal formu bulunmaktadır. Bu yapısal formlar; Ücretli çalışma yaşamı, ev içi yeniden üretim, devlet, din, eğitim ve medya gibi kültürel yapılar, cinsellik ve kadına yönelik şiddettir (*akt.* Dedeoğlu, t.y, s. 250). Bu unsurlar ataerkil yapıyı oluşturmaktadırlar (Dedeoğlu, t.y, s. 250). Sayılan

özelliklerin ataerkilliğin günümüz koşullarında büründüğü şekiller olduğu unutulmadan; “ataerkilliğin çarpıcı derecede esnek bir toplumsal örgütlenme biçimi” (Hartmann, 2012, s. 173) olduğu açıkça ifade edebilir.

Walby tarafından belirtilen formlar şeklen yenidir; ancak sömürü ve kadının denetim altına alınması ataerkilliğin kendi varlığının, egemenlik alanlarını sağlaması açısından kullandığı yöntemlerdir. Cinsiyete dayalı iş bölümü ve toplumsal cinsiyet rolleri kadının varlığının denetiminde ataerkilliğin dayanaklarını oluşturan araçlardır. Bu durum kadının kamusal ve özel alandaki konumunu da biçimlendirir. Hartmann (2012) ataerkinin pek çok üretim biçimi ile var olabileceğini belirtir. Ayrıca üretim biçimlerinde yaşanan değişikliklere rağmen ataerkilliğin alttan alta ilerleyebileceğini ifade eder (Hartmann, 2012, s. 177). Dolayısıyla *safkapitalizm* ya da *safpatriyarkal* diye bir sistemin olmadığını, var olan sistemlerin ikili biçimlerde (patriyarkal kapitalizm, patriyarkal feodalizm vb.) varlıklarını sürdürdüklerini ifade eder (Hartmann, 2012, s. 177). Ancak birindeki değişimin diğerinde gerilim ya da karşıtlık yaratabileceğini ekler (Hartmann, 2012, s. 177).

Millett (2011)’ e göre ataerkil sistemin temel birimi ailedir. Aileyi ataerkil bir birim içindeki ikincil ataerkil birim olarak belirtir. Ona göre aile toplumun denetlenmesinde birey ve toplumsal çatı arasında bir aracı olarak işlev görür (Millett, 2011, s. 60). Başka bir ifade ile sistemin yetersiz kaldığı alanlarda, ailenin denetim eyleminden yararlanır (Millett, 2011, s. 60). Toplumun hiyerarşik bir sıralama içinde örgütlenmesi ve bu hiyerarşi içinde aileden başlanarak devlete kadar olan birimlerin denetiminin sağlaması, sistemin sürekliliğine hizmet eder. Bu bağlamda, bahsedilen esneklik ve sistem aygıtlarının içine yerleşmiş ataerkillikten söz etmek gerekirse eğer, Millett’in çıkarımı doğru bir ifade olacaktır:

“Toplumumuz, bütün diğer tarihsel uygarlıklar gibi ataerkil bir toplum olduğu için durum böyledir. Askerlik, endüstri, teknoloji, üniversite, bilim, politika, ekonomi- kısacası etkin polis kuvvetleri de dahil olmak üzere toplumdaki bütün güçlerin erkeklerin elinde olduğu düşünülürse bu gerçek daha belirgin ortaya çıkar (Millett, 2011, s. 47).”

Yukarıda alıntılanan tanım radikal feminizm için klasik bir tanımdır ve ataerkilliğin esnekliği, her topluma uyum sağlaması ve ayırım yapmadığının belirlenmesi açısından da önemlidir (Hartmann, 2012, s. 173).

Ataerki, kadınlar ve erkekler adına sistem içinde farklı sonuçlar doğurur. Örneğin Hartmann, ataerkilliği “erkekler arası dayanışma” olarak tanımlarken, aynı zamanda kadınlar için; “bağımlılığı içeren bir dizi sosyal ilişkiler bütünü” olduğunu belirtir (*akt.* Dedeoğlu, t.y, s. 251). Bu haliyle ataerkilliğin, hem özel hem de kamusal alanda kadın emeği üzerinde mutlak denetim kurduğunu dile getirir (*akt.* Dedeoğlu, t.y, s. 251). Ayrıca Hartmann, ataerkilliğin maddi temelini erkeklerin kadınların emek güçleri üzerindeki denetimleri olduğunu söyler. Bu bağlamda şunları eklemektedir; Tek eşli heteroseksüel evlilikler aracılığı ile erkekler, kadınların kaynaklara erişimlerini engelleyerek ve cinselliklerini kısıtlayarak onlar üzerinde denetim sağlarlar ve bundan önemli ölçüde yarar elde ederler (Hartmann, 2012, s. 174). Bu eylemin, erkeklere cinsel yönden hizmet sağlanması ve çocukların bakımının kadınlar tarafından üstlenmesi aracılığıyla olduğunu belirtmektedir (Hartmann, 2012, s. 175). Cinsiyete dayalı iş bölümü aile içindeki bu rollerin görünürlüğünü perdelemektedir. Dolayısıyla aile içindeki bu durum, özel ve kamusal alanın şeklen ayrılmasını ortaya çıkarırken kamusal alanda da yaşanan toplumsal cinsiyet rollerinin temellerini ortaya koymaktadır.

Zaretsky, “modern toplumu karakterize eden kamusal ve özel dünyalar arasındaki aşırı kopmayı yaratan şeyin” kapitalizmin yükselişi olduğunu belirtir (*akt.* Donovan, 2013, s. 154). Belirtilen bu kopuşa tarihsel bağlamda bakıldığında ataerkilliğin kapitalizmle dirsek temasına geçtiği ilk dönem olarak Sanayi Devriminin başlangıcı işaret edilebilir. 18. yüzyılın ortasından itibaren özellikle 19. yüzyılın başında yaşanan dönüşümlerle ev mekânı içinde bulunan üretim faaliyetlerinin birbirinden ayrılarak ev dışına taşınması önemlidir. 17. ve 18. yüzyıllar boyunca kadının; eş ve anne olarak ev mekânına ait olduğu genel kanısı (Donovan, 2013, s. 25) üretimde yaşanan değişimlerle devamlılığını sağlamıştır.

Üretim ilişkilerindeki değişim ve dönüşümle birlikte ortaya çıkan iş bölümü, hem özel alanda hem de kamusal alanda, daha çok üretim ile yeniden üretimin ayrışmasından kaynaklandığı belirtilebilecek rol dağılımları ile meydana gelen eşitsiz statüler; erkeği iktidar ve erk haline getirmiştir (Özateş, 2015a, s. 23).

Kapitalist üretim sisteminin ortaya koyduğu ve ataerkilliğin görünümünde meydana gelen değişim, kadınların kamusal- özel alan arasındaki konumlarını ve iş gücü piyasalarına girişlerini önemli ölçüde belirlemiştir. Bu durum ikircikli bir yaklaşıma sahiptir. Nitekim ataerkil sistemde var olduğu düşünülen klasik iş bölümü, ataerkil kapitalist sistemde kadınların yeniden üretim işlerinden sorumlu tutulması olarak dönüşmüş ve özel piyasa ihtiyacına göre bu iş gücü kütesinden yararlanmayı bilmiştir.

Sanayileşme ile birlikte aile üretimin birimlerinden biri olma işlevini, bazı alanların dışında yitirerek dönüşmeye başlamıştır (Delphy, 2012, s. 102). Sanayi Devrimi sadece üretim biçimlerini değil, toplumsal yapıları, mekânları ve aileyi de değiştirmiştir. Aile içindeki klasik iş bölümü dönüşmüştür. Bu bağlamda kadın ve çocukların karşılıksız emeklerinde de dönüşümler yaşanmıştır. Barrett (2013) kapitalizm ve kapitalizm öncesi üretimde yapısal farklılıklar olduğunu ifade eder. Devamında bu farklılıkları; büyük ölçekli üretime geçişle birlikte ev ve işyeri ayrışması ile kapitalizmin üretimi arttırma güdüsünden kaynaklanan uzmanlaşma ve hiyerarşinin artması olarak belirler (Donovan, 2013, s. 160).

Dönüşümün kendisi, işi kamusal alana çekmiş, evi-özel alanı kamusal alandan ayırmıştır. Üretimde makinanın kullanılması ve bu yolla üretimin kolaylaşması, vasıfsız kadınların, çocukların fabrikalarda çalışarak iş gücüne katılmalarına olanak sağlamıştır. Fakat bu katılım sorunsuz gerçekleşmemiştir.

Fabrikalarda yoğunluklu olarak çalışan kadın ve çocukların*, hanenin dışında iş gücüne dahil olmaları, ucuz ve uysal bir iş gücü havuzunu genişletmeleri nedeniyle kapitalistlerce kabul edilebilir bir şey haline gelmiştir. Ancak kadınların iş gücüne katılmaları, hem ev içi alanda kadınların sorumlu tutulduğu işlerin kamusal alana taşınması, hem de ev içinde erkeklerin otorite alanlarını sarsması nedeniyle erkek işçilerin direnişiyle karşılaşmıştır. 19. yüzyılda orta sınıf kadınlarının *namusuna* çok yoğun önemin yüklenmesi, kadınların erkeklerden daha ahlaklı, daha namuslu ve daha temiz varlıklar olarak görülmesi; kadınların, ataerkil otoriteyi zayıflatabilecek her türlü piyasa kaynaklı çalışmadan, piyasa güçlerinden korunması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Ve yapılacak olan işler, ev içi alanıyla sınırlanarak piyasadan uzak tutulmaları hedeflenmiştir (Davidoff, 2002, s. 145). Bu dönem için kadınlar, zayıf, saf ve “erkekler tarafından dünyanın kötülüklerinden korunması gereken varlıklar” olarak görülmektedirler (Donovan, 2013, s. 49). Araç olarak da kadının ahlakı ve namus kavramı kullanılmıştır. Bir anlamıyla özel alan olan evin ahlaki değeri yükseltilmiştir. Yani ataerki, ilkel teorisini devreye sokarak kadınları fabrikalardan uzaklaştırmak istemiştir. Yaşanılan bu baskının arkasında, kadının bir aktör olarak piyasada görülmeye başlamasının bulunduğu yorumu yapılabilir. Bu dönem için kapitalizm ve ataerkinin çeliştiği ve gerilimli bir ilişki yaşadığı söylenebilir. Çünkü kadınlar, kapitalistler için ucuz emek kütlesi ve maliyetleri düşüren unsurlardır.

“Sanayi devrimi bütün insanları, kadınlar ve çocuklar da dahil olmak üzere iş gücüne çekiyordu; nitekim ilk fabrikalarda neredeyse yalnızca çocuk ve kadın emeği kullanıldı. Kadınların ve çocukların, erkeklerden ayrı olarak ücret kazanabilmeleri otorite ilişkilerini alt üst etti ve ücretlerin herkes için düşük kalmasına neden oldu (Hartmann, 2012, s. 181).”

* Engels 1839’ da Avam Kamarasında yapılan bir konuşmadan alıntıyla olarak İngiltere’deki dönemin işçi sayılarına dair rakamları aktarmaktadır;

Britanya imparatorluğunda 1839 yılında bulunan 419.590 işçinin 192.887’si on sekiz yaşının altında işçilerdir. 242.296’ sı kadındır ve kadınların 112.192 on sekiz yaşının altındadır (Engels F. , 2008, s. 34).

1861 tarihli bir yasaya atıfta bulunularak aktarılan bir bölümde ise; belirtilen işkolları arasında *dantela işkollarına* dair veriler bulunmaktadır. Buna göre; bu sektörde çalışan kadın ve kız çocuklarından, kız çocukların “işe başlama yaşı altı ve çoğu durumlarda da beşin altında” olduğu belirtilmektedir (Engels F. , s. 76).

Dönemin kendisi için kadın artık hem evdeki otoritenin kaynağı olan erkek, hem de fabrikalarda çalışan erkek işçi için bir tehdit oluşturmaktadır. Özetle kadının ücretli emeği iki nedenden dolayı erkek işçilerin direnciyle karşılaşmıştır: Birincisi kadınlar erkek işçilerin ücretlerini aşağıya çeken unsurlardı. Diğeri ise kadınlar erkek işçilerin karılarıydı ve *iki efendiye birden hizmet edemezlerdi*. Bu nedenlerle de evin içine çekilmeleri gerekliydi (Kautsky, 1971; akt Hartmann, 2012, s. 182). Bu noktadan sonra hak savaşımı erkek işçinin hakları üzerinde gerçekleştirilmiştir. Kadınlar ve çocuklar için talep ettikleri yasalar koruyucu yasalar haline bürünmüştür*; söz konusu yasalar kadınların pek çok *erkek* işine katılımını engellemiştir (Hartmann, 2012, s. 183). Bu durumun diğeri bir etkisi ise kadınların kamusal alanlardan çekilip özel alana doğru itilmeleridir.

Grimké** (2013) ev içinin ve *evin* kadınsılaştırılan havasına ve kadınların bu alana ait olmalarının söz konusu ahlaki değerlerle çevrelenmesine karşı çıkar. Kadınların *eşit işe eşit ücret* taleplerini dile getirir, kamusal alandaki etkinliklerinin gerekliliğine inanır (Donovan, 2013, s. 44). Dolayısıyla kadınların özel alana ait oldukları fikrine ve kamusal alana dair sorunlara yönelik çözüm yolları üretiyor olmalarının, *olumsuz* görülmesine karşı çıkar (Donovan, 2013, s. 46). Evle ilgili

* Bkz. (Donovan, 2013, s. 127) Örneğin; Amerika Birleşik Devletleri Mahkemesi'nin 1908' deki, kadınları korumak amaçlı çıkarılan yasayı onaylamasının ardından, kanun önünde "farklılık" durumu; genellikle eşit olmayan, aşağı ve aciz anlamında yorumlandı; koruyucu yasa temelinde çıkarılan Eşit Haklar Yasasında kadınların yasama görevlileri olmalarını engelleyen 1905 yasası geçerliğini korudu (Lemons, 189; akt. Donovan, 2013, s. 127); Bu yasalar, koruyucu yasaların kadınların çeşitli işlerden uzak tutulmaları amacıyla ayrımcı bir biçimde kullanılabileceğinin örneğini oluşturabilir.

Bkz. (Hartmann, 2012, s.182) ABD' de 1854 yılında National Typographical Union (Ulusal Matbaacılar Sendikası) "kadın" dizgicilerin işe alımlarında onaları teşvik etmeme kararını almıştır. Ayrıca ilk sendikalar kadınlara koruma sağlanması taraftarı değillerdi ve kadın işçileri dışlama eğilimindeydiler. Uluslararası Pro Üreticileri Sendikası başkanı Adolph Strasser, kadınları sendikanın dışına itemeyeceklerini fakat günlük emek kotalarını kısıtlayabileceklerini belirtti.

** Sarah Grimké aydınlanmacı liberal feministlerdendir. Genel olarak eşitlik ve kamusal alandaki kadın görünürlüğüne dair düşünceleri bulunmaktadır. 1838 yılında yazdığı Letters on Equality (Eşitlik Üzerine Mektuplar) "liberal gelenek içinde, kadının bağımlı konuma itilmesine karşı geliştirilen en inandırıcı iddiaları ortaya koyar." (Donovan, 2013, s. 42) Özel alanın ilk önemli eleştirisini yapmıştır (Donovan, 2013, s. 46).

olarak *yuva* kavramı ile yumuşatılan özel alanın, aslında kocanın kadın üzerindeki iktidarını işaret ettiğini belirtir (Donovan, 2013, s. 46). Bu dönemde kadınlara sıklıkla sunulan “ev hayatının çoğunlukla mutlu bir cennet olduğu fikri” ise dönemin diğer feministlerinden olan Stanton tarafından reddedilerek; kadınların korunmaya muhtaç varlıklar olmadığı hatta yaşanan sorunların çoğunun ev-özel alan kaynaklı olduğu belirtilir (Stanton, *akt.* Donovan, 2013, s. 49). John Stuart Mill, *evi* ve burada yaşanan kadın erkek arasındaki ilişkinin, kadınların ezilmesinin başlıca sebepleri olarak görür (Donovan, 2013, s. 64). Ayrıca kadınların kamusal alanın dışında tutulmasının sebebinin; “erkek cinsinin çoğunluğunun, henüz eşitleri olan bir kadın ile birlikte yaşama düşüncesine tahammül edememesinden dolayı, kadınların ev hayatında ikincil konumlarını sürdürmeleri” (Mill, *akt.* Donovan, 2013, s. 64) isteğinden kaynaklandığını belirtir. Kadınların özel alana sıkıştırılmalarına dair ortaya konan çözüm çabaları 1960’lı yılların sonuna dek oluşturulmuştur. Ancak 1960’ların sonunda özel alanda ortaya çıkan sorunların aslında politik sorunlar olduğu düşüncesi ve “kişisel olanın politik” olduğu ilkesi, buradaki sorunların herkesi ilgilendirdiği aynı zamanda kamusal alanı da ilgilendirdiği düşüncesini içermektedir. Phillips, bu düşüncenin ardında yatan fikrin ise kamusal ve özel alanların birbirinden bağımsız olmadığı gerçeğinden oluştuğunu belirtir (Phillips, 2012, s. 118). 1960’lar radikalizmi ile *kişisel olan politiktir* düşüncesinin yükselmeye başladığını bildirir (Phillips, 2012, s. 117). Dolayısıyla evin özel olması ve ev ile ilgili meselelerin kültürel olması fikri, kadına bu anlamda dönen erkek üstünlüğünü ve şiddeti meşrulaştırır ve gizler (Shah, 2012, s. 223). Bu yüzden özel alandaki sorunların aynı zamanda kamusal sorunlar olduğunun belirtilmesi önemlidir.

Kadınların fabrika alanlarından dışlanarak ait oldukları yerlerin ev olarak gösterilmesinin** ardından *aile ücreti talebi* gündeme gelmiştir (Urhan B. , 2009, s. 86). Erkek işçiler, ailenin tek başına yükünü üstlenmelerine yetecek ücret seviyesi istemişlerdir. Erkeği ertesi güne hazırlayan ev içini düzenleyen kadınların bu

** “1877 İngiliz Sendikaları Kongresi’nde “Karlıların geçim parası için dünyanın güçlü ve büyük erkeklerine karşı rekabete sürüklenmek yerine, kendilerine daha uygun yerler olan evlerinde kalmalarını sağlayacak koşulları yaratmak için ellerinden geleni yapmaları”nın erkek ve koca olarak sendika üyelerinin görevi olduğu söyleniyordu.” (Akgökçe, *akt.* Urhan, 2009, s. 85-86).

hizmetlerini elde tutabilmek için de bu ücret biçimini talep etmişlerdir (Hartmann, 2012, s. 183). Dolayısıyla aile ücreti, hem kadınların ev içinde kalması ile özel alanda ortaya çıkacak işlerin yapılmasını garanti altına almış hem de onlara ödenen miktarın bir kısmı erkek işçiye ödenerek ailenin geçimini sağlayacak kişi olarak erkeğin algılanmasını sağlamıştır (Hartmann, 2012, s. 184).

Molyneux, aile ücretinin genellikle cinsiyete dayalı iş bölümünün örtük bir kabulü olduğunu belirtir ve her iki cinsin toplumsal yaşamdaki varoluş alanlarının paylaşımı olarak ifade edilebilecek bir noktaya dikkat çeker (Molyneux, 2012, s. 147). Fakat diğer yandan Molyneux, cinsiyete dayalı iş bölümünün, ayrıcalık ve ayrımcılık yapılarını yaratan tarafına odaklanır. Bu durumun günümüzde de karşılaşıldığı gibi ev içi ve bakım sorumluluklarını kadınların omuzlarına yüklediğini belirtir (Molyneux, 2012, s. 147). Çünkü kadınların, ücretli bir iş sahibi olsalar dahi asıl sorumlu görüldükleri alan ev mekânıdır (Molyneux, 2012, s. 147).

Molyneux, özellikle yüksek işsizlik dönemlerinde *aile ücreti* ve *ev kadınlığı sendromu* olarak adlandırdığı iki seçeneği, işsizliğin ve özellikle oluşan kadın işsizliğinin gizlenmesi ve belli biçimlerde meşrulaştırılması olarak görür (Molyneux, 2012, s. 151). Çünkü piyasada kadın istihdamını kaldıracabilecek yeterince iş yoktur; *aile ücreti* ve *ev kadınlığı* var olan durumu gizleyebilir. Bu kapitalizmin kadın iş gücünü ihtiyaç dahilinde kullanmak isteyen anlayışından kaynaklanır. Erkekleri daha yüksek seviyelerde ücretlendirmek kapitalizmin sınırları açısından tercih edilebilir bir tutum değildir. Fakat kadınların ev mekânı içinde kalmaları kapitalizme çeşitli şekillerde yardım etmektedir. Kadınların cinsiyete dayalı iş bölümü ve aile ücreti uygulamalarıyla özel alana sıkıştırılmaları, hem ev içinin ucuz yoldan düzenlenmesini sağlar hem de ucuz iş gücü kapasitesinin kontrol altına alınarak istendiğinde başvurulabilecek bir havuz haline getirir (Dedeoğlu, t.y, s. 251).

Fakat Molyneux bu durumun değişken olabileceğinden bahsetmektedir. Kadınların ev içindeki durumlarının genellikle kapitalistleşmiş devletlerin her zaman

işlerine yaramayabileceğini belirterek; kadınların ev içindeki emeklerinin her zaman kapitalist devletlerce kar getiren bir durum olmayabileceğini ekler;

“Kadınların ev içi alanına kapatılmaları, kapitalizm için bazı koşullarda yararlı olabilir, bazı koşullarda ise olmayabilir; hızlı birikim dönemlerinde, ya da savaş sırasında olduğu gibi şiddetli emek kıtlığı dönemlerinde, piyasaya yeterli miktarda ücretli kadın emeği sunulmasını mümkün kılmak için devletin ev emeğini toplumsallaştırması gerekebilir. Akılda tutulması gereken bir başka nokta da, sermayenin ‘genel çıkarları’ açısından geçerli olan her şeyin tekil sermayeler için geçerli olmayabileceğidir. Belli bir toplumsal formasyonda, devlet politikası kadınların iş gücüne katılımlarını cesaretsizlendirmek olduğu halde, belirli sermayelerin varlıklarını sürdürmeleri kadınların sunduğu ucuz emeğe bağlı olabilir (Molyneux, 2012, s. 149).”

Bu bağlamda sermayenin kadın iş gücüne ihtiyaç duyduğu herhangi bir dönem için; kadınları ucuz ve hızlı giriş çıkış yapabilecek bir emek gücü olarak gördüğünü belirtmek yanlış olmayabilir.

Aile ücreti, erkeklerin egemenliğini iki biçimde temellendirmektedir; kadınlardan daha yüksek ücret seviyelerine sahiptirler. Bu durum, erkeklerin kadınlar üzerinde kurdukları maddi avantajı kalıcılaştırarak, kadınların meslek olarak ev içinde kalmayı tercih etmelerine sebep olur (Hartmann, s. 184). Diğer yandan aile ücreti talebi kadınların özel alan ve kamusal alan arasındaki ayrımında özel alana sıkışmalarını da desteklemiştir.

Özel alan dışarıdan gelen müdahaleye kapalıdır ve ataerkil, cinsiyetçi kuralların hepsini barındırır. Ev içinin bir çalışma alanı olarak görülmemesi, özel alandaki kadın emeğinin olağan görülmesi kadınların erkeklere olan bağımlılığını sürekli hale getirir ve kalıcılaştırır. Özel alanın dışarıya kapalı olan *mahrem* dünyası kadınların ev içinde açığa çıkan emekleri üzerindeki eşitsiz durumu ve sömürüyü kamusal alana kapalı olduğu için görünürleştiremez. Ev içinde açığa çıkan bu emek

biçimi karşılıksız ve görünmeyen bir emek biçimi halini almaktadır. Ataerkilliğin kendisiyle ve doğrudan cinsiyete dayalı iş bölümüyle bağlantılı olduğu söylenebilecek olan bu durum, diğer yandan kadınların ev içindeki emeklerinin görünmez, çalışan kadınların ev içindeki bu durumlarına ek olarak, kazandıkları ücretin ikincil görülmesine sebep olmaktadır. Her iki anlamda da kadın emeğinin ikincilleştirilmesi söz konusudur. Kapitalizmin kadın iş gücü üzerindeki ikircikli tavrı ilk olarak, ihtiyaç duyduğu dönemde üretim alanına çeken bir tavır olduğu söylenebilir. İkincil olarak ise ihtiyaç duymadığı dönemlerde kadın emeğini ev iç alanın düzenlenmesinde kullanan bir tavır olarak ortaya çıkmaktadır. Kadın iş gücü özel alana çekildiğinde ve üretim alanındaki ikincil konumu söz konusu olduğunda ataerkilliğin müdahalesi devreye girer.

İKİNCİ BÖLÜM

BAKIM EMEĞİ

1. EV İÇİ EMEK VE BAKIM

Günümüzde özellikle ataerkil normların geliştirdiği toplumsal cinsiyet ve ona dayalı iş bölümünün kadınlara atfettiği alan olarak *ev*, her türlü emek biçiminin birlikte barındığı ve bu emek biçimlerinin iç içe geçmiş olduğu bir alanı işaret eder. Kadınların ev içinde ortaya koydukları emek kişilerin ve hanenin *bakımından* başlayarak gündelik hayatın devam ettirilmesi için ortaya çıkan çabanın tamamıdır. Üzerine devam eden pek çok tartışma bulunur. Ücretsiz bakım emeğini de kapsayan bu tartışmanın içeriğinde özel alanda açığa çıkan emek biçiminin üretken olup olmadığı, kadınların ortaya koydukları emeğin ücretlendirilip ücretlendirilmemesi, hangi biçimlerinin piyasadaki emsalleri üzerinden değerlendirilip kategorize edileceği ele alınmaktadır. Ev içinde ortaya çıkan emek en yalın ifade ile *çoğunlukla* kadınlar tarafından üstlenilir ve erkeklerin buradaki etkinlikleri *yardım* konumundadır.

Tezin ilk bölüm başlığı altında tartışılan tarihsel anlamda ortaya konulmaya çalışılan *cinsiyete dayalı iş bölümü*, ataerkil geleneksel toplumsal kurallar ve öğretiler kimi zaman devletlerin politikaları, ev içinde açığa çıkan görevler silsilesini kadınlara yüklemektedir. Bakımın tüm bu etkenlerle birlikte kadınlara yüklenildiğinin düşünülmesiyle beraber bu durumun ardında iş olarak görülmemesi sorunu da bulunmaktadır. Ücretsiz bakımın özel alanda açığa çıkan diğer işlerden ayrılması ve ayrıştırılması zordur. Çünkü ev içinde kadınların üstlendiği pek çok iş ve ortaya çıkan emek iç içe girmiştir. Dolayısıyla kavramın kendisi ele alınırken

dâhil olduğu görünmeyen, karşılıksız kadın emeği ekseninde incelemek bakım kavramının kendisinin tüm çeperiyle anlaşılır kılınmasında önemlidir.

1.1. Kadının Karşılıksız Emeği

Ev içi emek tartışması sanayileşen toplumda ev ve iş yeri ayrımının sonucu olarak kadınların ev içi alana bırakılmasını kadınların dezavantajlı konumunun nedeni olarak görür (Memiş & Özay, t.y, s. 243). Ataerkilliği de bu tartışmanın merkezine yerleştirir (Memiş & Özay, t.y, s. 243). Bu bağlamda *ev*, kadınlara atfedilirken aynı zamanda tarihsel olarak da onlara ait bir alan olarak görülür. Ev, eşitsizliğin örtük, özel ya da kimi durumlar için toplumsal, geleneksel rollerle perdelendiği alandır. Kadınların ev içinde cinsiyete dayalı iş bölümü ve ataerkil toplumsal rollerin görünürlüğünü engellediği, karşılıksız ve ücretsiz, görünmeyen bir emek bütününe ortaya koyduğu anlaşılır. Zikredilen bu özellikler ev içinde açığa çıkan emeğin birbirinden ayrılmasının zor yanlarını oluşturur. Fakat en belirgin özellik olarak bahsedilebilecek boyutu, görünmezliği ve bu emeğin görünür kılınma problemi. Kadınlar, bakım işlerinden ev işlerine kadar bütün yeniden üretim alanından sorumlu tutulurlar.

Kadınların özel alanda süreklilik arz eden etkinlikleri ataerkillik, toplumsal cinsiyet ilişkileri ve cinsiyete dayalı iş bölümünce gizlenir. Bu yüzden ücretsiz ev emeği, görünmeyen emek olarak da adlandırılır. Kadının ev içindeki emeğinin görünmezliğinin sebeplerinden en önemlisi bu emeğin doğallaştırılmış olmasıdır (Savran & Demiryontan, 2012, s. 11). Mies (2008), kadınların özel alana ait olarak görülmelerinin ardında bulunan *doğa* vurgusunu bu yüzden önemser. Bu kavramın toplumsal statülerin açıklanmasında kullanılırken çok dikkatli olunması gerekliliğini belirtir. Çünkü “biyolojinin sirayet ettiği doğa kavramı, tahakküm ve sömürü”yü görünmez kılar (Mies, 2008, s. 104). Bu işlerin, kadının doğasının bir parçası olarak görülmesi ve doğalarının gereği olarak bu işlere yatkınlıklarının *ısrarla* sunulması, ortaya çıkan durumun *emek harcama*, iş olmadığı, aksine bunun birer davranış biçimi olduğu belirtilir (Savran & Demiryontan, 2012, s. 11).

Özel alanın içindeki kadın emeğinin doğallaştırılmasının ardında bulunan sebeplerden biri de ev içindeki cinsiyete dayalı iş bölümüdür. Kadınlar ve erkekler küçük yaşlardan itibaren toplumsal cinsiyet kodlarınca kendilerine yüklenen görevleri yerine getirirler. Cinsiyete dayalı iş bölümü bu anlamda kadınların ev içindeki emeklerinin doğallaştırılmasında önemli işlevleri yüklenir. Davidoff *ev işinin* görünür kılınmasındaki problemin altında yatan sebebin cinsiyete dayalı iş bölümü olduğunu belirtir. Kadınlar bu alana dair toplumsal cinsiyet temelli öğretileri çok küçük yaşlardan itibaren öğrenirler.* İş bölümü sonucunda avantaj sağlayan kesim erkeklerdir.

Hartmann (2011) erkeklerin avantajlı durumunu boş zamanların kullanım biçimlerine bakarak değerlendirir. İşten arta kalan boş zamanlardan kimlerin yararlandığına bakmak gerektiğini ifade eder ve genellikle bu boş zamanlardan yararlananların erkekler ve erkek çocukları olduklarına dikkat çeker (Hartmann, 2011, s. 18). Bununla birlikte cinsiyete dayalı iş bölümünün erkeklerle sağladığı sonuçlardan biri olarak *erkek iktidarını* işaret eder ve cinsiyete dayalı iş bölümünün bu iktidarın temelini oluşturduğunu belirtir (Hartmann, 2012, s. 176). Cinsiyete dayalı iş bölümü erkek iktidarını temellendiren bir olgudur.

Bu yalnız erkek iktidarının özel alanda temellenmesi olarak değil, aynı zamanda kadınların etkinliğinin *doğal* olarak görülmesi sonucu ile birleştiğinde, kapitalist ataerkil sistem içinde kadınların ortaya koydukları emeğin, gerçek bir emek olmadığı (Mies, 2008, s. 104) düşüncesini temellendirir. Kadınların genel olarak

* Hartmann (2011) 9 ve 10 yaşlarında bir grup kız çocuğu üzerinde yapılan bir araştırmanın sonuçlarını aktararak; bu araştırma kapsamındaki kız çocuklarının küçük yaşlarına rağmen ev içindeki karşılıksız emek alanına zaman ayırdıklarını aktarmaktadır; Minnesota'da yapılan bu araştırma sonuçlarına göre okuldan sonraki zamanlarında kız çocukları, evdeki küçük kardeşin bakımına yardımcı olmaktadır. Bu durum kardeşin hastalanması durumunda okula gitmemekle de sonuçlanabilmektedir. Araştırmaya göre ebeynler işe gitmek zorunda olduklarında, kız çocukları, hasta bakımını da üstlenmektedirler (*akt.* Hartmann, 2011, s. 18).

ortaya koydukları emeğin ikincilleşmesi bunların gerçek emek olmadığı düşüncesinin bir sonucudur. Mies (2008), cinsiyete dayalı iş bölümü kavramının içindeki anlamın, kadınların ve erkeklerin bazı işleri kendi aralarında basitçe bölüştükleri görüşü olduğunu belirtir. Ancak bu durum ona ikircikli görünür. Çünkü kavramın içinde gizlenen iki anlam vardır. Bunlardan birincisi, erkeklerin üstlendiği görevlerin *gerçek insan görevleri* olması, ikincisi ise kadınların üstlendiklerinin kendi *doğaları* tarafından belirlendiğini vurgusudur, Mies her iki durumun gizlendiğini söyler (Mies, 2008, s. 105).

Eisenstein (2013) “özgür olarak seçilmediği için, belirli bir gruba önceden yüklenilmiş her görevin yabancılaştırıcı olduğunu iddia eder” (Donovan, 2013, s. 155). Bu bağlamda cinsiyete dayalı iş bölümünün yaratıcı olmayan ve soyutlayıcı bir iş örgütlenmesi olduğunu, bundan dolayı kadınlara yüklenen rollerin gerçekleştiği ev içi alanın yabancılaştırıcı bir mekân olduğunu ifade eder (Donovan, 2013, s. 155).

Dolayısıyla cinsiyete dayalı iş bölümü ve ataerkil normlar, özel alandaki kadının emeğini gizleyerek ve doğallaştırarak karşılıksız kalmasını sağlayan etkiye sahiptir. Aynı zamanda ev içi emekle ataerkilliğin “formel piyasadaki kalıntıları (ücretlerdeki ve çalışma koşullarındaki eşitsizlikler, terfi zorlukları, işyerinde taciz gibi) ile enformel piyasadaki manifestoları arasında çok yakın bir ilişki vardır” (Memiş & Özay, t.y, s. 244). Kadınların ev içindeki ikincil konumları iş gücü piyasalarındaki konumlarını olumsuz etkilerken iş gücü piyasalarındaki konumlarının ev içini de etkilediği görülmektedir. Molyneux (2012), kadınların ev içi alanındaki konumlarını pekiştiren durumun iş gücü piyasalarındaki görece güçsüzlükleri olduğunu belirtir (Molyneux, 2012, s. 147). Devletin sosyal politikalarının bu alanı düzenlemedeki eksikliğine atıfta bulunarak kadınların istihdamdaki ikincil konumlarının sebepleri arasında ev işleri ve kadınların ev içindeki bakım sorumluluklarını gösterir. Bu durum özel alanın kamusal alanı, kamusal alanın da özel alanı etkilediği bir döngüyü işaret eder.

“ Kadınları, yorucu, nazik ya da ince işlerin altından kalma konusunda “doğal” olduğu varsayılan yeteneklerini kullanmak üzere düzenlenen

işlere verme eğilimini taşıyan cinsiyete dayalı iş bölümü bunu pekiştirir; aynı zamanda, bu işlerde ücretler benzer işlerde erkeklerin aldıklarından daha düşüktür. Böylesine eşitsiz bir durumun doğması kısmen kadınların istihdamının asıl rolleri olan annelik yanında ikincil görülmesinden, kısmen de birçok kadın için, en azından ev içi sorumlulukları olduğu sürece, bunun gerçekten ikincil olmasındandır. Yeterli bakım merkezlerinin olmayışı, çoğu kadın için bu seçim ögesini ortadan kaldırır (Molyneux, 2012, s. 148-149).”

Bununla birlikte Delphy, aileyi üretim birimi olarak görür (Savran & Demiryontan, 2012, s. 96). Ataerkilliğin maddi temelini ev içi üretim tarzı olduğunu söyler (Memiş & Özay, t.y, s. 244). Kadınların ev içinde ortaya koydukları emeğin karşılığının olmadığını belirtir (Delphy, 2012, s. 93). Kadınlara verilenin başlıca niteliğinde olduğunu ve evlilik ile emek güçlerine el koyan kocalarının, kadının emek gücünün bakımını kendi çıkarı için sağladığını belirtir (Delphy, 2012, s. 93). Başka bir deyişle ev kadınları kocalarının kazançlarına bağımlı olduklarından emeklerinin karşılığının, yaşamlarını idame ettirecek ölçüde aldıkları söylenebilir. Fakat önemli olan nokta *yaşamın idamesi kıstasının*, köle emeğiyle olan yakın bağlantısıdır (Savran & Demiryontan, 2012, s. 12).

Acar-Savran (2012) ataerkinin ve cinsiyete dayalı iş bölümünün sonucunda kadının emeğinin doğallaştırılmasının, bu emek biçiminin görünmezliğinin birinci sebebi olarak belirtir. Yazara göre ikinci sebep ise ev içindeki çalışma düzenidir. Çünkü çalışma saatleri belirsizdir, boş zaman ve iş zamanı, iş yapmak ile sevgi paylaşımını ayırıştırmak neredeyse imkânsızdır (Savran & Demiryontan, 2012, s. 11). Üçüncü sebep ise bu emeğin bir karşılığının olmamasıdır. Kadınlar yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı, ücret karşılığı çalışsalar dahi ikinci mesailer* özel alanda ortaya çıkan bu görevler silsilesidir.

* Acar-Savran, kadınların ücretli çalışmasının ev içindeki sorumluluklarını ve cinsiyete dayalı iş bölümünü etkilemesi için evin geçiminin kadın tarafından sağlanması gerektiğini belirtir (Savran, 2009, s. 22). Buna erkeğin işsiz olması hallerinde iş paylaşımlarının bulunduğunu ekler.

Kadının ev içinde yüklendiği görevler, hanenin ve kişilerin günlük ihtiyaçlarının dışında “aynı zamanda hane bireylerinin eğitiminin, kişisel gelişiminin, iletişim kurma kabiliyetlerinin ve akla gelebilecek, bireyi birey yapan toplum içerisinde tüm boyutlarıyla ayakta tutan değerlerinin üretilmesini ve yeniden üretilmesini sağlar” (Memiş & Özay, t.y, s. 247). Simone de Beauvoir, kadınların ev içindeki etkinliklerinin, erkeklerle çocukların, aşkın bireyler haline gelebilmesine hizmet ettiğini belirtir (Bora, 2011, s. 62). Dolayısıyla bakım emeğini de içeren ve karşılıksız emek olarak da adlandırılan kadının ev içindeki emeğinin daha yakından incelenmesi gerekmektedir.

1.2. Kadının Karşılıksız Emeğinin Özellikleri

1.2.1. Kadın Emeğinin Karşılıksızlığı

Yukarıdaki başlık atında incelenirken de kadınların ev mekânında ortaya koydukları emeğin birbirinden ayrılmasının zor bileşenler içerdiği belirtilmiştir. Görünmeyen emeğin karşılıksızlığı bileşenlerden biridir. Birbirinden ayrılması zor olduğu için de genel olarak karşılıksız emek olarak zikredilir. Kadının ev içindeki emeğinin görünmezliği karşılıksız oluşuna, karşılıksız oluşu da görünmezliğine bağlanan ikili bir yapı oluşmaktadır. Anacak her ikisinin de birbirini kapsayan ve etkileyen yanı olduğu söylenebilir. Delphy (2012), sosyalist toplumları da dahil ederek var olan toplumlarda çocukların bakımından ev içi hizmetlerine kadar kadınların karşılıksız emeklerinin bulunduğunu belirtir. Bu hizmetlerin değişim alanından dışlanmadığını, kadınların kendisinin değişim alanından dışlandığını söyler (Delphy, 2012, s. 93). Kadınların ev içinde yaptıkları ücretsiz işlerin pek çoğu piyasada ücret karşılığında yerine getirilir. Delphy aile içindeki emeği ücretlendirilmeyen ücretsiz aile işçisi kadınların ve çocukların durumundan yola çıkarak karşılıksız emek harcayan *çocukların** emeklerinin karşılıklarını

* Delphy(2012) Fransa’daki tarım kesiminde bulunan ücretsiz aile işçiliği üzerinden bu örneği verir ve *çocuklar* olarak belirttiği kesim; aile içinde ücretsiz çalışan *oğul* statüsündeki erkeklerdir. Bkz. Delphy, 2012, s. 96-97.

istediklerinde ve aldıklarında, kadınların emeğinin hala karşılıksızlığının kabul görmeye devam ettiğini belirtir (Delphy, 2012, s. 97). Bahsi geçen dışlanma durumunun kaynağını üretim ilişkileri olarak gösterir (Delphy, 2012, s. 93).

Karşılıksız emek kavramının tanımlarındaki *karşılıksızlık* durumu, genel olarak kadının gündelik rutin içinde ev mekânında gerçekleştirdiği işlerin *ücretlendirilmemesini* niteler. Piyasa değeri olarak karşılığı olmayan ve meta ekonomisi sınırları dışında oluşan, “büyük bir kısmını günlük yaşamsal ihtiyaçları sağlayan eviçi işlerin oluşturduğu ekonomik veya ekonomiyi doğrudan etkileyen faaliyetler olarak” (Memiş & Özay, t.y, s. 241) belirtilir. Kadınların ev içinde ortaya koydukları emeğin karşılıksızlığının, emek ve çalışma olarak nitelendirilmemesiyle yakından bir bağlantısı vardır.

Emek gücünün kullanımı, çalışmanın kendisidir (Marx, 2012, s. 181).

Marx, emek gücünü, emek kapasitesini tanımlarken; “insanın canlı varlığında mevcut olan ve onun herhangi bir kullanım değeri üretirken kullandığı fiziksel ve zihinsel yeteneklerin tümünü” (Marx, 2012, s. 170) kasteder. Bu gücün ancak ona sahip olan kişi tarafından (kendisinin emek gücü olduğu kişi) meta olarak satışa sunulursa piyasaya çıkmış olacağını belirtir. En önemlisinin ise emek gücünün sahibi tarafından meta olarak satılabilmesi için kişinin kendi emek gücü üzerinde tasarrufta bulunabilmesi, kendi emek kapasitesine kayıtsız şartsız sahip olması gerekir (Marx, 2012, s. 170).

Kapitalist ekonomideki işçi emek gücünü satmasıyla çalışmasını gerçekleştirir. Çalışmanın kendisi insanla doğa arasında gerçekleşen bir süreç olarak ele alınır (Marx, 2012, s. 181). Marx (2012) insanı doğanın sağladığı maddelerin karşısında bulunan bir doğa gücü olarak ele alır. Kadınların ev içindeki çalışmaları bu anlamıyla bir çalışma mıdır?

Emek gücünün satıcısı, çalışmayla birlikte, “fiilen emek gücü, işçi haline gelir; çalışmaya başlamadan önce o, sadece potansiyel emek gücüdür” (Marx, 2012, s. 181). Fakat kadınların ev içindeki etkinlikleri fiilen çalışma olarak görülmez. Çünkü kadınların ev içinde açığa çıkan emek güçleri piyasada satılmaz. Diğer bir deyişle bunun karşılığı yoktur. Kadınların emek gücüne kimi zaman kocaları tarafından kimi zaman da ataerkil kapitalist sistem tarafından, kimi zaman da devlet tarafından el konulur. Bu bağlamda Mies, genel olarak emek kavramının, artı-değer üretmek amacıyla erkeklerin kapitalist üretim koşullarındaki üretken çalışmasına karşılık kullanıldığını söyler (Mies, 2008, s. 104). Kadınların kapitalist toplum düzeninde ev içindeki etkinlikleri, yukarıdaki başlıkta dile getirilen sebeplerden dolayı, *doğal* bir süreç olarak görülür (Mies, 2008, s. 104). Bunun arkasında kadınların doğurganlıkları bulunmaktadır. Kadınların doğurganlıklarıyla doğa arasında kurulan bu bağ “hem doğurmanın hem de çocukları büyütmenin yanı sıra ev işlerinin geri kalanını” da “çalışma ya da emek olarak” (Mies, 2008, s. 104)* görülmesini engeller. Dolayısıyla kadınlar kapitalist düzende ev kadını olarak tanımlandıklarından artı-değer üretseler dahi bu işçi olarak görülmedikleri anlamına gelir (Mies, 2008, s. 104). Bu anlamda kadınların ev içi etkinlikleri, bir çalışma olarak görülmez ve üretken bir emek türü olarak değerlendirilmez.

Kapitalist üretim sisteminde üretici emek değer üreten emektir (Urhan B. , 2016). Buradaki kasıt kapitalist anlamda ortaya çıkan meta üretimi üzerinden belirtilen üretkenliktir. Karşılıksız emeğin görünmezliğinin altında yatan değer üretme kıstası, kapitalist ekonominin dinamiği olarak görülen değişim değerine sahip metaların üretimine ve mübadelesine bağlanır (Memiş & Özay, t.y, s. 246). Kapitalist ekonomilerde değişim değerine sahip olan şey, görünürdür (Bahçe ve Memiş, 2010 *akt.* Memiş & Özay, t.y, s. 246). Denilebilir ki genel olarak ev içindeki emek, kapitalist ekonomideki değişim değerine sahip olmadığı için emek olarak görülmez. Kaldı ki kadınların bu alandaki etkinliklerinin *davranış biçimi* olarak

* Mies (2008) biyolojinin doğa kavramına sirayet edişini tahakküm olarak belirtişinden sonra bu açıklamaya göre insanoğlunun, erkek birey olarak temsil edildiğini, doğanın ise dişi olarak kabul edildiğini söyler. Dolayısıyla “(erkek) insanoğlunun (dişi) doğa üzerindeki tahakkümü söz konusudur” (Mies, 2008, s. 104) der. Ve bu tahakküm ilişkisinin kadınlara uygulandığında diğer bahsi geçen bütün kavramlarda bulunduğunu belirtir ve emek kavramını bu bağlamda ele alır.

nitelendirilmesinin altındaki sebeplerden biri de budur. Kadınların ortaya koydukları emek genel olarak ekonomiyi etkilemesine rağmen, mübadele edilmiyor olması ve bir meta ortaya koymamasından dolayı çalışma olarak kabul edilmez ve bu durum onların emeğinin değersiz görülmesine bir gerekçe oluşturur (Özateş, 2015a, s. 26). Bu gerekçenin içinde kapitalizmin, değişime yönelik ürünlere kullanıma yönelik ürünlerden daha çok önem vermesi durumu vardır. Bu yüzden kapitalizmin ideolojisinin kadınların dünyasını ve bu dünyaya ilişkin özellikleri (duygusallık, bakıp büyütme vb.) aşağıladığı görülür (Hartmann, *akt.* Donovan, 2013, s. 164).

Bir malın kullanım değeri, söz konusu malın “faydasını belirleyen fiziki niteliklerinin tümüne bağlıdır” (Mandel, 2008, s. 61). Değişim değeri için kullanım değerinin varlığı* şart olarak gösterilir (Mandel, 2008, s. 61). İki mal arasındaki eş değerlik ilişkisi ortak bir ölçüyü, ölçülebilen ortak bir niteliği gerektirir. Ürünler arasında değişimin sağlanabilmesi için “hepsinde ortak olan ve aynı zamanda ölçülebilen, miktar olarak ifade edilebilen ve toplumun bütün bireyleri tarafından genel bir kabul gören sosyal bir niteliğe sahip olmalıdır” (Marx *akt.* Mandel, 2008, s. 61). Değişim değerinin ölçütü, malın üretilmesi için gerekli emeğin süresidir (Mandel, 2008, s. 61). Kadınların ev içindeki emeklerinin “miktarı belirsiz ve zamandan bağımsızdır” (Urhan B. , 2016). İç içe geçmiş bir niteliğe sahip olan bu emek biçiminde ölçme sorunu ortaya çıkar. Çünkü ev içi alanındaki işler birbiri içine girift olabildikleri gibi yapıma zamanları da değişkenlik gösterebilir. Kadınların emeğinin kullanım değeri yarattığının kabul edilmesi ve bu nedenle önemsizleştirilmesi karşılıksız emeğin içerdiği bir başka boyutun görülmesini engeller. Bu bağlamda Özateş, Marx’tan alıntılanarak ortaya çıkan insan emeğinin ürününün meta olmasa da yararlı olabileceğini belirtir (Marx, 1867, s.50-52, *akt.* Özateş, 2015, s. 27). Ev içindeki işlerin bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde, sadece kullanım değeri yaratıyor olmalarının ve bu işlerin kendisinin kadınların dışında aynı zamanda aile üyelerinin ihtiyaçlarına yönelik olması ve karşılamanın yararlı

* Marx bu durumu şöyle ifade eder; “(.....) metalar değerler olarak kendilerini gerçekleştirebilir hale gelmeden önce, kullanım değerleri olduklarını göstermek zorundadır. Çünkü, kendileri için harcamış insan emeği, ancak başkaları için yararlı bir biçimde harcandığı ölçüde hesaba katılır. Bu emeğin başkaları için yararlı olduğunu, yani ürünün başkalarının ihtiyaçlarını tatmin ettiğini ise yalnızca mübadele edilmesi kanıtlayabilir.” (Marx, 2012, s. 94).

olduğunu ekler (Özateş, 2015a, s. 27). Kadınların ürettikleri manevi ve yararlı olabilir. Bu bağlamda kullanım değerini yaratan nesnelerin üretiminin tek üretim biçimi olarak görülmesi, kadınların harcadığı emeğin zenginliğini ve çok boyutluluğunu gizler (Savran, 2009, s. 33-34). Bu gizlenme özellikle yeniden üretimi kapsamakla birlikte onun bileşenlerinden biri olan bakımı da içerir (Savran, 2009, s. 34). Çünkü bakım emeğinin içeriğini oluşturan öğeler; genellikle manevidir. Dolayısıyla “maddi ürünler üreten emeğin ötesine doğru uzanan ve insanlar üzerinde harcanan bu emek, duygusal, zihinsel, manevi emektir” (Savran, 2009, s. 34). Karşılıksız emeğin üretken olmamasından dolayı görünmeyen kabul edilmesi, bu emek biçiminin ortaya koyduğu üretimin ve *şeylerin* “kapitalist ekonomide her sürecin arkasında sessiz sedasız ama kesintiye uğramadan” (Bahçe ve Memiş, 2010, *akt.* Memiş & Özay, t.y, s. 246) yapıldığı gerçeğini gizleyemez.

Ev içinde kadınlar tarafından ortaya konulan emek, kişiler arası gerçekleşen ilişkinin sürmesi üzerinden “söz konusu hizmetlerin sunulmasıyla sağlanır. Bu işlerin elle yapılması daha makbuldür, etkinlik arayışları işin özünü çelişir; emek yoğun işler kadınların sevgilerini kanıtlamalarının daha uygun bir yoludur” (Davidoff,2002b; ayrıca bkz. Jackson, 1992; Thomas\ Zmroczek, 1985, *akt.* Savran, 2009, s. 21). Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi ev içinde kendine özgü kuralları olan bir üretim vardır. Ev içinde açığa çıkan karşılıksız emek ev mekânının ve hane halkının ertesi güne hazırlanmasını kapsarken diğer yandan oluşan sürekli ve rutin çaba ortaya bir üretim biçimi çıkarır. Delphy (2012) bu bağlamda; ailenin kendi içinde bir fabrika gibi çalıştığını belirtir ve Wolfelsperger (1970)’den aktararak ailenin içinde gerçekleşen üretim faaliyetlerini açıklar:

“Aynen bir firmanın kendi nihai mallarını ürettiği gibi, hane halkının da nihai tüketim mallarını bizzat ürettiğini söylemek mümkündür. Hane halkı bunu yapabilmek için esas olarak emek (ev işi), makinalar (dayanıklı mallar) ve hammaddelerden (doğrudan, üretici firmalardan satın alınmış ara mallar) yararlanır ve bir miktar emek ve sermaye ile bu işlenmemiş mallar hane halkının kendisi tarafından dönüştürülürler. Bu biçimde ele alındığında, hanenin firmadan tek farkı, üretime (zaten bu, firmanın tek işlevidir) eklediği tüketim faaliyetidir (ve bu zaten firmaca

üretmiş mallar seviyesinde hane halkının bizzat gerçekleştirdiği üretimin amacıdır (Wolfelsperger, 1970; akt. Delphy, 2012, s. 101).”

Bu bağlamda ev, kapitalist anlamda bir üretim merkezi olmayabilir. Ürettiği *şeyler* çoğu zaman meta değeri taşımayabilir. Ancak ataerkil kapitalist sistemin devamlılığını sağlayan ve onu besleyen bir mekân olarak ev *yaşamsal değerlerin* üretildiği bir alandır. Kadınların ev içindeki karşılıksız emekleri bu sistemin temelinde yer alan ayaklardandır. Nitekim bakım işleri ve onu kapsayan ev içi emek sürecinin değişim değeri teşkil etmediği için kapitalist sistem tarafından önemsiz sayıldığı söylenebilir. Kapitalist anlamda bir üretimin gerçekleşmediği belirtilse de ev içi emek alanı ve onun bileşenleri kapitalist ataerkil sistemin temelini oluşturur. Ev içinde kadınlar tarafından üstlenilen yeniden üretim sistemin devamlılığını sağlar. Sadece bu işlerin yapılması değil aynı zamanda türün devam etmesi için kadınların doğurganlıkları ve sonrasında çocuk bakımını üstlenmeleri önemli ayaklardan birini oluşturur. Aşağıdaki başlıkta daha yakından incelenmek üzere karşılıksız kadın emeğinin bileşenlerinden bir diğeri olan yeniden üretime değinilecektir.

1.2.2. Yeniden Üretim

Kadınların ev içinde üstlendikleri görevlerin tamamı bu alanda oluşan yeniden üretime dahildir. Karşılıksız ve görünmeyen emek olarak adlandırılmasının sebeplerinin daha evvel verilmeye çalışıldığı ücretsiz ev içi emeğinin bütün kolları, yeniden üretim faaliyetleri olarak adlandırılabilir. Ataerkil kapitalist sistemde ev, bir tüketim birimi olarak ele alınır. Ancak feminist litaretür evin bir tüketim birimi olmasının ötesinde, onu bir üretim birimi olarak ele alır (Savran, 2009, s. 41). Dolayısıyla ev içinde gerçekleştirilen yeniden üretim ve bu kavrama dâhil olan işlerin hepsi sözü geçen üretimin temelinde yer alır.

“emek gücü karşılığında verilen sermaye, gerekli tüketim maddelerine dönüşmekte ve bunların tüketimi ile emekçinin kasları, sinirleri ve kemikleri ve beyni yeniden üretilmekte ve yeni emekçiler

üretilmektedir... bu tüketim... emekçinin kendisinin üretimi ve yeniden üretimidir... işçi sınıfının yaşamaya devam etmesi ve yeniden üretilmesi, sermayenin yeniden üretilmesinin her zaman için zorunlu koşuludur. Ama kapitalist, bunun yerine getirilmesini, emekçinin hayatta kalma ve üreme içgüdüsüne rahatça bırakabilir” (Marx, 2004[1867], s.493, *akt.* Akduran, 2011, s. 14).

Acar- Savran özetle yeniden üretim kavramının Marx’ın yapıtlarındaki iki biçiminden bahseder. Buna göre Marx’ın *toplumsal yeniden üretim* olarak nitelendirdiği ve kapitalist üretim sürecinde işçi sınıfı ile burjuvazinin ve bunlar arasındaki ilişkinin yeniden üretilmesi süreci bunun ilk biçimi iken; *insanların yeniden üretimi* ise soyun yenilenmesi olarak bahsedilen ikinci biçimdir (Savran, 2009, s. 28). Yukarıda alıntılanan bölümde Marx, işçilerin ertesi güne hazırlanması ve kapitalist üretim sürecine tekrar eklenmeleri için ortaya konan yeniden üretimden bahsetmektedir. Bu yeniden üretimin dışında Acar- Savran’ın da dikkate çektiği türün yeniden üretilmesi kapitalist sistemin temeli olarak görülür. Fakat Marx var olan incelemesinde, ev içi alanda bu üretimin yapılması için ortaya çıkan emeği ve ev içi alanı incelememiştir (Akduran, 2011, s. 14). Sonuç olarak Marx’ın bahsettiği haliyle işçilerin aldıkları geçimlik malların tüketilebilir hale gelmesinde harcanan emeğin dışarıda bırakıldığı görülmektedir (Savran, 2009, s. 29).

Feminist literatürün evi aynı zamanda bir üretim alanı olarak görmesi yeniden üretim kavramını temellendirmektedir. Bu temellendirme Marx’ın teorisinde dışarıda kalan bölümün, kavramın içine dâhil edilmesiyle olur. Soyun üretilmesi anlamının yanında, feminist yazında *yeniden üretim* kavramının ev içinde gerçekleşen işleri ve bu işlerin yapılmasında harcanan *karşılıksız emeği* nitelediği söylenebilir (Akduran, 2011, s. 14). Farklı sınıflara, farklı ekonomik kaynaklara, farklı yaşam standartlarına sahip olsalar da kadınların ev içindeki işlerden değişen boyutlarla sorumlu tutuldukları bir gerçektir. Ev içinde açığa çıkan boyutlarıyla yeniden üretim; “kadınların ortak ezilmişliğinin farklı sınıflarda büründüğü somut biçimleri”ni açıklarken (Savran, 2009, s. 32); bu kavramın sadece kapitalizme has bir süreç olmadığı aynı zamanda kullanım değerlerinin üretildiği alanı da içerdiği ortaya konmuştur (Savran, 2009, s. 32). Bunun bir anlamda kapitalizmin dışladığı ev içi

kadın emeğinin çalışma ve iş tanımlarına dahil edilmesi olduğu söylenebilir. Feminist literatür ev içinde açığa çıkan emeği ve işleri yeniden üretim tanımına ekleyerek üçüncü bir ayağı oluşturur. Ev ve bakım işleri, mülk (sermaye) sahibi olan ve olmayan sınıflarda, soyun yeniden üretilmesi, cinsiyete dayalı toplumsal iş bölümünün bütün uzantılarıyla üretimi, yeniden üretim alanına dahil edilebilir (Savran & Demiryontan, 2012, s. 15).

Özkaplan (2009) yeniden üretim kavramının ikincil boyutuna eğilirken ev içi alana dikkat çeker. Yeniden üretimi üç başlık altında toplar. Özkaplan (2009)'a göre yeniden üretimin piyasa üzerinden yorumlanmasının dışında daha geniş kapsamlı ele alınması gerekmektedir. Ev işleri, çocuk ve yaşlı bakımı gibi diğer üretim alanları da dahil edildiğinde, iş gücünün yeniden üretimi, mevcut yaşamın devam ettirilmesi için ortaya konan emek anlamında toplumsal yeniden üretim ve bir sonraki kuşağın yetiştirilmesi için harcanan emek olarak insanların yeniden üretimi ortaya çıkan üç ana başlıktır. Fakat bu başlıkların ortaklaştığı önemli nokta hepsinin kadınların görünmeyen emeğini içeriyor olmalarıdır (Özkaplan, 2009/2 , s. 15).

Özkaplan (2009) Marksist literatürün ortaya koyduğu yeniden üretim kavramının bütün boyutlarını kabul eder ve ev içinde açığa çıkan bakım işlerinin de dahil olduğu işleri bu kavrama atfederek genişletir. Marksist anlamda yeniden üretim kavramı bölündüğünde iş gücünün yeniden üretilmesi, işçilerin ücretleri ile aldıkları tüketim mallarının tüketilebilir hale gelmesi için ortaya çıkan emektir (Urhan B. , 2016). Bu emek ev içinde kadınlarca üretilir. Dolayısıyla kadın emeğine dayalıdır. Toplumsal yeniden üretim sadece kapitalist anlamda metaların dolaşımını değil aynı zamanda türün yeniden üretilmesini ve bakımını da niteler. Bu kavram, “üretim, dolaşım, bölüşüm, tüketim, emek gücünün yeniden üretimi ve soyun yenilenmesi uğraklarını içerir” (Vogel, 1983 ve 1995, *akt.* Savran, 2009, s. 32).

Molyneux (2012) yeniden üretim kavramına mekânsal ağırlığının daha ön planda olduğu evin içini ele alarak bakar ve diğer feminist yazarlar gibi hanenin bir tüketim alanı olması dışında aynı zamanda üretimin olduğu bir alan olarak da görür.

Çıkarımları arasında yukarıda bahsedilen iş gücünün ertesi güne hazırlanması durumuna işaret ederek; “ iş gücünün yeniden-üretimi için gerekli mallar ve hizmetler biçimine bürünmüş kullanım değerlerinin üretim alanı” olarak evi gösterir (Molyneux, 2012, s. 149). Ancak daha sonra bu türlü üretimlerin tamamının yapıldığı yegâne alan olarak burayı işaret etmez. Emek gücünün günlük yeniden üretimi açısından ihtiyaç duyulan malların ya da hizmetlerin piyasadan ya da devlet eliyle sağlanması olanaklıdır (Molyneux, 2012, s. 149). Bu ihtiyaçların aile dışı kurumlardan sağlanıyor olması kadınların ev içinde açığa çıkan emeklerinin hem üretim hem de bir iş olduğunu ortaya koyar.

Yalnızca tüketim mallarının ya da kişilerin ertesi güne hazırlanması konusunda değil ev içi alanda gerçekleşen yeniden üretimin en önemli ayaklarından birisi emek gücünün yeniden üretimidir. Bu konuda Dalla Costa (2013) ev kadınlarının, emek gücünün yeniden üretilmesi noktasında sermaye birikimine katkıda bulunan bir *meta* olduklarını ifade eder (Donovan, 2013, s. 158). Dolayısıyla kadınların üretken yanına dikkat çeker. Çünkü ev içinde gerçekleşen bu üretim açıkça kapitalist sistemin yeniden üretimidir. Molyneux (2012), ev içi alanın yeniden-üretime katkısının hala büyük olduğuna dikkat çekmektedir. Bu faaliyetin iki türlü gerçekleşeceğini belirtir: İlki Molyneux'nün sermaye açısından en önemlisi olarak betimlediği “ücretli kesimin günlük gereksinimlerinin karşılanmasıdır”, diğeri ise Dalla Costa'nın da dikkat çektiği “üretimin gelecekteki etmenlerinin yani çocukların gereksinimlerinin karşılanması”dır (Molyneux, 2012, s. 150). Kapitalist sistemin devamlılığı açısından çocukların eğitimi ve yetiştirilmesi, deneyim ve bilginin aktarılması önemlidir. Ayrıca kadınların bu bakım biçiminden sorumlu tutulmasının, kapitalist sisteme ikili bir katkı sunduğu görülmektedir. Molyneux (2012) ev içindeki bakımın ücretsiz ayağında gerçekleştirilen çocuk bakımının kadınlar açısından aldatıcı yanları olduğuna vurgu yapar ve devletin ya da başka kurumların bu alandaki bakımı üstlenmesinin beklendiğini belirtir.* Çünkü gelecek kuşakların yeniden üretimi ve yetiştirilmesindeki önem, onların kapitalist sistemdeki

* Molyneux, Çocuk bakımını devletin bir sorumluluk alanı olarak görmemesinin ardında yüksek işsizlik dönemlerindeki kadın istihdamı sorununun gizlenmesi olduğunu söyler. Ve bu durumun daha evvel bahsedilen aile ücreti politikalarıyla ve ev kadınlığı ile gizlenmeye çalışıldığını ifade eder (Molyneux, 2012, s. 150-151).

rollerini de belirler. Bir anlamda çocukların bakımı, sistem için önemsenirken kadınlar açısından da ikili bir kullanım ortaya koyar. Kapitalist ataerki sistem bu noktada çocuk bakımını kadınların işsizliğini gizleme yönünde kullanırken diğer yanda kendi gelecek potansiyel emek gücünü yaratır. Bu tutum kapitalizm ve ataerkilliğin ücretli kadın emeğin üzerine kurduğu ortaklığa benzer.

Sonuç olarak bahsi geçen yanlarıyla birlikte basitçe ele alındığında yeniden üretimin niteliğine dair üç boyut oluşmaktadır: “(1)Türün biyolojik yeniden üretimi, (2)emek gücünün yeniden üretimi ve (3)bakım gereksinimlerinin yeniden üretimi” (Bakker ve Gill, 2003, s. 32 *akt* Akduran, 2011, s. 17).

Görülüyor ki yeniden üretim, sadece biyolojik ve fiziksel ihtiyaçların karşılanmasından ibaret değildir. Aynı zamanda bu eylemlerin gerçekleştirilmesi için harcanan emeği de içerir. Bu durum yeniden üretim içine ev içi aldaki emeğin katılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bakım ve ev işleri yeniden üretimin ev içindeki ayaklarını oluşturur. Sadece ev içindeki maddi üretim olarak değil manevi anlamda ortaya konan her şeyi kapsayabilir. Çünkü rutin ve tekrarı içerdiği gibi deneyimlerin kuşaktan kuşağa aktarılması için yapılanları da içerir; “örneğin çocukların bağımsız kişiler olarak yetiştirilmesi, kişisel ve duygusal gelişimlerinin sağlanması, yaşlı ve hastalara sevgi, güven hislerinin sağlanması gibi” (Beneria, 1979, s. 203; Mutari, 2001, s. 379 *akt*. Memiş & Özay, t.y, s. 247). Zikredilen nitelikler kadınların karşılıksız emeğinin bakım ayağını oluşturur. Dolayısıyla ücretsiz ev emeğinde bakım ayağını ve ev işlerini de içeren bir sınıflandırma yapılması söz konusudur.

1.3. Cinsiyete Dayalı İş Bölümü ve Bakımın Verilere Göre Yorumlanması

Meydana gelen teknolojik değişimlerle birlikte “ev işlerinin otomasyonu, hazır giyim ve yiyecek sanayiinin gelişmesi” (Savran, 2009, s. 21), ev içindeki işlerin bir kısmının ve bakımın kamusal alandan sağlanıyor olması, açığa çıkan

sorumluluğu kadınlar adına kolaylaştırıyor görünse de ev içi alan hala kadınların üzerindedir. Acar- Savran ev işlerinin karmaşıklaştığını ve niteliklerinde bir değişimin yaşandığını ekler (Savran, 2009, s. 21). Fakat arkada gizlenen şey, bu durumun sosyal statü ve *iyi ev kadını*, *iyi anne* olma sıfatlarıyla bütünleşmesidir. Davidoff ev işlerinin kadınlık derecelendirmesindeki önemine başka bir noktadan dikkat çekerek şöyle açıklar; “her öğünde temiz, beyaz keten bir masa örtüsünü daha kolaylıkla sağlayabilmek için çamaşır makinesi”nin kullanılabileceğini ancak bu durumun törensel ve gösterişe yönelik bir amacı içerdiğini belirtir (Davidoff, 2002, s. 182). Teknolojik gelişmeler ve ev içindeki otomasyon kadınların işlerini kolaylaştırmasının yanında ait oldukları sınıfın ve *kadınlık derecelerinin* bir göstergesi halini alır. Tez kapsamında gerçekleştirilen araştırmadaki kadınlardan 36 yaşında ve otizm hastası çocuk annesi olan kadın ev işleri konusunda *yardım alma* fikrini bu noktadan kurmaktadır. Tıpkı Davidoff’un işaret ettiği gibi kadın görüşmeciyeye göre de ev işlerinde yardım almak kadınlığına ya da anneliğine yöneltilecek bir hakaret olarak algılanmaktadır.

“Şahıs: Ben ev işi konusunda kimseden yardım almam. Ben evimin düzenini temizliğini her şeyi kendim yaparım. Ben sadece küçük çocuktan dolayı üçüyle bir araya toplayıp da gidemediğim için nedir mesela havuza mı gidiyorum annem geliyor, bir yeriye gitmem mi gerekiyor, bir cemiyete gitmem mi gerekiyor, çocukların gidebileceğini götürüyorum gidemeyeceğini annemlere bırakıyorum. Yani bu konularda ben yardım alıyorum, onun haricinde temizliği evdi bilmem neyle alakalı kendim yaparım her şeyimi. Çocukların bakımını her şeyini ben kendim üstlenmişimdir yaparım. Benim sadece o konularda işte yardımcı olurlar. (KOC141022ço)”

Yukarıdaki görüşme örneğinde de görülebileceği gibi ev içindeki pek çok simge, kadınlık ve annelik gibi kavramların derecelendirmesine yönelik bir eğilim içermektedir. Böylelikle ortaya çıkan hijyen ve sağlıkla belirlenen yeni toplumsal statüler sonucunda bu işler karmaşıklaşmaktadır (Urhan B. , 2016). Ayrıca Savran, teknolojinin ev içinde kullanımının dışında bakımla ilgili olarak, çocuk sayısında

gerçekleşen azalmanın, çocukların bakımı ve yetiştirilmesi için harcanan emeği azaltmadığını ifade etmektedir (Savran, 2009, s. 21).

18. yüzyıl sonundan itibaren ev içindeki işlerin düzenlenmesinde teknolojinin ve bilimin kullanılması, kadınlar ve erkekler arasında oluşan iş bölümünde bir dönüşümün yaşanacağına dair beklentileri arttırmıştır (Memiş & Özay, t.y, s. 243). Fakat ortaya çıkan durum “Davidoff’un deyişiyle bilimsel ve teknolojik gelişmelerin etkisi “yemek kitabı” döneminden öteye geçememiştir” (Memiş & Özay, t.y, s. 243). Yaklaşık olarak yüz yıllık süreç içinden bakıldığında erkeklerin ev içinde yer alan işlerde görev almalarının artış gösterdiği belirtilmektedir (Andersen- Esping, 2011a, s. 52-53). Fakat ortada olan durum kadınların bu alandaki etkinliğinin sürekli olduğunu göstermektedir. Davidoff (2002) ev işlerindeki rasyonelleşmenin ya da kamu alanındaki tutumlarda gerçekleşen kimi değişikliklerin ev işinde ve bakım işlerindeki kadın emeğinin geçmiş dönemlerden bu güne var olan etkinliğini yok etmediğini belirtir (Davidoff, 2002, s. 187). Özellikle bakım emeğinde çocuklara bakanların, yaşlılara ve kronik hastalığı olanlara bakanların kadınlar olduğunu belirtir. Ev içinde meydana gelen bu eşitsiz dağılım, kadınlarla erkekler arasında zamanın kullanımı konusunda kimi farklılıklara sebep olmaktadır. Zamandaki bu farklılık işlerin yapılmasından bakımın üstlenilmesine, iş gücü piyasalarındaki etkinliğe ya da iş arama ve boş zaman dilimlerine kadar olan bütün zamanı kapsar. Kadınların ve erkeklerin ev içi alana birbirinden farklı oranlarla zaman ayırmaları genel olarak gündelik hayatlarının farklı biçimlerde düzenlendiğini ortaya koyar. Bu durum ise kimi dezavantajları ve avantajları beraberinde getirir.

1.3.1. Türkiye’de Kadın ve Erkeklerin Bakım Emeği Konusunda Zaman Kullanım Biçimleri

Aşağıda TÜİK tarafından gerçekleştirilen ve ikincisi 2014-2015 yıllarında yapılan hane halkı zaman kullanım anketinden bazı örnekler verilecektir. İstatistiklere göre kadınlar ve erkekler Türkiye’de değişen oranlarla ev içindeki işlere ve bakıma zaman ayırmaktadırlar. Ayrıca evde yapılan bu işlerin nitelikleri ve hangi

işlerin tercih edildiği farklılık gösterir. İlk olarak Tablo 1’de verilen veriler, kadınların ve erkeklerin hane halkına ayırdıkları süreleri göstermektedir. TÜİK araştırmada oluşturulan kategorilerden *hane halkı ve aile bakımı* kategorisinde; yiyecek hazırlamaktan, bulaşık yıkamaya, bahçe temizliğinden, alışveriş yapılmasına, çocuk ve yetişkin bakımından, ticari ve idari hizmetlere (fatura ödeme, banka, avukat vb.den hizmet alma gibi) kadar geniş bir ağı tanımlamaktadır. Tablo 1’e bakıldığında toplamda kadınların hane halkı ve ev bakımına harcadıkları zamanın 4 saat 35 dakikalık bir süreye denk geldiği görülür. Tabloya göre erkeklerin hane halkı ve ev bakımı için ayırdıkları toplam süre ise 53 dakikadır. Çalışan erkekler hane halkına ve ev bakımı kategorisine 46 dakika, çalışmayan erkekler ise 1 saat 07 dakika ayırmaktadırlar. Bu süreler 2006 yılında gerçekleştirilen zaman kullanım anketine göre kimi farklılıkları içermektedir. Örneğin Tablo 2 incelendiğinde aynı kategoride erkeklerin bu alandaki zaman kullanımının toplamda arttığı ancak çalışmayan erkeklerin hane halkı ve ev bakımına ayırdıkları sürenin azaldığı görülür. Fakat genel olarak her iki tabloda ortaya çıkan sonuç, kadınların bu alandaki etkinliklerinin erkeklerden çok yüksek olmasıdır. Yapılan farklı zaman kullanım anketleri çoğu gelişmiş ülkede kadınların bu alana harcadıkları karşılıksız emeğin süresini yaklaşık 6 saat olarak vermektedir (Memiş, Öneş, & Kızılırmak, 2012, s. 162). Erkeklerin karşılıksız emeğe harcadığı süre ise yaklaşık olarak kadınların yarı zamanına denk gelmektedir (Memiş, Öneş, & Kızılırmak, 2012, s. 162). Farklı ülke örnekleri bakımından ele alındığında Türkiye’deki erkeklerin karşılıksız emek süresinin en az olduğu görülür. Örneğin İspanya’daki erkekler ev işleri için 1 saat 56 dakika ayırırken, Fransa’da bulunan erkekler 2 saat 19 dakika ayırmaktadırlar. İsveç’te erkeklerin ev işlerine harcadıkları süre 2 saat 52 dakikadır (İlkkaracan, 2010, s. 19). İtalya’da erkekler arasında bu oran 1 saat 35 dakikadır (Andreotti, Mingione 2013, s. 66-67 *akt.* Urhan, 2015).

Tablo 1. Faaliyet türüne, cinsiyete ve çalışma durumuna göre kişi başına ortalama faaliyet süresi, 2006, 2014-2015 (Saat)

Faaliyet adı	Toplam			Çalışan			Çalışmayan		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Yemek ve diğer kişisel bakım	02:46	02:48	02:44	02:43	02:45	02:37	02:49	02:53	02:47
İstihdam	02:48	04:24	01:16	05:52	06:25	04:32	00:10	00:22	00:04
Eğitim	00:26	00:25	00:27	00:05	00:04	00:07	00:44	01:05	00:34
Hanehalkı ve ev bakımı	02:45	00:53	04:35	01:34	00:46	03:31	03:47	01:07	04:59
Gönüllü işler ve toplantılar	00:46	00:37	00:55	00:28	00:26	00:32	01:02	00:58	01:03
Sosyal yaşam ve eğlence	01:54	01:49	01:58	01:28	01:28	01:28	02:16	02:33	02:09
Spor	00:09	00:13	00:05	00:07	00:08	00:04	00:11	00:24	00:05
Hobiler ve oyunlar	00:17	00:27	00:08	00:16	00:19	00:08	00:19	00:43	00:43
T.V izleme, radyo ve müzik dinleme, vb.	02:18	02:21	02:15	01:49	01:55	01:36	02:43	03:14	02:29
Ulaşım ve belirlenmemiş zaman kullanımı	01:04	01:22	00:46	01:22	01:29	01:05	00:48	00:48	00:40
Uyku	08:41	08:36	08:46	08:11	08:08	08:15	09:07	09:27	08:58
Toplam	24:00	24:00	24:00	24:00	24:00	24:00	24:00	24:00	24:00

Tablo 1. 2014-2015 yılı TÜİK Hane Halkı Zaman Kullanım Anketi'nden alınmıştır.

Tablo 1. Faaliyet türüne, cinsiyete ve çalışma durumuna göre ortalama faaliyet süresi (Saat)

Faaliyet adı	Toplam			Çalışan			Çalışmayan		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Yemek ve diğer kişisel bakım	02:42	02:45	02:38	02:40	02:42	02:34	02:43	02:52	02:40
Çalışma ve iş arama	02:47	04:27	01:08	05:39	06:08	04:19	00:02	00:07	00:00
Eğitim	00:22	00:24	00:20	00:05	00:05	00:06	00:38	01:14	00:25
Hanehalkı ve ev bakımı	03:05	00:51	05:17	01:37	00:43	04:03	04:29	01:12	05:43
Gönüllü işler ve toplantılar	00:46	00:37	00:54	00:30	00:29	00:31	01:00	00:57	01:02
Sosyal yaşam ve eğlence	01:54	01:50	01:57	01:32	01:33	01:30	02:14	02:35	02:07
Spor	00:07	00:10	00:04	00:05	00:06	00:02	00:08	00:19	00:04
Hobiler ve oyunlar	00:15	00:25	00:05	00:15	00:19	00:04	00:14	00:38	00:06
Kitle iletişim araçları	02:14	02:20	02:07	01:53	02:00	01:34	02:33	03:12	02:18
Seyahat ve belirlenmemiş zaman kullanımı	01:18	01:43	00:55	01:35	01:45	01:09	01:02	01:36	00:49
Uyku	08:32	08:27	08:36	08:08	08:08	08:07	08:55	09:18	08:46
Toplam	24:00	24:00	24:00	24:00	24:00	24:00	24:00	24:00	24:00

Tablo 2. 2006 yılı TÜİK Hane Halkı Zaman Kullanım Anketi'nden alınmıştır.

Bu bağlamda erkeklerin ev içine ayırdıkları toplam süreyi hangi işlerle meşgul olarak geçirdiğine bakıldığında ise Tablo 3'deki oranlar yardımcı olmaktadır. Bu tablodaki veriler 2014-2015 zaman kullanım anketi verileridir.

Tablo 2. Zamanın hanehalkı ve aile bakım faaliyetlerinde cinsiyete ve çalışma durumuna göre dağılımı, 2014-2015 (%)

Faaliyet adı	Toplam			Çalışan			Çalışmayan		
	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın
Belirlenmemiş hanehalkı ve aile bakımı	1,7	0,6	1,9	1,0	0,5	1,4	1,9	0,8	2,0
Hane bakımı	21,1	11,4	23,0	17,9	10,7	21,8	22,3	12,4	23,3
Gıda Yönetimi	40,4	17,0	44,9	35,6	15,1	46,5	42,2	19,5	44,5
Kumaş üretimi ve bakımı	6,0	0,9	6,9	4,3	0,8	6,2	6,6	0,9	7,1
Bahçe işleri ve hayvan bakımı	5,6	18,8	3,1	7,6	15,0	3,7	4,8	23,9	2,9
İnşaat ve tamiratlar	1,0	5,2	0,2	2,2	5,9	0,3	0,5	4,2	0,1
Alışveriş ve hizmetler	8,3	25,0	5,1	12,6	25,8	5,6	6,7	24,0	5,0
Hanehalkı yönetimi	0,2	0,6	0,1	0,3	0,8	0,1	0,1	0,4	0,1
Çocuk bakımı	14,5	17,2	14,1	16,8	23,1	13,4	13,7	9,1	14,2
Yetişkin bir aile ferdine yardım	1,3	3,3	0,9	1,5	2,2	1,1	1,2	4,8	0,8
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tablo 3. 2014-2015 yılı TÜİK Hane Halkı Zaman Kullanım Anketi'nden alınmıştır.

Tablo 3'e göre kimi kategorilerde erkeklere ait oranların daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu durumun öncelikle tablodaki verilerin yorumlanışının Tablo 1'deki süreler üzerinden yapılmasından kaynaklandığı belirtilmelidir. Tablodaki veriler incelendiğinde ev içinde yapılan işlerin kamusal özel alanda kadınlar ve erkekler arasında ortaya çıkan reel duruma benzeştiği görülmektedir. Erkeklerin ağırlıklı olarak zaman kullanımını hangi işlere göre dağıttıklarına bakıldığında bu duruma destek olan bir sonuç çıkar. Mekânsal olarak erkekler hane bakımına ayırdıkları toplam 53 dakikayı kısmen ev mekânı dışında kalan alanlara harcamaktadırlar. Örneğin bahçe işleri ve hayvan bakımı, alışveriş ve hizmetler,

inşaat ve tamiratlar kategorilerindeki oranlara bakıldığında görülmektedir ki erkeklerin bu alanlardaki faaliyetleri yüksektir. Erkeklerin toplam zaman kullanımında en çok hangi kategorilere zaman ayırdıklarına bakıldığında bu kategorilerin bahçe işleri ve hayvan bakımı, alışveriş ve hizmetler ve çocuk bakımı başlıkları olduğu görülür. Bu bağlamda toplam zamanlarının %25'lik bölümünü alışveriş ve hizmetlere ayırmaktadırlar. Süre olarak bu oran yaklaşık olarak 13 dakika 15 saniyeye denk gelmektedir. Çocuk bakımına 53 dakikanın %17,2'lik bölümünü ayırırlar ve bu yaklaşık olarak 9 dakika 7 saniyeye denk gelmektedir. Bahçe işleri ve hayvan bakımına %18,8'lik bir pay ayrılırken bu yaklaşık olarak 10 dakikaya denk gelmektedir. Tablo 3'de daha çok hane içini ilgilendiren gıda yönetimi, hane bakımı, kumaş üretimi ve bakımı vb. gibi ev işlerini oluşturan kategorilerde toplam zamanda erkeklerin bu alana ayırdıkları sürenin azaldığı ve kadınların bu alanlardaki yüzdelerinin arttığı görülmektedir. Kadınlar hane halkı ve ev bakımı kategorisine ayırdıkları 4 saat 35 dakikalık sürenin %14'nü çocuk bakımına ayırmaktadırlar. Kadınların çocuk bakımına ayırdıkları bu yüzde yaklaşık olarak 39 dakikalık bir süreye denk gelmektedir. Kadınlar zamanlarının %44'lük bir bölümünü gıda yönetimine ayırmaktadırlar ki bu kategori kadınların hane içindeki etkinliklerinde en yüksek yüzdenin verildiği başlıktır. Gıda yönetimine verdikleri süre yaklaşık olarak 2 saat 1 dakikadır.

Evliliğin kadınların ve erkeklerin ev içindeki karşılıksız emek alanına harcadıkları zamanı nasıl etkilediğine bakıldığında, bunun bir avantaj olarak erkeklere yansıdığı söylenebilir. *Hane halkı ve ev bakımı* kategorisi için evli olan erkekler, hiç evlenmeyen erkeklere görece daha fazla ev içine vakit ayırsalar da ankette söz konusu olan, eşi ölen, boşanan erkeklere göre daha az zamanlarda hane halkı ve aile bakımı kategorisinde sorumluluk almaktadırlar. Aynı anketteki kadınların verileri incelendiğinde kadınların hane halkı ve ev bakımına ayırdıkları sürelerin evlilikle (5 saat 38 dakika) birlikte arttığı ve diğer kategoriler arasında en yüksek seviyeye sahip olduğu görülür. Kadınların ev içi alandaki sorumluluklarının eşlerinin ölümü durumunda (3 saat 13 dakika), boşanma durumunda (3 saat 28 dakika) görece daha azaldığı görülmektedir. Bu bağlamda TÜİK'in zaman kullanım anketinden çıkan bir başka sonuca göre erkeklerin karşılıksız emek yükleri evlilikle

birlikte azalırken, kadınların evlilikle birlikte karşılıksız emek yükleri artmaktadır (KEİG, 2015). Kadınların hane halkı ve ev bakımı kategorisine harcadıkları süreler bütün medeni durum kategorilerinde erkeklerden daha fazladır. 2006 yılı verilerine oranla erkeklerin ev içi sorumluluklarının arttığı ancak çocuk bakımı kategorisinde kadınların oranlarının azalan süreye rağmen arttığı görülmüştür. Esping- Andersen insanların çift olmadan önce ve sonra var olan davranışlarının, evlilik sonrasında erkeğin ev işlerine katılımında bir düşüş kadının ise ev işlerine katılımında yükseliş olarak ortaya çıktığını belirtir. Bu durumun temelinde de toplumsal cinsiyet rollerinin ve beklentilerin olduğunu ifade eder (Andersen- Esping, 2011(a), s. 50). Ayrıca Türkiye’de bu çıkarıma uyumlu bir durum bulunmaktadır.

1.3.2. Karşılıksız Emek Alanındaki Zaman Kullanımının Kadın İstihdamına Etkisi

Aynı anketin verileri kadınların eğitim seviyeleri düştükçe karşılıksız emek alanına harcadıkları zamanın arttığını göstermektedir. Karşılıksız emek zamanının artıyor olması kadınların ücretli bir işte çalışmaya ayıracakları zamanın azalması anlamına gelir. İlkaracan, kadınların iş gücüne katılım oranlarında *üniversite mezunu* kadınların oranının yüksek olmasının sebepleri arasında söz konusu kadınların ev içi hizmetleri piyasadan ücretle temin edebiliyor olmalarını gösterir (TBMM, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu, 2014, s. 86).

Kadınların 15-64 yaş aralığına göre hane halkı ev bakımına verdikleri zamanlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Faaliyet Alanı	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64	Ortalama
Hanehalkı ve Ev Bakımı	03:09	05:38	05:26	05:00	03:53	04:37

Tablo 4. TÜİK 2006 Zaman Kullanım Anketi Ortalaması. **Kaynak:** TÜİK Zaman Kullanım Anketleri’ndeki veriler kullanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 3'e göre 15-64 yaş arası kadınların, ankette *hane halkı ve ev bakımı* olarak kategorize edilen bölümde, harcadıkları zaman *ortalama* 5 saat 23 dakikadır.* Ankette çıkarılacak sonuçlardan birisi olarak, kadınların ister istihdam edilsin ister edilmesin uzun sürelerle hane halkı ve ev bakımından sorumlu oldukları söylenebilir. Zira kadınlar zaman kullanımına dair bu istatistiki verilerde en yüksek orana sahip olan 25-34 yaş aralığı ile hane halkı ve ev bakımına 6 saat 27 dakika ayırırlar. Bu yaş grubu için kadınlar ev içindeki işlere erkeklerden *sekiz kat* fazla zaman ayırırken, sadece çocuk bakımına *beş kat* daha fazla zaman ayırmaktadırlar (KEİG, 2015). 25-34 yaş aralığı hamilelik ve doğumun en yoğun görüldüğü yaş aralığıdır (İlkkaracan, 2010, s. 51). Aynı yaş grubundaki erkeklerin hane halkı ve ev bakımı için sadece 49 dakika ayırıyor olmaları önemlidir. Vurgulanması gereken diğer nokta ise 25-34 yaş aralığındaki erkeklerin *çalışmaya ve iş arama* olarak belirtilen kategoriye ayırdıkları zamanın 6 saat 02 dakika olmasıdır. Kadınların bu alana ayırdıkları zaman ise 1 saat 23 dakikadır. Bu bağlamda şunu belirtmek verilere göre anlamlıdır: Hane halkı ve bakım için kadınların ortaya koydukları 6 saat 27 dakikalık zaman sonucunda erkekler paylaşımları gereken bu zaman dilimi ve sorumluluğu çalışarak ya da iş arayarak geçirirler. Fakat kadınlar çalışmaya ya da iş aramaya erkeklerden çok daha az sürelerle katılmaktadırlar. Diğer yandan bu sürelerin etki edebileceği alan olarak istihdam oranlarına bakıldığında ise anketin gerçekleştirildiği 2006 yılında kadınların (15-64 yaş aralığında**) istihdam oranının TÜİK verilerine göre Türkiye için %21,74 olduğu görülmektedir. Bu oran aynı yıl Eurostat tarafından gerçekleştirilen ve 2006 yılı Avrupa Birliği (AB)** üye ülkelerindeki kadın istihdamı oranlarıyla karşılaştırıldığında aradaki fark dikkat çekicidir. Bu bağlamda; 19 üye ülkenin dahil edildiği AB oranları ele alındığında 2006 yılı için kadın istihdam oranının 15-64 yaş aralığında %56,6 olduğu görülmektedir (Eurostat, 2015). Daha evvel Avrupa'daki bazı ülkelerde bulunan erkeklerin ev içi alanda harcadıkları süreler verilmiştir. Hane içindeki zaman kullanımlarının hala kadınlardan daha az sürelerle gerçekleştiği bilinmektedir. Fakat kadınların istihdam oranındaki yüksekliğin ardında, karşılıksız

* İstatistikte verilen kategorilerde çalışan ve çalışmayan ayrımı yapılmadığı için ortaya çıkan bu sayının yorumu yapılırken bu durum dikkate alınmıştır.

** 2006 yılı TÜİK kadın yaş gruplarının ortalama oranıdır.

*** Metnin geri kalan bölümünde bu kısaltma kullanılacaktır.

emek alanının daha kolay düzenlenmesinde yardımcı sosyal politikalar ve kadınların ev içindeki sorumluluklarını hafifletecek politika uygulamalarının olduğu belirtilebilir. Diğer yandan Avrupa’da ortaya konan ev içi alana ve kadınlara yönelik politikaların Türkiye’ye oranla daha etkin olduğu söylenebilir. Ancak bu politikaların niteliklerinin ve yeterliliklerinin feminist literatür tarafından eleştirildiği unutulmamalıdır.

Kadınların karşılıksız emeklerine başka bir açıdan bakıldığında TÜİK’in gerçekleştirdiği bir araştırmanın sonuçları önemlidir. Kişilerin iş gücüne katılmama sebeplerini ortaya koyan bu ankette *ev işleriyle meşgul olma sebebiyle çalışmama* durumu 15 yaş ve üstü gruptaki 11 milyon 498 bin kadın tarafından seçilmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), 2015). Herhangi bir erkek tarafından bu seçenek sebep olarak gösterilmemiştir.

Bu verilere göre kadınların erkeklerin adına ev içi alanda üstlendikleri işlerin erkeklerin iş gücü piyasalarında daha etkin olmasını sağladığı ve ekonomik olarak kadınlardan görece kaynaklara daha kolay ulaştıkları söylenebilir. Ayrıca erkeklerin çalışma ve iş arama süreleri bütün medeni durum kategorilerinde kadınlardan daha fazladır. Dolayısıyla ankette bulunan hane içindeki finans durumunun yönetimiyle ilgili olan kategorideki erkek yüzdelerinin yüksekliğinin bu duruma bağlanması olasıdır. Erkekler hanedeki ekonomik gücün de kaynağını ve yönetimini ellerinde bulundurmaktadırlar. Ayrıca mekân olarak ele alındığında ev mekânı dışındaki işlerin erkekler tarafından üstlenildiğini ev mekânı içinde bulunan işlerin kadınlara bırakıldığını belirtmek yanlış değildir. Bu durum toplumsal cinsiyet rolleri ve ev içindeki cinsiyete dayalı iş bölümünün göstergesidir.

1.4. Bakım Emeği, Ev İşleri ve Sevgi Boyutu

1.4.1. Bakım ve Ev İşleri

Kadınların karşılıksız ev içi emeklerinin içeriği temizlik, alışveriş, kişilerin bakımı, diğer kişilere yardıma kadar uzanan çok geniş bir yelpazeyi içerir. Bu işler iki ayak üzerinde toparlamak mümkündür. Yeniden retim boyutuyla birlikte ele alındığında kadınların ev içindeki karşılıksız emeklerinde ortaya çıkan bu iki ayağın “bakım emeği ve ev işleri için harcanan emek” (Urhan B. , 2016) olduğu görülür.

Ev işleri ile bakım işlerinin kadınlar tarafından özel alanda karşılıksız yapılımlarının beklenmesi onları birbirine benzetir (zateş, 2015a, s. 28). Bu işler birbirinden farklı olsa da açığa çıkan benzeşmenin işaret ettiği nokta onları birbirinden ayırmanın zorlaşmasıdır. Çünkü kadınlar ev işlerini yaparlarken aynı zamanda bakım işlerini de yerine getirirler. Ev mekânında gerekleştirildiklerinden ve özellikle bakımın zamanının çoğunlukla denetim dışı olması sebebiyle ev işleri ve bakım işleri aynı anda yapılır. Özkaplan ev içi üretim ve bakım emeğini *pratikte* birbirinden ayırmanın güçlüğünü ocuk ve yaşlı bakımı üzerinden örneklerken kadınların bakımı yerine getirdikleri sırada çamaşır da yıkadıklarını, yemek de yaptıklarını ifade eder (zkaplan, 2009/2 , s. 17). Ancak bakım emeğinin kendine has olan bir yanı olduğunu ekler. Araştırma kapsamında görüşülen otizm hastası çocuğu olan kadın biri günlük rutinini anlatırken ev işlerinin ve bakım işlerinin içiçe geçmişliğini özetlemektedir.

“şahıs: Değil. Çünkü ben çok plansız yaşıyorum. Yedide kalkıyorum, yedi buçukta kalktığımda oluyor. Ne yapıyorum A., uyurken hadi diyorum çocukların biraz daha vakitleri var. ıkıyorum balkonuma amaşırım varsa onları topluyorum. Yenisini asıyorum. ay yapıyorum, hani onları birkaç lokma yedirmeye çalışıyorum ki yiyen çocuklar zaten değil. O sırada zaten A. uyandıysa zaten herkes ayaklanmıştır. Ondan sonra, ama ilk hedefim çocuklarımı bir lokma olsa da çayını içirmek, giydirmek tertemiz. Sekiz buçukta çıkarım oraya, oğlumu servise

bindiririm, kızımı okula arkadaşlarıyla gönderirim dönerim evime. Yatağımı yorganımı toplarım kahvaltıyı hazırlarım, öğlen yemeği için yemek koyarım. Yani öğlen on iki bire kadar ben mutfaktan zaten çıkmıyorum. Bire kadar ben mutfaktayım. Birden sonra oğlum geliyor bir buçukta havuz günüyse havuza gidiyoruz. Değilse eve alıyorum. Üçte de kızım geliyor. Yine yemekleriydi banyolarıydı. Dersleriydi. Küçükle işte eğer hava güzelse parka gidiyoruz, bilmem ne. Akşam oluyor, uyuyan uyuyor, uyumayan televizyon seyrediyor, ama ben bu noktada hep ayaktayım. Her şeylerini ben getirdiğim için, her şeylerini ben yaptığım için hep ayaktayım. (KOC141022ço)”

İş yapmanın ve dinlemenin zamanlarının ayrılmaması sonucunda ortaya çıkan plansızlık ve düzensizlik yukarıdaki örnekten de anlaşılabilceği gibi zamanın bakımı sağlanan kişilere göre belirlenmesinin getirdiği sonuçlardır. Bu karmaşık sistem içinde ev işleri ve bakım işleri bir arada ilerler. Her iki yeniden üretim ayağının yapılış zamanlarında meydana gelen bu yakınlıktan dolayı, ev içinde çalışan kadınların boş zamanlarını ve günlük yaşamlarını birbirinden ayırmak güç olabilmektedir; çünkü yapılan ve üstlenilen işler günlük yaşamın tamamına yayılmış ve gündeliğin idamesi için gerekli olan parçalar olmuşlardır (Savran, 2009, s. 20). Aynı zamanda birbirlerini tamamlayıcı olabilirler. Razavi ve Staab ev işlerini bakım işlerinin ön koşulu olarak görürler (Özateş, 2015a, s. 28, s.105). Dolayısıyla bakım işleri ve ev işleri birbirini etkileyen ve içiçe geçen bir hal alır. Oluşan rutinin bir anlamda yabancılaşmayı da tetiklediği ve kadınların yaptıkları işlerin farkına dahi varmadıkları olabilir. Her gün yapılan işler bir zaman sonra yoruculuk seviyelerine göre dinlenirken dahi çalışma halini alabilmektedir. Araştırmada bulunan başka bir kadının aktardığı üzere sıkıldığı zaman dinlenmenin aklına gelmeyip ev mekanının dışında *dışarıyı toplaması* orada çalışmaya devam etmesi bu anlamda dikkat çekicidir.

“M: Sıkılıyor musun?”

Şahıs: Sıkılıyorum tabi ki. Bazen ter basıyor. Bazen bulanıyorsun. Böyle çıkıyorum azıcık dışarda dolanıyorum. Dışardaki etrafi temizliyorum. Tekrar geliyorum evdeki işimi bitiriyorum. Çünkü ister istemez sen her gün süpürüyorsun siliyorsun. Ben her Allahın günü süpürüyorum

siliyorum. Affedersin her Allahın günü iki tarafın tuvalet banyoları var yıkanıyor. Çünkü kullanılıyor. E mutfakları var akşam yiyorlar, içiyorlar, oraya koyuyorlar. Sabah kalkıyorum onların hepsini bu tarafa getiriyorum makineye atıyorum, temizliyorum yani yoruluyorsun. (KOC240316has)”

1.4.2. Duygulanımsal Emek

Kadınların karşılıksız emeğinin diğer ayağını oluşturan bakım emeği, içeriğinde barındırdığı özellikler nedeniyle maddi olmayan emek içinde değerlendirilir. Bakım, fiziksel olmasının yanı sıra duygularla çevrelenmiş bir ilişkiselliği de barındırır. Bu yüzden duygular ve kişiler arası etkileşim yüksektir. Bu yüzden söz konusu özelliklerden önce duygulanım kavramının açıklanması bakımın tüm boyutlarıyla ortaya konulmasını kolaylaştırabilir.

Duygular ve duygulanım, harekete geçmede kullanılan güdülenme biçimlerindedir. Fakat aynı zamanda duygular insanların iletişim kurmada ve toplumsal örgütlenme biçimlerini oluşturmalarında etkindir. Duygulanım; psikoloji biliminden ödünç alınan bir kavramdır ve *maddi olmayan emek* biçimlerini tanımlamada kullanılmaktadır.

Maddi olmayan emek biçimleri, kapitalist ekonomide, artık değer üretiminde fabrika işçilerinin maddi emeğinin oynadığı merkezi olma rolünden uzaklaşarak, entelektüel, maddi olmayan ve iletişimsel emek gücünün (Hardt & Negri, 2003, s. 54) önem kazanmasıyla ortaya çıkmıştır.

Sadece üretim biçimlerinde değil, piyasa dinamiklerince emek biçimi olarak görülmeyen fakat kendi içinde işleyen bir sisteme ve üretime sahip karşılıksız kadın emeği de maddi olmayan emek kavramının boyutlarından biridir. Bakım emeğinin de kavram içine dâhil edilmesinin ardındaki olarak *beden faktörünün* yani fiziki emeğin temel olması ve *ilişkisellik boyutunun* bulunmasıdır. Çünkü duygulanımsal emekte ilişkiselliğin, bedenselliğin ve çalışmanın tüm zamanı kaplaması önemli unsurlardır

(Emirgil, 2010/1 , s. 230). Duygulanımsal emek biçimi için çalışma ile çalışma dışında kalan gündelik yaşam içerisinde “neyin üretim süreci içerisinde yer alıp neyin üretim sürecinin dışında konumlandığına yönelik ayırım ortadan kalkmaktadır” (Emirgil, 2010/1 , s. 230). Dolayısıyla kadınların karşılıksız emek alanında ortaya çıkan çalışmasının bu bakımıyla duygulanımsal emeğe benzediği söylenebilir. Ücretsiz bakım emeğinde de çalışma zamanının belirsizliği ve mekânın değişkenliği ücretsiz bakım emeğini duygulanımsal emeğe yaklaştırmaktadır.

Hardt ve Negri duygulanımsal emek kavramını *kadın işi* olarak tanımlamış ve feminist analizleri işaret ederek bedensel emek tarzı olarak belirtmişleridir. Onlara göre bakım işi tamamen bedensel olmasına rağmen, ürettiği duygulanımlar nedeniyle maddi olmayan bir iştir (Hardt & Negri, 2003, s. 305). Maddi olmayan emek insani ilişkilere indirgenen ve insanlar arası etkileşimle oluşan *duygulanımsal emektir* (Hardt & Negri, 2003, s. 305). Bu durumda bakım emeği duygulanımsal emek başlığına dahil edilebilir.

Duygusal emek kavramı ise duygulanımsal emek alanının içinde yer alır ve sıklıkla karıştırılır. Bu kavram Arlie Hochschild’in bir araştırma ile sabitlediği kavramsallaştırmasıyla ortaya konmuştur. Buna göre duygusal emek, ev içi alandan ziyade, hizmet sektöründe müşterilerle yüz yüze ilişkilere dayalı işlerde çalışanların, yüz ifadelerinde, konuşmalarında ve bedenlerinde ortaya koydukları duygusal ifadelerin toplamından oluşmaktadır (Emirgil, 2010/1 , s. 230). Bu durumda duygusal emek ev içi alanın dışındadır.

Hardt ve Negri özellikle sağlık ve bakım hizmetlerinin ağırlıklı olarak, şefkat ve duygulanımsal emek temelinde yürüdüğünü belirtirler (Hardt & Negri, 2003, s. 305). Fakat sağlık hizmetleri ve bakım hizmetleri olarak belirtilenin ücretli bir çalışmayı mı yoksa ücretsiz bir çalışmayı mı nitelediği konusunda bir açıklama yapmamışlardır. Ev içi alanda da yürütülen bakımın temelini de şefkate dayalı olmasının beklendiği ve bu işlerin bu yüzden kadınların doğalarına atfedildikleri bilinmektedir. Bu bağlamda bakım emeğinde gerçekleşen üretimin manevi yönlerinin

daha ağır olduğu gör÷lmektedir. Aynı zamanda kişiler arası ilişkisellik boyutunun ve bedenselliğin ön planda olduğu da gör÷lür. Kişilerin yakınlarına karşı üstlendikleri bakım işlerinde ilişkisellik faktörünün daha çok vicdani duygulanımları ve sevgiyi içerdiği gör÷lür.

1.4.3. Sevgi Karşılığı Çalışma

Kadınlar karşılıksız emek alanındaki işleri en yakınlarındaki kişiler için üstlenirler. Kişiler arasındaki sevgi bağından dolayı durum vazgeçilemez bir boyut kazanır (Savran, 2009, s. 19). Bu durum ücretsiz ev içi kadın emeğinin pek çok olumsuz yanının gizlenmesi için gerekli sebepleri oluşturur. Bakım işlerinin ve ev işlerinin, kısacası yeniden üretim işlerinin temelinde ortaya çıkan *duygusallık* boyutu tıpkı *doğa* vurgusu gibi kadınların sorumlu tutulmasını meşrulaştırmaktadır (Gökbayrak, 2009/2, s. 59).

Ev işlerinin daha teknik ve fiziki işler olması manevi duygulanımların bakım emeğine göre daha az içermesine sebep olabilir. Ancak bu durumu değiştiren şey kadınların bu işleri kimler için yaptığıdır. Kişiler duygulanımların seviyesini etkileyebilir. Ev işleri kadınların yalnız kaldıkları zaman gerçekleştirebilecekleri işlerken doğrudan hanedeki diğer kişilere yönelik olan işler ki bu işler daha çok bakımı içerir, kişiler arası duygusal ilişkilerin başat olduğu ve kadının ev içinde bulunmasının zorunlu kılındığı işlerdir (Tura, 1998a *akt* Savran, 2009, s. 20).

Sevgi faktörü ve *vicdani duygulanımlar* kadınların ev mekânına direkt olarak bağlanmalarının ardında yatan sebeptir. Süreklilik arz eden durum kişilere olan bağlılık seviyesi ne kadar olursa olsun kadınların emeğinin etken olmasıdır. Bakım işlerinin bir kısmının erkekler tarafından paylaşımı söz konusudur ancak bu durumun

sürekliliğinin olmadığı söylenebilir. Erkeklerin yaşlı, çocuk ya da engelli* bakımında kendilerini konumlandıkları noktalar genellikle *yardım etme ya da en zor kısmını*

kadına bırakarak bir kısmını yapmaktır. Bu durumun değiştiği ayırıcı noktanın ataerkil dini normlar olduğunu söylemek yanlış değildir. Aileler içinde bu gibi hassasiyetler söz konusu olduğunda erkekler bakım emeğini kadınlar kadar üstlenmekte kadınlara ise bakımın tamamlayıcısı olan ev işleri ve psikolojik destek kısmı kalmaktadır. Araştırmada bu durumun açık biçimde gözlemlendiği iki görüşme vardır. Bunlardan ilki, inşaat işçisiyken geçirdiği iş kazası sonucu felç kalan eşinin kardeşine bakan kadın görüşmesidir. Diğeri ise eşinin şizofreni hastası olan erkek kardeşine bakan kadının görüşmesidir. İki görüşmedeki ortak nokta kadınların engelli şahısların bakımını ataerkil dini kurallardan kaynaklı olarak bir noktaya kadar yüklenmeleridir. Aşağıdaki görüşme alıntısı iş kazası geçirerek felç kalan engelli bireye bakan kadına aittir.

“Şahıs: Ben hani namahrem olduğu için onunla kardeşleri ilgileniyor. Ben sadece yemeğini veriyorum. İlacını veriyorum. Elini yüzünü siliyorum. Evini temizliyorum, süpürüyorum, siliyorum. Benim görevim onun yanında bu. Onun yanında duruyorum. Hani çok zor durumda işim olmayınca hep ben onun yanındayım. Ama bazen işim oluyor hastane dedim ya gidiyorum amcamı çağırıyorum.(KOC160324has)”

Akduran (2011) kadınların ev içinde sorumlu tutuldukları alanları ve bakım sorumluluklarını yeniden üretim kavramı ile bir tablo üzerinden birleştirmiştir. Tablo 4’ te Akduran yeniden üretimin ayakları ile bakımın çeşitleri arasında bir benzeştirme ve gruplandırma yapmıştır. Bu gruplandırma yapılırken bakımın kendisinin fiziki ve duygulanımsal yanlarına dikkat çekilmiştir.

* Tez genelinde üzerine kavramsal açıdan pek çok tartışma bulunan ve kavramsallaştırmada sorunlar yaşanan *engelli* kavramının kullanımının seçilmesindeki sebep metin içinde kullanılan devletin bu alanı düzenlemede ortaya koyduğu yönetmelik ve kanunlardaki kavram olarak genellikle engelli kavramını seçmesidir. Metin içinde bir bütünlük sağlaması açısından bu kavram kullanılmaktadır.

Tablo-1 Ev Emeği'nin Bileşenleri

(1) Türün biyolojik yeniden üretimi ve Çocuk bakımı	(2) Emek gücünün yeniden üretimi- Çalışma yaşındaki hane halkı bakımı	(3) Hasta (kalıcı) - Yaşlı bakımı	(4) Ev bakımı - Ehli ve evcil hayvan bakımı
<p>Gebelik süresince bebeğin taşınması, bunun mental ve fiziksel yüklerine (uyku bozukluğu, yorgunluk, sinirlilik vb.) katlanması. Doğum sonrası işler: Aktif ve Pasif Bakım Aktif bakım: Çocuklara fiziksel bakım (bebekleri emzirme, bezini değiştirme, banyo yaptırma, yatırma), Çocuğun eğitimi (ev ödevine yardım etme, kontrol etme vb.), çocukla beraber okuma, oyun oynama, konuşma, resim yapma vb.), Çocuğa eşlik etme (okulunu ziyaret etme, veli toplantısına katılma, servise bindirme, servisten alma vb.), Pasif Bakım: Denetim, gözetim, oynarken izleme vb.</p>	<p>Beslenme Temizlik ve hane düzeni Konutla ilgili inşaat ve yenileme işleri Ev yönetimi, kağıt ve plan işleri</p>	<p>Yetişkin, hasta veya yaşlı bir aile ferdine yardım Aktif bakım: fiziksel bakım (banyo yaptırma, saç tarama, giydirme, ilaç verme, hastaneye götürme vb.) Pasif Bakım: Arkadaşlık etme, gözetme</p>	

Tablo 5. Ev Emeğinin Bileşenleri Kaynak: Akduran (2011)*

Akduran (2011) tablodaki verilerle ilgili olarak; ev içi emek alanında temel alınan noktalardan birincil olanın emeğin ağırlıklı olarak *fiziksel (maddi)* bir efor mu, *duygusal (manevi)* emek mi; yoksa her ikisini birden mi gerektirdiğinin dikkate alındığını bildirir. İkincil olarak ise ev emeğinin bugünün ücretli emek gücüne mi

* Tablonun aslında son sütun olan Ev bakımı - Ehli ve evcil hayvan bakımı kısmı boştur.

yoksa gelecek nesil emek gücünün yeniden üretimine mi ya da yaşlıların ve hastaların bakımına mı yoğunlaştığının dikkate alındığını belirtir. Üçüncül ve son olarak da Tablo 4’te verildiği üzere bu kategori evin genel bakım işleri ve insan dışındaki canlılara ayrılan zaman olarak belirtilmektedir (Akduran, 2011, s. 19). Tablo 4’te belirtilen önemli noktalardan bir diğeri ise tezin geneli itibari ile tartışılan bakım konusuna dairdir. Birinci ve üçüncü kategoride belirtilen ve bakımın alıcıları konumunda bulunan *kendine bakamayacak durumda olanlara* karşı gerçekleştirilen bakımın iki biçime ayrılıyor olmasıdır. Aktif ve pasif olarak ayrılan bakımda, aktif bakım içine dahil edilenlerin arasında çocukların her türlü fiziki bakımı bulunurken üçüncü kategoride karşımıza çıkan aktif bakımın içinde yine aynı biçimde bireylerin fiziki bakımlarının sağlanması yer alır. Pasif bakımda birinci kategoride çocuğun denetimi ve gözetimi söz konusuysen; üçüncü kategorideki pasif bakım alanı, dezavantajlı olan bireye daha çok duygusal açıdan sağlanan ve bakımın kendisinin duygusal ve psikolojik boyutunun ortaya çıktığı alandır. Tablo 4’te daha ön planda tutulan şey bakımın teknik olarak kategorize edilmesidir. Ancak Akduran (2011) yeniden üretim alanında gerçekleştirilen işlerin niteliği açısından, aile içinde bireylerle kadınlar tarafından kurulan *duygusal bağ* olmaksızın meydana gelecek olan zor ve zaman alıcı yükün, kadınlar tarafından üstlenilmesinin rasyonel olmayacağını belirtmektedir (Akduran, 2011, s. 20).

Ancak Özateş (2015a), ücretsiz bakım emeği özelinde Akduran’ın belirttiği duygusal bağ vurgusunun, bakım verilen herkes için geçerli olmayabileceğini ifade eder. Bu durum bakım verilen kişilere göre değişebilir. Kadınların bakım emeğini çocuklarına karşı sunduklarında sevgi ve bağlılığı içermesinin daha olası olduğunu söyler. Ancak kadın tarafından bakım sunulan kişiler anne, baba, kardeş, eş ve eşin akrabaları ise verilen bakım konusunda aradaki ilişkinin farklılaşabileceğini belirtir (Özateş, 2015a, s. 29).

Bakım emeği ve sevgi bağı ilişkisinde kadınların kişiler ile kurdukları manevi sorumluluğun değişkenlik gösterdiği söylenebilir. Toplumsal ve geleneksel rollere bağlı olarak üstlenilen bakım işlerinde sevgi bağı bağlayıcı olmayabilir (Özateş, 2015a, s. 29). Ancak annelik kimliği ve bakım ilişkisinin çocukla annelik üzerinde

kuruluyor olması bu durumu değiştirir. Kadınların çocuklarına karşı yaptıkları her türlü işi, iş olmaktan ziyade bir görev biçimine büründürür. Dolayısıyla kadınlar çocuklarına karşı üstlendikleri bakımı iş olarak görmez ve vicdani duygulanımlar bakımın iş olarak görülmesini engeller. Çoğu zaman bu durumu bir görev olarak da adlandırmayabilirler. Hatta annelik üzerinden gelişen sorumluluklarının görev ya da iş olması kadınları rahatsız eden bir durumdur. Kadınlar açısından annelik kendiliğinden üstlenilmesi gereken bakım emeğini içerir. Bu durum daha evvelce bahsedilen toplumsal cinsiyet rollerince ve cinsiyete dayalı iş bölümünce desteklenen ve üretilen şeydir. Araştırmada görüşülen kadınların bir kısmı ağır engelli çocuk sahibi kadınlardır. Aşağıdaki görüşme alıntısı üç çocuğundan bir tanesi otizm hastası olan kadının görüşmesindedir.

“Şahıs: Birincisi çocuklar tabi ki benim, bunların her türlü bakımı benim.
Bu benim görevim, annelik görevim.

(.....)

Yani görev mi, annelik mi, içgüdüsel mi, nedir anlamıyorum ama. Benim bir saat iki saat bir iş yapmayışım ev çarşamba pazarına döner.(KOC141022ço)”

Beneria bütün bakım hizmetlerinin duygusal açıdan tatmin edici nitelikte olmayacağını söyler (Memiş & Özyay, t.y, s. 242). İş gücü piyasasındaki bazı işlerde de özveri, fedakârlık gibi dürtülerin gözlemlenebileceğini belirtir (Memiş & Özyay, t.y, s. 242). Fakat ev içindeki işlerin ve bakım işlerinin tamamen duygulardan bağımsız olmadığını söylemek yanlış değildir. Ancak sevgiye dayalı emek olarak görülmesi kadınların ev içinde açığa çıkan emeklerini zorunlu ve vazgeçilmez kılar.

Karşılıksız emeğin sevgi emeği temelinde değerlendirilmesi “kadınlarla erkekler arasındaki her türlü duygusal ve cinsel ilişkiyi bir emek harcama seviyesine indirme tehlikesi barındırır da” (Acar-Savran, 2002, *akt.* Memiş & Özyay, t.y, s. 242), bu boyutun incelenmesi, bakım emeğinin anlaşılmasında önemli noktalardandır.

1.5. Bakımın Kavramsal Boyutları

Kadınların ev içindeki yeniden üretim işlerinin büyük bir bölümünü oluşturan bakım teknik olarak ele alındığında dört ayrı önemli nokta ortaya çıkar. Bunlardan ilki bir başkasının bakımına ihtiyaç duyan kişilere uygulanan bakımdır. İkincisinin ise başkasının bakımına ihtiyaç duymayan ancak ataerkil kurallar, toplumsal cinsiyet rolleri ve ev içindeki cinsiyete dayalı iş bölümü sonucunda özel alanda kadınlar tarafından erkeklere sağlanan bakım olduğu söylenebilir. Geri kalan önemli noktalar ise bakımın kim tarafından sunulduğuyla alakalıdır. Örneğin bakım devlet eliyle de sağlanabilir ya da ailede kadınlar tarafından da sunulabilir. Bunların dışında farklı bir biçimde üçüncü bir kaynak tarafından da bakım sunulabilir. Bu bağlamda Razavi, Kjin ve Kremer'i işaret ederek bakımın boyutlarını daha net bir biçimde ortaya koyar. Buna göre bakım ücretli ya da ücretsiz biçimde verilebileceği gibi sözleşmeye dayalı ya da gönüllülüğe dayalı olabilir, profesyonel olarak ya da ahlaki bir zorunluluk olarak da verilebilir (Razavi, 2007, s. 20).

Bakım kavramsal olarak ele alındığında görülür ki bakımın temelinde ikinci kişi esastır. Bakıma ihtiyaç duyan kişinin sadece beslenme, giyinme vb. gereksinimler değil (Türk Dil Kurumu , 2015) için boyutu kimi zaman bir insanın *günlük yaşamını idame ettirebilmesi için ihtiyaç duyduğu her şey olabilir*. Buna göre bakım; “ahlaki bir zorunluluk, bir duygulanım, bir insan özelliği, kişilerarası etkileşim ve terapötik müdahale olarak tanımlanmaktadır” (Altıok, Şengün, & Üstün, 2011). Dolayısıyla çocuk, yaşlı ve engelli bireyler bakıma ihtiyaç duyan grup olarak nitelendirilebilir. Ancak kendi bakımını sağlayabilecek durumda olan kişiler bu tanımın dışında kalmaktadır. Çünkü bir başkasının bakımını karşılamasına ihtiyacı olmayan bir bireyin bunu karşı taraftan talep ediyor olması kişiler arasındaki ataerkil ilişkiyi, toplumsal cinsiyet rollerini ve cinsiyete dayalı iş bölümünü içerir. Bu da kişiler arasındaki emek sömürüsüne işaret eder. Ayrıca bakıma ihtiyaç duyan bireyin bakımının özel alanda sadece ev içindeki kadın tarafından üstlenilmesi ve erkeğin bu eyleme *yardımcı* olarak katılması ya da hiçbir biçimde bakımı üstlenmemesi yine aynı sebeplerle kadın ve erkek arasında oluşan sömürüyü gösterir. Özel ve kamusal alanda bakıma ihtiyaç duyan kişilerin bakımları kadın ve erkek tarafından

üstlenilebilir. Ancak ataerkillik bu paylaşımın oranlarını kadınların aleyhine düzenlediği anda cinsler arası sömürü oluşur*.

Bakım özel alanda kadınların üstlenmesi gereken işlerden biri olarak görülür. Kremer (2005) bakım** kavramının toplumsal cinsiyetle son derece bağlantılı bir ilişkilendirilmeye tabi tutulduğunu ifade eder. Yani bakım kadınlıkla bağdaştırılır ve toplum tarafından kadınlara yüklenen ödevler arasındadır. Bu iş çoğu zaman kadınlar tarafından üstlenilir ve erkekler de çoğu zaman pasif alıcılar konumundadır ve böylece bakım işi bir kimlik meselesi haline gelir (Kremer, 2005, s. 20). Bu boyutu içeren bir tanımlama yapıldığında bakım kavramının ataerki tarafından kadınlara yüklendiği ve kadın emeğinin bu alanda fazlaca kullanıldığı ortaya çıkar. Tüm bunlarla birlikte bakım: “(...) bebekler ve çocukların bakımını üstlenmek; yakın akraba yaşlı ve hastaların bakım ihtiyaçlarını yerine getirip, bu işleri düzenlemek; kocanın yemek ve temizlik gibi ihtiyaçlarını karşılayarak, yoğun ve stresli iş gününün ardından ona konfor ve rahatlık sağlamaktır” (Yaman Öztürk, 2011, s. 54).

Bakım kavramının tartışıldığı çalışmalarda kavramın bakım veren ile alan arasındaki ilişki boyutuna ağırlık verilmesi eleştirilmektedir (Daly ve Lewis, 2000 akt Gökbayrak, 2009/2, s. 59). Ancak bakım kavramının bu boyutuyla içerdiği öznellik ve emeğin kişiye bağlı olma durumu onu diğer emek kategorilerinden ayırır (Özkaplan, 2009/2, s. 17). Bakımın ürettiklerinin manevi oluşu bu emek biçiminin temel özelliğidir.

Topçuoğlu (2013) bakım kavramının içine ataerki tarafından atfedilen kimi özelliklerin bakımın kadınlarca sunumuna işlevsellik kazandırdığını söyler. Ayrıca

* Sadece kadın ve erkek arasındaki paylaşım değil aynı zamanda devlet ve aile arasındaki bakım sorumluluğunun paylaşılmasında da aynı sorun gündeme gelebilir.

** Kremer (2005) bakım kavramını İngilizcedeki “care” kelimesi ile ifade etmektedir. Yani bakım kavramını iş ya hizmet boyutları ile almadan sadece bakım olarak ele almaktadır. Kremer (2005) bir insanın, günlük ihtiyaçların karşılanması, sosyo-psikolojik, duygusal ve fiziksel bakımının sağlanması boyutunu alır. Kremer (2005) ile ilgili alıntılarda bakım kavramı bu şekliyle ele alınmıştır.

toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini tekrar ürettiğini belirtir. Bakımın bedenle doğrudan kurulan ilişkiselliğinin işaret ettiği noktanın özel alan olduğunu belirtir. Çünkü bedensel olanın mahremiyeti özel alanın mahremiyetine benzetilir. Bu bağlamda bakıldığında Topçuoğlu'nun kategorize ettiği haliyle bakımın tanımı şu şekildedir:

“(a) Bakım her zaman ilgi ve şefkati içerir; bu nedenle ataerkil ideoloji içinde bakım kavramı hep ‘kadınlık’ rolüyle birlikte düşünülmektedir. Ataerkil kültürlerde kadınlığa atfedilen anlamlardan, şefkat, yumuşaklık, tahammül ve cefakârlık gibi özellikler bakımın kalitesini artırma, sürekliliğini sağlama ve maliyetini düşürme açısından işlevseldir. Aynı zamanda bu özellikler bakan kadının ikincil konumu da pekiştirerek toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yeniden üretir.

(b) Bakım, bedenle doğrudan ilgilidir ve bu yüzden de bedenin mahremiyeti ve özel alan birlikte düşünülür. Bu durum ataerkil ideolojiyi bir kez daha uyarır ve bakımı aile nosyonuna sıkıca bağlar. Nitekim, günümüzde de bakım hizmetleri genelde aile içinde ‘halledilmekte’, ataerkil ideolojideki ‘ailenin mahremi’ kabulü içinde görünmeyen bir alan haline gelmektedir. Aile içinde harcanan görünmez emeğin biricik işçisi olan kadının, iyi bir eş, anne, evlat, gelin v.b. olmak gerekçesiyle, mahrem alandaki ihtiyaçları karşılaması da ‘doğal görevi’ olarak düşünülür (Topçuoğlu, 2013, s. 284-285).”

1.5.1. Sosyal Hak Olarak Bakım

Kavramın ardındaki toplumsal cinsiyetçi beklentiler bakımın aynı zamanda sosyal bir hak olduğunu gizler. Hâlbuki bakım kavramı çok daha geniş ele alınarak; “bir iş, bir sosyal hizmet ve aynı zamanda bir ilişki” (Altuntaş & Topçuoğlu, 2014, s. 310) biçiminde tanımlandığında kamusal alanı da içerir. Dolayısıyla kamu tarafından sağlanan kamusal bakımı tanımlar. Bu da bakımın sağlayıcılarından biri olarak devleti işaret eder. Bakım kavramına sosyal bir hak olma boyutu eklendiğinde aynı zamanda kamusal alana ait hale gelir. Başka bir anlamda devletlerin politikalarına dahil olur. Devletin politikalarına dâhil olması bakım hizmetinin herkes için olması anlamını taşır.

Bu anlamda İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan dönemde devletlerin sosyal politika alanında uygulamalara yer vermeye başlaması bakım konusu açısından da önemlidir. Bu konuya örnek teşkil eden belgelerden birisi olan Beveridge Raporu bakımla ilgili olarak şunlar belirtilmektedir:

“Gerçekleri dikkate alan bir sosyal politika önemi, her ne kadar yaptıkları iş ücretsiz de olsa, evli kadınların büyük çoğunluğunu yaşamsal önem taşıyan bir işle görevli çalışanlar olarak görmek durumundadır. Çünkü bu işler yapılmadan, ne kocalar yani erkekler “ücretli” işlerini yerine getirebilirler ne de ulus kendini devam ettirebilir (Beveridge, 1942: Paragraf 107 *akt.* Akduran, 2011, s. 40).”

Bu tanımda dikkat çeken şey kadınların ev içindeki kendilerinden yapılması beklenen görevlerin ayrıca devlet ve kapitalist ekonomi açısından yaşamsal önem teşkil ettiğinin belirtilmesidir. Sadece İngiltere bazında değil dünya genelinde sosyal politikanın temellerini hazırlamış (Akduran, 2011, s. 38) olan Beveridge Raporu'nda kadınların konumları yine ev içindeki bakımı üstlenen bireyler olarak ele alınır. Ayrıca kadınların ev içindeki işleri ve bakımı karşılıksız yerine getiriyor olmalarının ve bu alandaki işleri üstleniyor olmalarının kapitalizm açısından önemi tekrar vurgulanmaktadır. Devletler kadınların ev içindeki işleri ve bakımı üstlenmelerini örtük ya da açık biçimde destekleyen politikalar üretebilirler. Ayrıca daha evvel Molyneux'nün dikkat çektiği gibi devletler kapitalist ekonominin ihtiyacı doğrultusunda kadın emeğinin fonksiyonel kullanımları için kimi zaman kadınların yükünü hafifletecek kimi zaman da daralan devlet müdahalesi ile kadınların bakımı üstlenmesini sağlayacak politikalar üretebilirler. Bu durum devletlerin ekonomik tercihleri ile yakından alakalı olabileceği gibi ataerki ile kurdukları ilişki ile de yakından ilintilidir. Bu bağlamda aşağıdaki bölümde refah devletlerinin bakım rejimleri tartışılmaya çalışılarak Türkiye'de bulunan bazı bakım uygulamaları ele alınacaktır. Ayrıca bakımın özel alandaki ve kamusal alandaki uygulamaları olarak enformel ve formel bakıma da değinilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REFAH DEVLETİ VE BAKIM

1. REFAH DEVLETİ DÖNÜŞÜMÜ VE BAKIM

Bakımın içinde bulunan duygusal ve ilişkisellik boyutunun kadınların sorumluluğunu daha da arttırdığı ve bu sorumluluğu sosyo-kültürel normlar çerçevesinde meşrulaştırdığı bilinmektedir. Fakat özel alanda açığa çıkan sorunların aynı zamanda kamusal alanın sorunları olması gerçeği, bu alana dair yapılacak kamusal müdahaleyi gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda bakım kavramı, “kendi kendine bakamayacak durumda olan çocuk, yaşlı, engelli ve kronik bir rahatsızlığı olanlara yönelik sunulan hizmetleri ve/veya bu kişileri destekleyici yönde verilen nakit yardımları içerecek yönde geniş bir yelpaze içerisinde” (Gökbayrak, 2009/2, s.59) tanımlandığında sosyal politikanın bir yanını oluşturur. Günümüzde bakım ve bakıma dair politikaların değiştiği ve dönüştüğü görülür. Dolayısıyla refah devleti uygulamalarını incelemek devletlerin bu alanda gerçekleştirdikleri bakım uygulamalarını da incelemek anlamına gelecektir.

1.1. Refah Rejimlerinin Dönüşümü

1929 yılı krizi ve ardından yaşanan İkinci Dünya Savaşı sonrası açığa çıkan olumsuz şartlar karşısında refah devleti önemli çözüm yollarını ortaya koymuştur. Özellikle vergiler, transfer harcamaları ve çeşitli yasal düzenlemelerle vatandaşların sosyal haklarını sağlayan mekanizmalar sağlanmış, nihayetinde tam istihdamı sağlayıcı ekonomik ve sosyal faktörler belirginleşmiştir (Lazar ve Stoyko, 1998, s.4 *akt.* Gökbunar, Özdemir, & Uğur, 2008, s. 159).

Refah devleti uygulamaları için “1950’lerden başlayarak 1970’lere dek süren ve kapitalizmin altın çağı olarak da nitelenen dönemde çoğu ileri kapitalist ülkede hayata geçirilmiş ve kendine özgü somut makroekonomi, ücret ve vergilendirme politikaları ile sanayi politikası, sosyal politika ve emek piyasası düzenlemeleri” (Akduran, 2011, s. 32) olan sistemlerden bahsedilebilir. Esping-Andersen’e göre refah devleti sosyal politikalardan daha fazlasıdır; devletin ne olduğunun yeniden tanımlanmasıdır (Esping-Andersen, 1999, *akt.* Bütün, 2010, s. 26). “Dolayısıyla sosyal politikalar refah devleti olmadan varolabilirken, refah devleti sosyal politikalar olmadan varolamaz” (Esping-Andersen, 1999, *akt.* Bütün, 2010, s. 26). Andersen, sınıflar arasında oluşan farklılıkların ve “toplumu harekete geçirme gücünün refah devletinin yeniden dağıtımdaki” etkisinin önemli olduğunu belirtir (Esping-Andersen, 1990, s.16, *akt.* Koray, 2005, s. 185).

Koray, Andersen’den aktararak refah devletininin dar ve geniş anlamlarını ortaya koyar. Dar anlamda refah devleti; “gelir transferi ve sosyal hizmetler aracılığıyla sosyal iyileştirme anlamını taşır; geniş anlamda ise ekonominin yönetiminde devletin daha etkin bir rol oynaması anlamında politik ekonomi ile ilgilidir” (Esping-Andersen, 1990, s.2, *akt.* Koray, 2005, s. 191). Dolayısıyla refah devletlerinin iki boyutu ile karşılaşılır. Birincisi toplumu düzenleyici ve iyileştirici yanı iken ikincisi ise makro ekonomik boyutuyla ekonomiyi düzenleyici yanıdır. 1950 ile 1970 yılları arası ve 1970’li yılların ortalarına dek sürdüğü belirtilen periyot, sosyal politikaların yayılma dönemidir (Koray, 2005, s. 189). Ancak 1970’lerin ortalarından başlayarak 1980’lerden itibaren sosyal politika araçlarında ve devletlerin harcamalarında önceki dönemlere göre azalmalara gidildiği görülmektedir. Bu bağlamda refah devleti politikaları devletlere yük yaratmış, oluşan Petrol krizi ile de “artan fiyatlar, güçlü emek hareketi ve artık ‘maliyetli’ bulunan sosyal devlet uygulamaları, üretken sermayenin daha ‘güvenli’ ve ‘ucuz’ alanlar aramasına yol açmıştır” (Akduran, 2011, s. 32).

Belirtildiği üzere, “1970’li yıllarda kapitalist sistemin merkezi olan gelişmiş ülkelerden başlayarak tüm dünyaya yayılan ekonomik kriz, refah devleti uygulamalarının dönüşümündeki en önemli etkenlerden” olmuştur (Akduran, 2011, s. 33). Refah devletlerindeki değişimin sebepleri arasında; aile yapısının değişmesi, nüfusun giderek yaşlanması ve işsizliğin düşürülememesi gösterilebilir (Gökbunar, Özdemir, & Uğur, 2008, s. 163). Küreselleşme ayrıca bu değişimi zorlayan en önemli sebepler arasındadır. Çünkü refah rejimlerinin girdiği kriz neo-liberal ideolojinin daha *az devlet, daha çok piyasa* olarak özetlenebilecek anlayışının çizdiği çözüm yolundan kaynaklanmaktadır (Gökbayrak, 2009/2, s. 57).

Bu bağlamda sosyal refah devletinde yaşanan dönüşüm için şunlar söylenebilir: Bireyselleşen ve farklılaşan insan ihtiyaçları sosyal politikaya olan güvenin azalmasına yol açarken gelirleri yüksek seviyede olan ücretliler, ödedikleri vergi seviyelerindeki yükseklikten şikayetçi olmuş, kendi aralarındaki durumun farklılaşıyor olması, dayanışma alanlarını azaltmıştır (Koray, 2005, s. 216). Hizmet sektöründeki genişleme ve kadınların iş gücü piyasalarındaki istihdamı, standart dışı çalışma ve sendikal üyeliklerin azalması, refah politikalarına karşı desteğin azalmasına sebep olmuştur (Koray, 2005, s. 216).

1980’ lerle birlikte uygulanan neo-liberal politikaların yansımaları olarak kamu hizmetlerinde ortaya çıkan piyasalaşma eğilimi, istihdamın yapısında meydana gelen ve üretim biçimlerinin değişiminden etkilenen ve esnekleşen yeni istihdam yapısı, nüfusun yaşlanması gibi etkenler, bireylerin maruz kaldığı riskleri arttırmıştır; bu durumun hükümetlerin yapmış oldukları sosyal harcamaları kısma ya da yapılan harcamaların artış hızını yavaşlatmaları ile birleşmesi bireylerin sosyal koruma ihtiyacını arttırmıştır (Buğra ve Keyder, 2006 *akt* Akduran, 2011, s. 34). Fakat bu sosyal korumaya dair daralan sosyal devlet uygulamalarından kalan boşluk, piyasadan ya da aileden karşılanmak durumuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu durumun beraberinde özellikle bakım konusunda ev içinde kadınlara yönelik artan bir iş yükünü getirdiği söylenebilir.

Kleinman (2011) 1980'lerin sonlarına ve 1990'lara dair refah devleti uygulamalarıyla ilgili şunları belirtmektedir;

“Ancak, 1980'lerin sonlarında ve 1990'larda, refah devletlerinin benzeşeceğini öngören teori (*convergence theory*) daha önceki halinden oldukça farklı bir şekilde yeniden belirmiştir. Bu, genişleyen bir refah devletinin kaçınılmazlığı çerçevesinde bir *yukarı doğru* benzeşmeden ziyade, ulus devletlerin serbest piyasa taleplerine uyum sağlamaktan başka şansları olmadığı için harcamaları kısmında ortaklaştıkları *aşağı doğru* bir benzeşmeyi ifade etmektedir. Artık, refah devletlerini *aşağı doğru* benzeşmeye iten güç sanayileşme mantığı değil 'küreselleşme' mantığıdır (Kleinman, 2011, s. 169).”

Meydana gelen yeniden yapılanma, ülkelerin sahip olduğu refah rejimlerine göre değişiklik gösterse de genel olarak iki ana unsurun ortaya çıktığı görülür (Gökbayrak, 2009/2, s. 58). Bunlardan ilkinin bireylerin refahlarının artan oranda çalışmalarına ve iş gücü piyasalarında aldıkları yere bağlanmasıdır. İkinci unsur ise refah hizmetlerinin sunumundaki değişimdir. Buna göre bu hizmetler kamu dışındaki faktörlerden (piyasa, gönüllü kuruluşlar ve aile) sağlanır (Taylor- Gooby, 2002; Bahle, 2008; Pavolini ve Ranci, 2008 *akt.* Gökbayrak, 2009/2, s. 58). Bu bağlamda 1980'lerle birlikte ön plana çıkan tabloda kadının aile içinde ve evde, devletin müdahalesinin küçüldüğü sosyal politika alanlarından daha fazla sorumlu tutulduğu görülmektedir. Çünkü azalan sosyal politika uygulamalarının bıraktığı alanda oluşan riskler* ev içinde kadınların yüklerini arttırıcı niteliğe sahiptir. Devletin müdahale alanlarının daralmasıyla bağlantılı olarak evde kadına kalan bakım yükü ve sorumluluklar artmıştır. Fakat bu durumun sadece devletin müdahalesinin azalmasıyla ortaya çıktığı algısı doğru değildir. Çünkü kişilerin sosyal politika kapsamına alınmasından sonra dahi hane içinde kadınların sağladığı ücretsiz bakım devam etmektedir (Akduran, 2011, s. 35-36). Özetle kadınlar sosyal devlet harcamaları varken de hane içinde bakımdan sorumludurlar. Ancak refah

* Örneğin ekonomik standartların hane halkı adına dezavantajlı bir düşüşe geçtiği dönemlerde kadınların ev içindeki üretimlerinin önemi ve maliyeti yükselen sağlık hizmetleri karşısında kadınların ev içindeki bakım sorumluluğu artar.

devletlerinin dönüşümünün yarattığı krizle birlikte kadınların söz konusu sorumluluğunun seviyesi değişmiştir. Refah devletlerinin yapısal dönüşümleri ile birlikte Gökbayrak (2009) bakım alanındaki dönüşümlerin devletlerin bu alanlardan çıkması ile birlikte aile içine doğru bir yönelim ile gerçekleştiğini belirtir. Ve yaşanan dönüşümde *üç ortak özelliğin* ön planda olduğunu ifade eder. Bunlar refah karması kavramında somutlaştığını belirttiği bakım hizmetlerinde kamunun varlığının azalmasıyla piyasa, aile ve gönüllü kuruluşların daha aktifleşmesidir (Daly ve Lewis, 2000; Pavaloni ve Ranci, 2008; Lyon ve Glucksmann, 2008; Hooren, 2008 *akt.* Gökbayrak, 2009/2, s. 60). Bir başka özellik ise kamunun bu alandaki hizmetlerinin azalarak bunların yerine finans desteği sunmasıdır. Son özellik ise ilk iki özelliğe dayanarak bakım hizmetlerinin aile içinde görülmesidir (Daly ve Lewis, 2000; Pavaloni ve Ranci, 2008; Lyon ve Glucksmann, 2008; Hooren, 2008 *akt.* Gökbayrak, 2009/2, s. 60). Gökbayrak (2009)'ın dile getirdiği haliyle aile-piyasa-gönüllü kuruluşların bakım konusundaki rollerinin genişlediği görülmektedir.

1.2. Refah Devleti Sınıflandırması

Refah devleti uygulamalarına yönelik en popüler sınıflandırma üç farklı refah devleti sınıflandırmasıyla Andersen tarafından yapılmıştır (Gökbunar, Özdemir, & Uğur, 2008, s. 159). İster vatandaşlık ister toplum açısından bakılsın refahın kendisinin kaçınılmaz olarak aile, piyasa ve devlet bileşeninden oluştuğu belirtilmektedir (Andersen, 2011a, s. 105). Andersen' e göre aile sosyal refahın önemli bir üreticisidir ve aynı zamanda refah devletini, emek piyasasını karar ve davranışlarıyla etkileyen bir unsurdur. Refah rejiminin tanımının ise var olan risklerin nasıl paylaşıldığının temel alınarak yapıldığını belirtir. Andersen, “sosyal hakların amacını ‘saf piyasa koşullarında kişilerin yaşam standartlarını bağımsızca belirlemelerine izin vermek’ olarak tanımlamakta”dır (Gökbunar, Özdemir, & Uğur, 2008, s. 160). Buna göre “devletin rolü, sadece en yoksul kesimlere yönelik (*residual*) ve asgariyetçi (*minimalist*) veya kapsayıcı (*comprehensive*) ve kurumsal (*institutional*) olarak” gösterilebilir (Andersen, 2011(b), s. 34). Bu bağlamda üç tür

refah rejimi bulunmaktadır: “Liberal refah rejimi, muhafazakâr veya Kıta Avrupası refah rejimi ve sosyal demokrat veya İskandinav refah rejimi” (Bütün, 2010, s. 27).

İlk olarak İskandinav refah modelinde; vatandaşların ailevi durumlarına ya da çalışma durumlarına bakılmaksızın, koşulları yerine getiren herkese yardım yapılmaktadır. Sistem herkesi kapsar, geneldir ve yardımlar bireylere verilir (Şenkal & Sarıipek, 2007, s. 157). Evli kadınlar kocalarından bağımsız haklara sahiptirler (Şenkal & Sarıipek, 2007, s. 158). Dolayısıyla kadınlar güvence altına alınırken erkeklerden bağımsız bir biçimde ele alınır. Bu durum kadınların sosyal güvencesinin evlilik dahilinde belirlenmediğini gösterir. Evli kadınların bağımsız birey olarak alınması ev içindeki işlerin paylaşımını da etkileyebilir. Sosyal hizmet İskandinav modelin en temel özelliğidir ve güçlü birey yaratmada büyük öneme sahiptir (Bütün, 2010, s. 29). Çocuklara, engellilere ve yaşlılara yönelik sosyal hizmetleri oldukça gelişmiştir (Şenkal & Sarıipek, 2007, s. 159). Sosyal hizmetlerin gelişmiş olması kadınların üzerindeki bakım yükünü de hafifletmektedir. Birbirini etkileyen bir biçimde bakım konusundaki bu gelişkin hizmet ağı kadınların istihdam oranlarını arttırmaktadır (Şenkal & Sarıipek, 2007, s. 160). Hastalık ve işsizlik sigortasından faydalanma hakkı, sendika üyeliği ve katkı payı ödemeye bağlıdır. Bununla birlikte, “mali yük hala devlet tarafından karşılanmaktadır” (Şenkal & Sarıipek, 2007, s. 158). Modern İskandinav refah politikalarının tüm dönemlerinde ücretli iş ve yüksek istihdam seviyesine özel bir önem verilmiştir. Bu modelde yardımlar aileye değil bireye yapılır ve finansmanı yüksek vergilerle sağlanmaktadır (Bütün, 2010, s. 29). Dolayısıyla kadının bir birey olarak ele alınması karşılıksız emek alanında ve iş gücü piyasalarında kadınların yükünü hafifletmektedir.

Anglo Sakson model genellikle Avustralya, Kanada, İngiltere, ABD gibi ülkelerde uygulanmaktadır. Bu model liberal refah devleti modeli olarak da bilinir. Liberal ekonomilerde piyasada var olan serbest rekabetin kendisi güvenliği olmayan bir grup oluşturmakta (Gökbunar, Özdemir, & Uğur, 2008, s. 160), bu durum yoksulluğa yol açabilmektedir. Liberal perspektif açısından açığa çıkan yoksulluk “sistemin hatası değil, yalnızca bireylerin tasarruf ve öngöründen yoksun olmalarının

bir sonucudur” (Gökbunar, Özdemir, & Uğur, 2008, s. 160). Serbest piyasadan kaynaklanan olumsuz etkilere karşı devletin görevi tampon olmaya çalışmaktır (Bütün, 2010, s. 27). Sosyal hizmetlerin piyasalaştığı ve devletin en *muhtaç* durumdaki kesime yönelik önlemler aldığı bir refah rejimi uygulamasıdır (Akduran, 2011, s. 58). Bu modelde uygulanan programların “amacı piyasayı ve piyasaya girişi güçlendirmektir; bu da ya herkese düşük bir asgari gelir güvencesi vererek, ya da aktif olarak özel refah programlarına katkıda bulunarak yapılmaktadır” (Bütün, 2010, s. 27). Burada en muhtaç durumdaki bireylerden kasıt, piyasada geçimini sağlayamayan ve piyasada satılan bakım hizmetlerine ulaşamayanlardır (Akduran, 2011, s. 58).

Kıta Avrupası modeli, *muhafazakar korporatist refah rejimleri, sosyal sigorta modeli* gibi isimlerle anılır. Bu yöntemde, kişilerin maruz kalabileceği riskler *statü üyeliğine göre* gruplandırılmaktadır. Bu yaklaşıma göre;

“(…) dışa kapalı grubun bütünlüğünü sağlamak, korporatist dayanışmayı azamileştirmek için, bu tip programlar çoğunlukla zorunlu üyeliğe dayandırılmıştır. Gelişimleri büyük oranda kolktif hareketlilik tarihine-ayrışma derecesine- bağlıdır. Kol kuvvetine dayalı iş\ kol kuvvetine dayanmayan iş ayrımı Alman sosyal politikalarının ana eksenidir. Fransa ve İtalya, yüzün üstünde ayrı mesleki emeklilik programının varlığı ile kendini gösteren çok daha dar bir dışa kapalı mesleki gruplar geleneği sergiler (Andersen, 2011(b), s. 45).”

Sosyal haklar, sınıf ve statüye göre düzenlenir. Bu modelde geleneksel aile yapısının sürdürülmesi de önemsenir. Bu yüzden başta bakım hizmetleri olmak üzere aileye yapılan hizmetler sınırlıdır (Bütün, 2010, s. 28). Dolayısıyla ailenin modelde önemli bir yer işgal ediyor olması bakım gibi konularda devletin sosyal politikalarının bıraktığı boşluğu ailenin doldurması demektir. Bu durum ise şu sonucu doğurur: Aileye bırakılan özellikle bakım gibi işler diğer yandan kadına devlet eliyle terk edilen işlerdir. Andersen üç farklı muhafazakar model belirtir. Bunlardan birincisinde “koruyucu ve müşteri-temelli feodal toplumlar müşterek bir

dünyaya geçiş yapmışlardır” (Gökbunar, Özdemir, & Uğur, 2008, s. 161). İkincisi, “kurumlarca sağlanan refah (korporatist refah) ki bu tür bir refah kiliseyle yapılır ve kiliseye bağlı bir sadakat ödülü olarak yapılan koruma ve yardımlara karşılık gelir” (Gökbunar, Özdemir, & Uğur, 2008, s. 161). Üçüncüsü ise devletçi muhafazakâr anlayıştır. Bu yakalaşıma göre “bireyci veya toplumun tümüne koruma sağlayan politikalar gibi değil, devletin pederşahi bir otoriteye sahip olduğu, toplumun uyacağı kural ve zorunlulukları belirttiği bir anlayıştır” (Gökbunar, Özdemir, & Uğur, 2008, s. 161). Genel olarak Kıta Avrupası modelinin devamlı aile desteğine dayandığı söylenebilir (Şenkal & Sarıipek, 2007, s. 164). Bu modelde kadınların çalışmadığı, erkeğin ailenin ekonomik kaynağının sağlayıcısı olduğu söylenebilir. Bu sistemde erkeğin işi ve gelirini korumak önemlidir, sosyal güvenlik önlemleri erkeğin işteki konumuna göre belirlenir (Akduran, 2011, s. 58). Dolayısıyla sosyal güvencesi olmayan kadınların devlet karşısında erkeğe bağımlı bir durumu ortaya çıkar. Kadınlar bu modelde ev ve bakım işlerini üstlenen kişiler olarak görülürler (Bütün, 2010, s. 27). Ev içindeki işlerin ücretlendirmeden yoksun olduğu düşünüldüğünde kadınların bağımlılık durumları devletin politikalarınca desteklenen bir hal alır. Bu modelin kadınlar ve düzensiz kariyeri olan çalışanlar için etkisiz olduğu ve tam koruma sağlamadığından bunun olumsuz bir durum teşkil ettiği söylenebilir (Şenkal & Sarıipek, 2007, s. 164).

Akduran, Andersen’in ortaya koyduğu değerlendirmenin aile ve piyasanın sosyal yardımdaki rolünü ifade etmiş olsa da bunun yetersiz olduğunu ve eleştirildiğini belirtir (Akduran, 2011, s. 58). Bu eleştirilere refah devletleri ile ilgili ortaya konulan sınıflandırmada enformel ağların ve ailenin temel alındığı dördüncü refah sistemi olarak Güney Avrupa modeline yer verilmemesi de eklenmiştir (Bütün, 2010, s. 30). Bu modelde bakım konusunda devlet bu sorumluluğu büyük oranda kadınlara yükler. Güney Avrupa modeli Leibfried tarafından ortaya konulmuş dördüncü bir refah rejimi türüdür (Özdemir, 2008). Güney Avrupa modeli “Tam Oluşmamış Model”, “Katolik Korporatist Model” (Özdemir, 2008 *akt.* Bütün, 2010, s. 30), “Latin Çemberi” olarak da adlandırılır ve Yunanistan, İtalya, İspanya, Portekiz’ i içeren dördüncü bir kategori olarak geliştirilmiştir (Bonoli, 1997 *akt.*

Dedeoğlu, 2009\2, s. 43). Buna göre Güney Avrupa refah modelinin genel erevesi Őyledir;

“Refah rejiminin temelini, zayıf ve dar kapsamlı sosyal hizmetler oluşturmaktadır. Devlet desteklerini alanlarla almayanlar arasında bir fark ortaya çıkmakta ve akrabalık/tanıdıklık ilişkilerine dayalı olarak yürütülen sosyal hizmetlerin vatandaşlara dağılımı oldukça eşitsiz bir Şekilde gerçekleşmektedir. Refah devletinin göreli zayıflığı nedeniyle, sosyal birlik daha çok kilise ve aile gibi geleneksel kurumlar tarafından sağlanmaktadır. ocuk ve yaşlı bakımı ise daha çok aile içinde kadınlar tarafından üstlenilirken erkekler ise evin geçimini sağlamakla yükümlüdürler (Dedeoğlu, 2009\2, s. 43).”

Avrupa Birliği’nde yer alan Akdeniz lkeleri bu model kapsamında ele alınır. Devletin ortaya koyduğu politikaların yetersizliğinden kaynaklanan boşluklar ailelerin ve kilise gibi geleneksel kurumların müdahaleleriyle doldurulur. Geleneksel yapıların sosyal risklere karşın birer araç olarak kullanılması bu yapıların içindeki toplumsal rollerin ve ataerkil kuralların güçlenmesini sağlar. Ailenin sistem içindeki rolünün güçlü olması kadınların ekonomik olarak bağımsızlıklarını olumsuz etkiler (Şenkal & Sariipek, 2007, s. 164). Moreno (2011) kadınların Akdeniz refah rejiminde aile\ hane içinde *cretsiz bakıcılar* olarak önemli rol üstlendiklerini belirtir. Hane halklarının ve ailelerin devlet müdahalesiyle yönlendirildiğini ifade eder (Moreno, 2011, s. 376). Moreno (2011) *süper kadın* (40-59 yaş aralığı) terimi ile açıklanan yeni aile ve hane düzeninde daralan refah devleti harcamalarında kadınların aile içinde önemli hale gelen ücretsiz emeklerine işaret etmektedir (Moreno, 2011, s. 381). Fakat bahsedilen *süper kadınlar* aynı zamanda iş gücü piyasasında gelir getirici bir işte de çalışmaktadırlar (Moreno, 2011, s. 285). Diğer yandan Moreno bu aile tarzının dönüştüğünü yeni gelen nesillerin daha ben merkezci ve erkeği aile reisi olarak kabul etmeyen bir anlayışa doğru evrildiğini belirtir (Moreno, 2011, s. 292).

Görüldüğü üzere refah devletlerinin sosyal politikaları aileyi ve ev içini doğrudan etkilemektedir. Kadınların toplum içindeki konumları bu politikaların hane içindeki bakım sorumluluklarını ne kadar kapsadığı ile ilgilidir. Yukarıda belirtilen

modellerde ve son olarak dile getirilen modellerle birlikte dört ayrı bakım politikasının olduğu görülür. Hepsinde az ya da çok bakımın ve bakım gibi sosyal politikanın içeriğini oluşturan işlerin ev içine bırakıldığı görülür. Dört modelden biri olan İskandinav modelinde, kadınların birey olarak ele alınmasının hem iş gücü piyasalarındaki durumlarını hem de ev içindeki durumlarını olumlu yönde etkilediği söylenebilir. Daha önce de verilen ev içi istatistiklerde kadınların ve erkeklerin ev içi alana ayırdıkları zamanların birbirine yakın olduğu görülmüştür. Bu durum İskandinav refah rejimlerinin özel alanı etkileyen politikalarının olumlu göstergesidir. Fakat yukarıda belirtilen refah modelinin içinde refah devletlerinin cinsiyeti hangi oranlarla dikkate alarak bu politikaları gerçekleştirdiklerine dair bir cevap bulmak güçtür. Ya da ev içindeki cinsiyet eşitsizliklerini ne kadar dikkate aldığına dair bir çıkarım yapmak zor olabilir. Kadınlardan üstlenmeleri beklenen alanın ne kadar olduğu, kadınların ve erkeklerin hangi seviyelerde *eşit bireyler* olarak ele alındıkları, cinsiyete dayalı iş bölümünün refah devletlerince yeniden üretiminin ne kadar olduğuna dair sorulara cevap bulmak güç olabilmektedir.

1.3. Bakım Rejimleri ve Aile

Andersen'in refah devleti modellemesi feminist yazarlar (Ostner ve Lewis 1995; Sainsbury 1996; O'connor, Orloff ve Shaver 1999) tarafından refah devletlerinin cinsiyetle alakalı yönünü bir sınıflandırmaya tabi tutmadığı için eleştirilir (Özdemir, 2008, s. 256). Ortaya konan bu eleştirilerden sonra yazdığı ikinci çalışmasında Andersen ilk çalışmasına ek olarak refah devletlerini *aile ağırlıklı olmaktan çıkış* derecelerine göre sınıflandırmıştır (Bütün, 2010, s. 29). *Aile ağırlıklı olmaktan çıkış* kavramı “aileleri yükten kurtarmak ve bireylerin yakınları üzerindeki refah bağımlılığını azaltmaktır” (Özdemir, 2008, s. 255). Bireylerin kendi başlarına ailenin korumasına gerek kalmadan sosyal güvenlik ve ekonomik bir standartı yakalayabilmeleri önemlidir. Bu standart ise refah devletleri tarafından sağlanmalıdır. Refah devletlerinin yapması gereken ise sosyal politika uygulamaları ile ailenin tamamlaması için bırakılan boşlukları doldurmasıdır. Daha açık bir ifade ile sosyal politikadaki devlet etkinliğinin aile içi korumaya göre daha artırılmasıdır. Bu sınıflandırma açısından bakıldığında örneğin Güney Avrupa refah

rejimleri ortaya konan hizmetler açısından aile bağımlılığı en yüksek rejimlerdir. Kıta Avrupa'sı ülkeleri Güney Avrupa modeli ülkelerinin ardından gelir ve sosyal devletin ailenin yükünü hafifletmesi açısından en düşük düzeyde olan ikinci grup ülkelerdir (Özdemir, 2004, 118 *akt.* Özaydın, 2013 , s. 54). Bireylerin bağımlılıkları iki refah sisteminde de yüksektir. Dolayısıyla kadınların aile içindeki sorumluluklarının bahsi geçen her iki sistemde de yüksek olduğu söylenebilir.

İskandinav refah devletlerinde ise sosyal politikalar bu sınıflandırma kapsamında açıkça kadınların ekonomik bağımsızlıklarını destekler yönde tasarlanmıştır (Bütün, 2010, s. 29). Dolayısıyla İskandinav modeli için kadınların bakım sorumluluklarının devlet tarafından paylaşıldığı belirtilebilir. Ancak aile baz alınarak yapılan bu sınıflandırma ev içindeki eşitsiz durumu ve bakım konusunda kadınların üzerinde bulunan sorumluluk alanlarında devletin ne kadar yer aldığına dair tam bir açıklama getirmemektedir. Bu bağlamda feminist yazın refah devletlerinde bakım konusunda, ataerkil yapıları ve toplumsal cinsiyet rollerini açığa çıkarabilecek bazı sınıflandırmalar yapmıştır.

1.3.1. Refah Rejimlerinin Toplumsal Cinsiyet Temelinde Sınıflandırılması

Feminist yazarlar Andersen'in ortaya koyduğu üçlü modellemesinden yararlanarak refah devletlerinin toplumsal cinsiyet bazında bir sınıflandırmasını yapmışlardır. Bu sınıflandırmanın temelinde kadınların aile içindeki karşılıksız emekleri bulunmaktadır (Özaydın, 2013, s. 55). Örneğin Sainsbury (1996), kadını çalışan, anne ve eş olarak üç farklı yapı içinde sınıflamıştır. Refah devletlerinin çocuk bakımı konusundaki farklılıklarını ortaya koyarak toplumsal cinsiyet boyutlarını belirlemiştir (Akduran, 2011, s. 59). Sainsbury refah devletlerinin cinsiyet körü olduğunu belirtirken örtük bir biçimde eril bir yaklaşımı içerdiklerini söyler (Akduran, 2011, s. 59). Daly (1994) refah devletlerinin karşılaştırılmasında cinsiyete duyarlı bir yaklaşım izlendiğinde üç önemli başlıktan bahseder. Bunlar refah devletin yapacağı müdahalenin amacının ve kapsamının ne olduğu, refah politikalarının ve uygulamalarının taşıdığı ideoloji ya da anlayışın ne olduğu, “kadın

ve erkeklerin karşılıklı ilişkileri, kaynaklara erişimleri ve kişisel rol ve sorumlulukları açısından somut çıktılar neler olduğudur” (Bütün, 2010, s. 33).

Sansbury refah devletlerinin ikircikli bir tutumda olduğunu söylerken Orloff “refah devletlerini kadınlara kendi başlarına bir hayat kurabilme kapasitesi sağlayıp sağlayamadığına göre sınıflandırmaya tabi tutmaktadır” (Orloff, 1993 *akt.* Dedeoğlu, 2012, s. 214). Buna ek olarak toplumsal cinsiyet rollerinin oluşturduğu sorunların çözümünde devletin politikalarını önemser. Sosyal politika önlemlerinin cinsiyet farkları açısından ele alınması gerekliliğini vurgular (Özdemir, 2008, s. 237). Çünkü kadınlar ve erkekler farklı risklerle karşılaşmaktadırlar. Ayrıca kadınların üzerindeki bakım sorumluluğu bazı dezavantajlı durumları (işgücü piyasasına girişte karşılaşılan zorluklar, farklı ücretlendirme sistemleri, ücretli bir işte çalışma yerine özel alanda çalışma vb.) geliştirebilmektedir. Devlet müdahalelerinin ev içindeki eşitliği sağlayıcı yönde olmasını gerektiğini belirtir. Orloff refah devletlerinin kadınların iş gücü piyasalarındaki eşitsiz konumlarını pekiştirdiğini savunur (Özaydın, 2013, s. 56).

Toplumsal cinsiyet duyarlılığına göre geliştirilen modellerden en popülerleri ise Lewis’in ortaya koyduğu modeldir (Dedeoğlu, 2009\2, s. 43). Lewis refah devletlerini erkeklerin gelir sağlayıcı konumunda olduğu, kadınların ise bakım işlerinden sorumlu tutulduğu ve aralarında keskin bir iş bölümünün bulunduğu modele göre sınıflandırır (Özaydın, 2013, s. 55). Kadının ev hizmetlerinden tamamen sorumlu olduğu ve çalışmadıkları modelden, erkekle birlikte çalıştıkları (çift gelir kazanan) ve bakım hizmetlerini paylaştıkları bir modele doğru sınıflandırmasını gerçekleştirmiştir (Özaydın, 2013, s. 55). Bu modelin kapsadığı refah devletlerinde kadınlar ev kadını olarak görülür erkekler ise aileyi geçindiren kişidir. Erkek aile reisinin gelirin göre güçlü, orta ve zayıf diye ayrılan aile tipolojisine dayanır (Dedeoğlu, 2009\2, s. 43). Lewis Fransa, İrlanda, İsveç ve İngiltereyi bu kategoriler açısından inceler (Dedeoğlu, 2012, s. 213).

İngiltere ve İrlanda bu modelde *güçlü bir geçimi sağlayan erkek devleti* kategorisindedir (Özdemir, 2008, s. 237).^{*} Kadınlar sosyal güvenlik ve vergiler açısından kocaya bağımlıdırlar ve bakım işlerini üstlenmeleri beklenir. Dolayısıyla bu durum söz konusu modele dahil ülkelerdeki kadın rolünün ev içinde ve bakım işlerinden sorumlu bir biçimde oluşturulduğunu gösterir. Kadınlar ücretli bir işte çalışarak evin dışına çıkmış olsalar bile, çocuk bakımından sorumlu tuttukları için bu iş onlara aittir (Lewis, 1992, s.164 *akt.* Akduran, 2011, s. 60).

Fransa bu model kapsamında *ılımlı geçimi sağlayan erkek devleti* kategorisindedir ve kadınlar haklarını çalışan birey ve anne olarak talep edebilmektedirler (Bütün, 2010, s. 32). Kadınların ev içindeki bakım konusundaki sorumlulukları kocalarına bağımlı olarak paylaşılmaz. Fransa’ da çocuk sahibi olan aileler olmayan ailelere göre avantajlıdır. Bir ücretlendirme sistemi aracılığı ile ev içindeki çocuk bakım işlerine dolaylı bir yardım yapılır (Akduran, 2011, s. 60). Bu yardımın kapsamının, kadının çalışıp çalışmamasına göre değişmemesi ya da çalışan erkeğin de hesaba katılması, ev içi alanda ücretsiz emek üreten kadınların da emeğinin kısmen ücretlendirilmesi anlamına gelir. Bazı durumlarda ödemeler doğrudan olarak anneye yapılır. Böylelikle çoğunluğu erkek olan ücretli işçilerden ev içi ücretsiz kadın emekçisine doğru gelirin yeniden dağılımı sağlanır (Lewis, 1992, s. 165 *akt.* Akduran, 2011, s. 60). İsveç ise bu modelde *zayıf geçimi sağlayan erkek devleti* kategorisindedir. Genellikle çift kazananlı aileler yaygın olarak bulunmaktadır (Dedeoğlu, 2012, s. 213). Dolayısıyla kadınların iş gücü piyasalarında aktif oldukları ve ev içi bakım sorumluluklarının paylaştığı söylenebilir. Ebeyn izinleri ve çocuk bakımı yardımları kadınların istihdamını teşvik etmektedir (Akduran, 2011, s. 60).

Lewis’in ortaya koyduğu modelde ve bahsi geçen diğer feminist yazarların ortaya koydukları modellerden görülür ki refah devletleri bakım konusundaki sorumluluğu değişen oranlarda kadınlarla paylaşmaktadırlar. Devlet müdahalesi

^{*} Vurgular tez yazarına aittir.

bazen sınırlı olurken bazense kadın erkek eşitliğini sağlama yolunda hassasiyetlere sahip olabilir. Bakım politikaları refah devletlerinin içerdiği ataerkiyi ortaya çıkarmakta önemli bir göstergedir. Çünkü refah devletlerinin bakımı ele alış tarzları özel alanın kamusal müdahalelerle ne kadar düzenlendiğini gösterirken kadınların ev içindeki sorumluluklarının devlet ve erkek tarafından ne kadar paylaşıldığını da ortaya koyar. Fakat sosyal politikalar açısından bakıldığında görülür ki refah rejimleri de ev içi alandaki ücretsiz kadın emeğini değişen oranlarda kullanmaktadırlar. Bu aynı zamanda devlet yapılanmasının içindeki ataerkil kodların bir göstergesidir. Bakıma dair politikaların sınırlı olması ya da hiç olmaması bu durumu destekler.

Kadınların toplumsal üretimdeki ve yeniden üretimdeki konumları sosyal devlet yapılarından ve sosyal hizmetlerin yaygınlığından etkilenmektedir. Dolayısıyla refah rejimlerinin bakım konusunda ortaya koydukları politikalar bahsi geçen her iki alanı da etkiler. Özellikle *enformel bakım* olarak ayrılan bakımın ev içi ayağının yüksek oranlarda var olduğu refah devletleri geleneksel refah devletleri olarak anılır, sosyal politika uygulamalarının daha fazla olduğu ve *formel bakım* uygulamalarının yaygın olduğu refah devletleri ise “kadın dostu” refah devleti olarak kabul edilmektedir (Bütün, 2010, s. 34). Bu diğer yandan refah rejimlerindeki bakım rejiminin dayandığı ana noktayı işaret eder. Bakımın enformel ve formel biçimde sağlanıyor olması kadınların özel alanda ve kamusal alandaki konumlarının belirleyicilerindedir. Aşağıdaki başlıkta enformel ve formel bakım tartışılacaktır.

1.4. Enformel ve Formel Bakım

Refah devletlerinin tercih ettikleri refah rejimine göre bakım konusunda ele alınan politikalar ve uygulamalar değişiklik göstermektedir. Örneğin “bakım hizmetlerinin sunumundan öncelikle kimin sorumlu olduğu; finansmanın nasıl sağlandığı ve hizmetlerin kurumsallaşma şekli”nin nasıl olduğu farklı refah rejimlerinin özelliklerine göre değişen kalemlerdir (Gökbayrak, 2009/2, s. 59). Bu alandaki politikalarının kapsamının dar ya da geniş olması bu rejimlerin arasındaki

farkın en temel sebebidir. Dolayısıyla kapsamdaki boyutunun değişiyor olması bu alanda ortaya çıkacak yeni araçları (aile-piyasa) gündeme getirir. Çünkü refah devletlerinin temelinde yaşanılan neo-liberal dönüşüm kamu tarafından sağlanan bakım hizmetlerinin azalmasına sebep olur ve bu alandaki boşluk hane içinde ya da piyasa aktörlerince doldurulur.

Bakım kavramı bu bağlamda ele alındığında *enformel* ve *formel* olmak üzere ikiye ayrılarak incelenir. Bu iki ana kategori bakımın, devlet, piyasa, aile ve kar amacı gütmeyen-gönüllü kuruluşlardan hangisi tarafından stlenildiğine göre ayrılır.

Enformel bakım düzenlenmemiş, büyük ölçüde aile, akrabalık ya da komşuluk ilişkilerine dayanılarak sunulan ücretsiz hizmetler olarak tanımlanırken formel bakım yasa ya da çeşitli sözleşmelere dayanılarak düzenlenen hizmetler olarak tanımlanır. Böylelikle formel bakımın devlet piyasa ve kar amacı gütmeyen-gönüllü kuruluşlarca sunulduğu söylenebilir (Bettio ve Plentenga, 2004, s.90 *akt.* Gökbayrak, 2009/2, s. 59). Bir ülkede yaygın olarak bulunan bakımın enformel ya da formel olması o ülkedeki bakım rejimine bağlıdır (elik & Urhan). Bakım rejiminin genel bir iş bölümü paylaşımını nitelediği, hanehalkı ve hane bakımının devlet-piyasa-aile arasındaki paylaşımı farklı oranlarla düzenlediği söylenebilir. Aslında bu oranlar devletlerin tercih ettikleri refah rejimleri ile yakından bağlantılıdır. Bakımın kadınlarca yürütülüyor olması için sadece enformel bakım uygulamalarının tercih edilmesi gerekmeyebilir. Ağırlıklı olarak formel bakım rejimine sahip bir refah rejiminde de oluşturulan politikalarca bakımın kendisi aile içinde kadınlara bırakılabilir. Daha evvelce bahsedilen Andersen'in ortaya koyduğu refah rejimi modellerine benzer bakım modellemeleri ondan esinlenilerek feminist yazın tarafından yapılmıştır (İlkkaracan, 2010, s. 9).

Razavi bütün refah devletelerinde ayrıca bir bakım rejiminin bulunduğunu söyler. Hatta refah sisteminin model olarak *güçlü erkek kazananlı devlet* sistemi olanlarında dahi bir bakım rejiminin bulunduğunu belirtir (Razavi, 2007, s. 19). Farklı araştımacılar tarafından ortaya konan üç ayrı bakım modelini dile

getirmektedir. Buna göre bakım rejimleri liberal-piyasa temelli, muhafazakar devlet destekli aile temelli ve sosyal demokrat kamusal hizmet temelli olabilir (Razavi, 2007 *akt.* İlkaracan, 2010, s. 9). Sosyal refah devletlerinin yeniden yapılandırılması durumunda bütün refah rejimleri açısından ortaya çıkan tek çözümün ne kamusal alanda sunulan bakım ne de aile temelli sunulan bakım olduğunu söyler. Razavi refah devletlerinin karşılaştıkları yeniden dağıtım ve dönüşüm sürecinde yeni karma bir bakım rejimine ihtiyaç olduğunu belirtir (Razavi, 2007, s. 20).

Avrupa refah modellerinin bakım rejimleri konusunda değişiklik içeren modellere sahip oldukları söylenebilir. Bettio ve Plantenga karma bir bakım rejiminden bahsetmektedirler. Bu sınıflandırmaya göre Avrupa’da bulunan dört farklı bakım rejiminden bahsedilebilir. Andersen’in sınıflandırmasına benzediği söylenebilecek olan bu modellemeye göre ilk grup Güney Avrupa ülkelerinde bulunan bakımın tamamen aileye bırakıldığı enformel bakım biçiminin yüksek, formel bakım türününse az olduğu modeldir (Gökbayrak, 2009/2, s. 60). Bu grupta bütün Güney Avrupa ülkeleri* bulunmamakla birlikte İtalya, İspanya, Yunanistan gibi ülkeler vardır. İkinci grup kendi içinde formel ve enformel bakıma göre farklılaşan a-tipik bir gruptur. Bu grupta ele alınan Portekiz ve İrlanda gibi ülkeler nakit desteğinin dışında formel bakım hizmetlerinin fazla enformel bakım düzenlemelerinin ise düşük olduğu grubu oluştururken İngiltere ve Hollanda gibi ülkeler ise enformel bakımın daha önemli ve yaygın olduğu grupta yer alır. Üçüncü grupta ise, Avusturya, Almanya, Belçika, Fransa gibi ülkeler vardır. Avusturya ve Almanya için geniş ölçüde özel ya da enformel bakım stratejisinin izlendiği belirtilmektedir. Belçika ve Fransa’da formel bakım hizmetleri daha ön plana çıkmaktadır. Bu iki ülkede öncelik verilen bakım türü ise çocuklara verilen hizmetler ve finansal destekler olmaktadır. Dördüncü grupta İskandinav ülkeleri bulunmaktadır. Bu ülkeler, evrensel modele dayalı olarak oldukça geniş formel bakım olanakları sunmaktadır (Gökbayrak, 2009/2, s. 60).

* Gough, Güney Avrupa refah rejimleri olarak belirtilen grubun içine İspanya, Portekiz ve Yunanistan’ın her zaman dahil edildiğini belirtir. İtalya’nın tamamı bazen de Fransa bu gruba dahil edilmektedir (Gough, 2011, s. 231). Gough makalesinde Türkiye’yi de bu gruba dahil ederek ele alır.

1.4.1. Formel Bakım Alanının Sınıflandırılması

Görüldüğü gibi Avrupa refah rejimlerinde ülkelere göre değişen oranlarla ve farklılaşan uygulamalarla enformel ve formel bakıma yer verilmektedir. Fakat önemli olan husus hangi bakım biçiminin ağırlıklı olarak yer aldığıdır. Buna göre Bettio ve Plentenga bakım rejimlerini sınıflandırdıkları gibi formel bakım alanını da sınıflandırmışlardır. Zamanın temel alınarak düzenlendiği bakım sunumunun içeriğini ebeveyn izinleri, çalışma sürelerinin bakım hizmetleri dikkate alınarak sınırlandırılması gibi uygulamalar oluşturur (Bettio ve Plentenga, 2004, s.90 *akt.* Gökbayrak, 2009/2, s. 60). Formel bakımın ikinci biçiminde ise parasal-nakit yardımlar kapsamında ortaya çıkan aile ödenekleri, sosyal yardımlar, çocuklu ailelere ve yaşlılara sunulan vergi indirimleri ve ev-içi hizmetlerin sübvansiyonu vardır. Hizmetlerin üçüncü ayağını ise yaşlıların evde bakımı kurumsal bakım hizmetleri ve çocuklara kreşlerde sunulan hizmetler oluşturmaktadır (Bettio ve Plentenga, 2004, s.90 *akt.* Gökbayrak, 2009/2, s. 60).

Kremer bakım konusunda farklı refah rejimlerinden örnekler verir. İngiliz öğretisinde enformel bakım ve yaşlılara yönelik bakım üzerine odaklanılırken (Finch & Groves 1983; Ungerson 1987, *akt* Kremer, 2005, s. 20) İskandinav örneğinde kamunun daha etkin olduğu bir model vurgulanır (Waerness 1984; Borchorst & Siim 1987; *akt* Kremer, 2005, s. 20). Yeni Avrupa modeli ise piyasalaştırılmış bir bakım modeline sahiptir (Lewis 1998; *akt* Kremer, 2005, s. 20).

Örneğin Almanya’da evde aileler tarafından sunulan bakımın diğer bakım hizmetlerine göre tercih edilişi daha yüksektir. Almanya’daki bakım rejimi anlayışının temelinde bulunan *bakımın kadınlara ait bir iş olarak görülmesi* uygulamada bulunan evde bakım sisteminin hedef kitlesinin kadınlar olduğunu gösterir (Özateş, 2015a, s. 51). Bu bağlamda evde bakım veren kişilerin %73’ünün kadınlar olması ve %27’lik orana sahip olanların erkekler olması enformel alandaki bakım uygulamasının büyük çoğunluğunun kadınların üzerinde olduğunu göstermektedir. Almanya’nın içinde bulunduğu refah rejimin muhafazakar-

korporatist bir yaklaşımı içerdiği göz önünde bulundurulduğunda bakım rejiminin temelini ücretsiz kadın emeğine dayanıyor olması ya da piyasanın bu alanda da etkin olması tesadüfi değildir. Ayrıca evde bakım uygulamasında Özateş'in aktardığı üzere yapılan nakdi yardımlar bakımı sağlanan kişinin durumuna göre değişiklik göstermektedir (Özateş, 2015a, s. 49). Yardımların nakit yapılıyor olması ev içinde bulunan kadınların ücretli bir işte çalışmayı tercih etmemelerine sebep olabilir. Ücretli bir işte çalışan kadınlar içinse kadınların evdeki bakımı üstlenip çalışma alanından çıkmalarına neden olabilir. Diğer yandan kadınların ev içindeki bakım sorumluluğu çalışma ve ev hayatını düzenleme sorununu oluşturacağından kadınların esnek çalışma biçimlerini tercih etmelerine sebep olabilir.

Başka bir örnek olarak formel bakım sisteminde zamanın temel alınarak düzenlendiği bakım sunumu olarak Fransa verilebilir. Fransa'da uygulanan çocuk bakım rejiminde annelik izinlerinin yanında babalık izinleri de vardır. Fakat bu izinlerin süresi (11 gün) kadınlarınkinden daha kısadır (Silvera, 2010, s. 152). Fransa'da uygulanan ebeveyn izninin kısmen eşitlikçi bir yaklaşım olduğu söylenebilir. Fakat daha önce de dile getirilen Fransa'daki çocuklu ailelere yapılan nakdi yardımların dezavantajlı bir durum ortaya koyduğu görülmektedir. Yapılan bu bakım yardımları düşük ücretli kadınların iş gücü piyasalarından ev içine dönmeleri ile sonuçlanmaktadır (Özaydın, 2013, s. 56). Diğer yandan Fransa'daki çocuk bakımı uygulamasında ikili bir sonuç ortaya çıkar. Bu sonuçlardan ilki daha yüksek eğitilmiş ve nitelikli kadınların elde ettikleri sosyal ve mesleki kazanımla daha pahalı çocuk bakım hizmetlerinden faydalanması ve vergi sisteminde indirim elde etmeleridir (Silvera, 2010, s. 174). Ortaya çıkan sonuç yüksek gelir sahibi ailelerdeki ebeveynlere avantaj sağlamaktadır. Sonuçlardan diğeri ise daha düşük gelir sahibi ailelerin karşı karşıya kaldıkları dezavantajlı durumdur. Daha az eğitilmiş ve niteliksiz kadınlar açısından durum tam tersidir. Çünkü kısmi zamanlı işlerde çalışırlar, düşük ücret alırlar ve çocuk bakımı hizmetlerinden de yoksun kalmaktadırlar. Dolayısıyla

dezavantajlı bir niteliğe sahip olan ebeveyn izinlerini* kullanmak zorunda kalırlar (Silvera, 2010, s. 174).

Fransa örneğine göre toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması yolunda devletin daha somut politikalar ürettiği İsveç örnek verilebilir. İskandinav refah modelinin uygulandığı ülkelerden biridir. Dolayısıyla bakım rejiminin de toplumsal cinsiyet farklarını giderme yönünde oluşturulduğu söylenebilir. Bakımın kamu tarafından desteklenmesi bağlamında oluşturulan kamu destekli çocuk bakımı *çifte kazanalı ailelerin* temelini oluşturmaktadır. Kurumsal olarak oluşturulan çocuk bakım merkezlerinden işsiz olan ebeveynlerin çocukları da faydalanabilmektedir ve bunun için de 4-5 yaş grubu bütün çocuklar anaokulu kapsamına alınmaktadır (Nyberg, 2010, s. 137). Bunun yanında Fransa'da olduğu gibi anneleri ve babaları kapsayan ebeveyn izinleri İsveç bakım rejiminin temelini oluşturan diğer öğedir. Babaların da çocuk bakımına katılımının kurumsal bir biçimde çerçevesinin çizimi ebeveyn izinleri ile sağlanmaktadır (Nyberg, 2010, s. 129). Fakat bu cinsiyete dayalı eşitlikçi bir paylaşım olarak görünse de izin kullanımında babaların az sayılarla iştirak ettikleri görülmektedir. Babaların 1985 yılında kullandıkları ebeveyn izni kendilerine hak olarak verilen toplam gün sayısının %6'sı iken 2007' de bu oran %21'e ulaşmıştır (Nyberg, 2010, s. 130). Ancak erkeklerin bu oranının kadınlara göre hala düşük seviyede olduğu söylenebilir. Kadınların oranı 1985'te %94 iken 2007'de bu oran bir düşüşe uğramasına rağmen %79 gibi bir seviyeye erkeklerden daha yüksektir (Nyberg, 2010, s. 130). Bu anlamda toplumsal cinsiyet eşitliğine yaklaşmasına rağmen izin kullanmayan erkeklerin sayısında azalmanın olmaması ve kadınlara oranla erkekler tarafından kullanılan izin günlerinin kadınlardan az olması dikkat çekicidir (Özateş, 2015a, s. 61). Bunun dışında bakıma ihtiyaç duyan bireye sunulan bakım hizmetlerinin sorumluluğu yerel yönetimlere bırakılmıştır. Ancak burada şöyle bir durum söz konusudur: Yerel yönetimler ellerinde bulundurdukları bu bakım kuruluşlarını özelleştirmişlerdir (Özateş, 2015a, s. 63). Oluşan kurumsal boşluk ise kişilerin bakımının sağlanmasının yerel yönetimlerce finanse edilmesi

* Anne ya da baba tarafından kullanılabilen ebeveyn izni 3 yıla kadar uzatılabilir. Ancak işverenler bu izinler için herhangi bir ödeme yapmazlar. Sosyal güvenlik sistemi tarafından en az bir ebeveynin çalışmaması koşulu ile nakdi ödeme yapılır. Ödenek süresi çocuk sayısı ile paralel olarak artar.

yönünde giderilmiştir. Bu bağlamda yetişkinlerin bakımı söz konusu hale geldiğinde özel kuruluşların ve aile içi bakımın, bakım sağlayıcıları olarak buldukları görülür (Özateş, 2015a, s. 64). Fakat piyasa kuruluşlarının ve ailenin yetişkinlerin bakımında etkin biçimde kullanılması liberal rejimlerin politikalarına benzerlik teşkil eder. Sonuç olarak çocuk bakımında ortaya konan cinsiyet eşitliğini sağlamayı amaçlayan politikaların kısmen buna yaklaştığı söylenebilir. Ancak engelli, yaşlı, dezavantajlı yetişkinlerin bakımı söz konusu olduğunda piyasalaştırma ve bakıma ihtiyaç duyan kişinin aile içinde bakımının gerçekleştirilmesi durumu ortaya çıkmaktadır (Özateş, 2015a, s. 65).

Bakım rejimleri bakımın farklı noktalarına sosyal politika araçlarıyla hizmet edebilir. Farklı biçimler ve farklı seviyelerde bu hizmet sağlanabilir. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta bu araçların ve yöntemlerin cinsiyetler arası eşitsizliği ne kadar *beslediği* ya da kadınların iş gücü piyasalarındaki dezavantajlı konumlarını ne kadar etkilediğidir. Örneğin ebeveyn izinlerinde annelerin kullanımının yüksek olması ve bu izinlerin kadınlar adına erkeklerden daha uzun sürelerle kullanılıyor olması bilginin ve teknolojinin hızlı değiştiği sektörlerdeki kadın istihdamını olumsuz etkiler. Bu türlü sektörlerde çalışan kadınların iş yaşamına geri dönüşünde sorunlara sebep olur (Nyberg, 2010, s. 140). İsveç'te kadınların iş gücüne katılma oranları neredeyse erkeklerle eşit seviyelerdedir (Özateş, 2015a, s. 64). Fakat İsveç örneği için “kadınların kısmi zamanlı işlerde erkeklere oranla daha çok çalışmaları nedeniyle, istihdam rakamlarının” gerçekte olduğundan daha fazla gösterdiği unutulmamalıdır (Nyberg, 2010, s. 118). İsveç'te kadınların kısmi zamanlı işlere katılım oranı toplam işgücü içinde 2015 verilerine göre %36,3'tür (Eurostat, 2016)*. Aynı yılın kısmi zamanlı işlere katılım oranı erkekler için %13,2'dir (Eurostat, 2016). Diğer yıllardaki oranlara göre kadınların yüzdelerinin azaldığı ve erkeklerin bu alandaki istihdam oranı yüzdelerinin ise arttığı söylenebilir. Ancak önemli ölçüde ortada olan sonuç ise kadınların bu alandaki oranlarının yüksekliğidir. Kısmi zamanlı çalışma İsveç'te eğitim gören kadınlar ve erkekler arasında yaygındır (Nyberg, 2010, s. 118). Ancak Nyberg, Löfström (2004)'den alıntılı olarak çocukları anaokuluna

* Veriler 15-64 yaş aralığına aittir.

giden annelerin de kısmi zamanlı çalıştığını belirtir (L fstr m, 2004 *akt.* Nyberg, 2010, s. 118). Bu bağlamda kadınların iş ve aile yaşamını bakım sorumluluğu nedeniyle birleştirmeye ve bunun için de esnek çalışma biçimlerine y neldeği söylenebilir ( zateş, 2015a, s. 64).

Fransa'da ocuk bakım politikalarına dair söylenebilecek en genel ifade bu politikaların doğurganlığı arttırdığı ancak çalışan kadınların kariyerlerine geçici sürelerle ara vermelerine sebep olduğudur (Silvera, 2010, s. 168). Diğer yandan Fransa' da var olduğu belirtilen mesleki cinsiyet ayrımcılığı kadınları çalışmayı bırakmaya zorlar (Silvera, 2010, s. 168). Ayrıca bakım sorumluluğu ocuk sahibi olduktan sonra kadınların çalışma zamanlarını azaltmak zorunda kalmalarına sebep olur (Pailh  ve Solaz, 2006 *akt.* Silvera, 2010, s. 168). Bu durumun ardında ev içi alandaki sorumlulukların ve ev içi alandaki iş bölümünün kadınların aleyhine olması vardır. Çünkü kadınlar yüksek oranlarla ev içindeki sorumluluklarını devam ettirirler. Dolayısıyla ev içinde gerçekleşen iş bölümü sonucunda oluşan bir uzmanlaşmanın varlığından bahsedilebilir (Silvera, 2010, s. 168). Kadınların ev içi alanda, erkeklerin ise mesleklerinde uzmanlaşması söz konusudur (Gresy, 2009, s.41 *akt.* Silvera, 2010, s. 168). Diğer yandan uygulanan doğrudan gelir transferi politikaları pek çok kadın açısından ev içinde ocuk bakımını üstlenmeyi bir işte çalışmaya oranla avantajlı hale getirmektedir (Silvera, 2010, s. 170).* Devletin ortaya koyduğu formel bakım alanını ilgilendiren ve enformel bakım alanını dönüştürmesi beklenen politikalarının yavaş bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Fransa'daki kadınların kısmi zamanlı çalışma oranları %30'dur (Eurostat, 2016). Erkeklerin oranları ise %7,4'tür (Eurostat, 2016). Kadınların Fransa'da da kısmi zamanlı çalışmaya erkeklerden daha yüksek oranla katılımları söz konusudur.

Bakımın öncelikle aile içindeki enformel alandan sağlandığı Almanya'da kadınların istihdama katılma oranı %94,8 ile yüksek bir orandadır (OECD, 2014c,

* Meda ve diğerleri tarafından ocuk sahibi olduktan sonra işlerini bırakan kadınların yalnızca %8'nin maddi sebeplerden kaynaklı olarak, %60'ından fazlasının ise ocuk bakımı ve çalışma ile ilgili güçlüklerden kaynaklı olarak işlerini bıraktıkları söylenir (Meda vd.,2003, *akt.* Silvera, 2010, s. 171).

akt. Özateş, 2015a, s. 52). Ancak bu hesaba kadınların kısmi sürelerle işlere katılımları eklendiğinde bu oran düşmektedir (Özateş, 2015a, s. 52). 2015 Eurostat verilerine göre kadınların kısmi zamanlı işlere katılımları %46,6 ile yüksek bir orandır. Erkeklerin Almanya’ da kısmi zamanlı işi tercih oranları ise %9,3’tür. Almanya’da OECD 2010 yılı verilerine göre kısmi zamanlı çalışan kadın oranı %39,9’la %26,3 olan OECD ülke ortalamasının üstündedir (Özateş, 2015a, s. 52). Kadınların esnek çalışma biçimlerine yüksek oranlarla yönelmesinin ardındaki sebeplerden biri üzerlerindeki bakım yüküdür. Kadınlar çalışma hayatları ile bakım sorumluluklarını birlikte ilerletmeye çalışıp bakımı erkeklerden daha fazla üstlenmektedirler.

Avrupa refah rejimlerinin birbiri içinde farklılaşan bakım politikaları bulunmaktadır. Bu politikaların formel alandaki ağırlığının daha fazla olduğu söylenebilir. Fakat bakım formel alanda ortaya konulan araçlarla düzenlense dahi kadınlara yönelik dezavantajlı durumları içerir. Bakım rejimlerinin farklılıklarına göre ve içerdikleri devlet destekli politikalara göre bu dezavantajlı durumların seviyesinin değişiklik gösterdiği söylenebilir. Enformel ve formel alandaki çocuk, yaşlı, engelli birey bakımının Avrupa refah rejimlerinde, ülkelere göre değişen oranlarla kadınlara bırakılması sorunun asıl kaynağıdır. Formel araçlarla düzenlemeye çalışılan bakım alanında, zaman temel alınarak yapılan ya da nakdi yardımlar biçiminde yapılan ya da benzeri müdahaleler ile kadın erkek arasındaki toplumsal cinsiyet eşitsizliğinden kaynaklanan sorunların giderilmesi, mesleki alanda ortaya çıkan cinsiyet ayrımcılığının önlenmesi, ev içi alandaki eşit iş bölümünün sağlanması hedeflenmektedir. Fakat ortaya çıkan tabloda bu çabanın yetersiz ancak bir alt sınır oluşturduğu söylenebilir. Ayrıca formel alandaki uygulamalarda devletin azalan rolü ve bu alanda oluşan boşluk sosyal devletin ve sosyal politikaların temelinde yaşanan dönüşümle yakından ilgilidir. Devletler tarafından bakım alanında yapılan ve cinsiyet eşitliğini iddia eden düzenlemelerle sorun giderilmeye çalışılsa da Kremer (2005) bakım konusunda devletlerin dar ya da geniş hangi modele sahip olurlarsa olsun, bakım sorumluluğunun, kadın ve erkek arasında eşitsiz bir biçimde dağıldığına dikkat çekmektedir (Daily & Lewis 1998 *akt.* Kremer, s. 20). Kadınların istihdamının artırılması yönünde ya da mesleki cinsiyet ayrımının ortadan

kalkmasına yönelik etkisi olabileceği düşünölen bu politikaların kadınları kısmi zamanlı çalışmaya yönelttiği ve niteliksiz kadın iş gücünün beslendiği, bakımın ev içinde erkekle birlikte değil çoğunlukla kadın tarafından üstlenilmeye devam ettiği söylenebilir. Cinsiyetlere göre verilen kısmi zamanlı çalışma yüzdeleri bu sonucu işaret etmektedir. Bu durum ölkelerin sahip oldukları geleneksel ataerkil rolleri yıkmak konusundaki istekleri ile de yakından alakalıdır. Bahsedilenlerin refah rejimlerinin temelinde var olduğu belirtilen eril yapının göstergesi olduğu söylenebilir.

Bu noktaya kadar Avrupa refah rejimlerinde bulunan formel bakım rejimlerine değinilmiştir. Bakım rejiminin daha çok enformel alana eğilimli olduğu Türkiye'deki duruma ilişkin tartışma aşağıdaki başlık altında verilmeye çalışılacaktır.

2. TÜRKİYE REFAH REJİMİ DÖNÜŞÜMÜ

Gouh, Güney Avrupa devletelerindeki sosyal rejim problemlerinden bahsederken bu ölkelerde kurumlaşmış sosyal yardım rejiminin yokluğunu üç biçimde açıklar: İlki bu rejimlerin beslediği çıkar gruplarının olması, ikincisi farklı siyasi süreçlerin mevcudiyeti, üçüncüsü ölkelere göre değişen yardımın gelişme öyküsüdür (Gouh, 2011, s. 251). Gouh (2011) buradan hareketle Güney Avrupa modelindeki ölkelerin Andersen'in kategorizasyonundaki muhafazakar korporatist bir refah rejimini miras aldıklarını dile getirir. Dolayısıyla içeriğinde ayrıışmış çıkar grupları yaratır ve ayrıışmış sosyal sigorta sistemine sahiptir. Sosyal haklar konusunda ölkelerin geçirdikleri siyasi süreçler sosyal devlet yapısını ve refah rejimlerinin tercihlerini etkileyen süreçlerdir. Ayrıca yardım mekanizmaları açısından toplumların yoksullukla mücadele biçimleri kendi toplumsal yapılarındaki kodlara göre değişebilir. Güney Avrupa refah modeline dahil edilen Türkiye'de de benzer süreçler söz konusudur.

2.1. 1980'li Yıllara Kadar Türkiye'de Refah Rejimi

Sosyal politikalar herkes için ortaya konması gereken sosyal hakları içerir. Refah devletinin temelinde yatan düşünce de budur. Ortaya çıkışının ardındaki ilk sebep ve sosyal politikanın konusunu oluşturan ana konu emek ve sermaye arasındaki ilişkiden doğan sorunların giderilmesine yöneliktir (Urhan & Urhan, 2015, s. 232). Bu düzenleyici ve kapitalizmi dizginleyici yanın devam etmesiyle beraber içeriğinin eğitim, sağlık, barınma hakkı, sosyal güvenlik hakkı, sosyal eşitliğin hedeflendiği haklarla genişlemesi ve gelişmesi bu politikaların hiçbir koşul aranmadan herkes için olması onun özelliğini oluşturmuştur (Urhan & Urhan, 2015, s. 232-233). Refah devletinin ve sosyal politikaların en temel özelliği sosyal haklar açısından herkes için adaleti barındırması ya da bu ideayı hedeflemesidir. Fakat daha önce değinildiği üzere sosyal politika uygulamaları refah rejimlerine göre farklılıklar içermektedir.

Türkiye'de refah devleti uygulamalarından bahsedilirken başlangıç noktasını Cumhuriyet öncesinden başlatmak mümkündür. Cumhuriyetle ortaya konulan ve sosyal politika uygulamaları olarak nitelendirilebilecek uygulamaların ise daha çok ekonomik kalkınmayı hedeflediğini söylemek yanlış değildir. Cumhuriyet döneminden başlayarak devletin en önemli amacı kalkınma olmuş ve sonraki dönemlerde değişen ekonomik tercihlere rağmen bu anlayış sürdürülmüştür (Koray, 2015, s. 16). Devletin genel ekonomik politika ve programlarından, iş gücü piyasalarını düzenleyen politikara dek bu tutumunun başat olduğu belirtilebilir. Dolayısıyla ortaya konan sosyal politikalar, devlet geleneğinin bu yönüyle ilerlemekte ve şekillenmektedir.

Türkiye'de üretimin artırılması adına devlet destekli sosyal politika uygulamaları* olarak görülebilecek uygulamaların tarihini 1800'lü yılların

* Makal bu uygulamalara örnek olarak 1867 Dilaver Paşa ve 1869 Maadin Nizamnameleri'nin aldığı koruyucu önlemlerden bahsetmektedir. Bkz. Makal, 2002, s. 2.

ortalarından itibaren başlatmak mümkündür (Makal, 2002, s. 2). Ayrıca sosyal yardım açısından da Osmanlı'dan kalan vakıflar anlayışı ile devletin dışında gönüllülük esasına dayalı bir ayağın da ilerletildiği söylenebilir. Cumhuriyetin bu dönemine ait bazı kurumların “özellikle Darülaceze, Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Yardım Sevenler Derneği – (Buğra, 2008:131-147) çerçevesinde bir sosyal yardım anlayışı” (Metin, 2011, s. 186) oluşmuştur. Bu durum daha sonraki sosyal yardım yapısını da etkilemiştir.

Devlet tarafından sermaye birikiminin teşvik edildiği ilk dönemler olarak 1930'larda özellikle sanayi sektörü açısından az olan iş gücünün arttırılmasına yönelik sosyal politika araçlarının kullanıldığı görülmektedir. Bu politikaların 1929 ekonomik krizinin de etkisiyle devletçi politikalar olduğu bilinmektedir. İş gücü piyasasının düzenlenmesi adına sosyo-politik düzenleme olarak kabul edilebilecek ilk müdahale 1936 tarihli İş Kanunu'dur (Makal, 2002, s. 1-2). Bu düzenleme toplu iş ilişkileri alanında son derece otoriter ve devletin kısıtlayıcı yanının etkin olduğu kuralları içermekle birlikte bireysel iş ilişkilerinde de ücretlileri koruyucu bazı düzenlemeleri içermektedir (Makal, 2002, s. 1-2). Makal sosyal politikaların bu dönem bir araç olarak kullanıldığını, bunun düşük düzeyde olan üretimi ve iş gücünü arttırmayı hedeflediğini belirtir (Makal, 2002, s. 2).

Örneğin bu dönem çalışan işçi sayısının arttırılması adına çalışma hayatında devletin sosyal yardımları kullanılmaya başladığı görülmektedir. Sosyal tesisler, işçi evleri, ücretlerin arttırılması gibi düzenlemeler İktisadi Devlet Teşekküllerindeki işçi sayısının arttırılması için oluşturulan politikalar (Makal, 2002, s. 11). Diğer önemli atılımın Sosyal Sigortaların (1946) kuruluşu olduğu belirtilebilir. İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği bir dizi sorun ve konjonktürel değişim, Beveridge raporunun ortaya koyduğu sosyal güvenlik alanındaki gelişmeler, Türkiye'nin Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ile ilişkileri, sosyal güvenlik sisteminin kurumsallaşmasını hazırlayan faktörlerdir (Makal, 2002, s. 398 *akt.* Gökbayrak, 2010\ 2, s. 144-145). Diğer yandan işçilerin yaşam standartlarında meydana gelen sorunlar, sosyal güvenlik sisteminin kurumsallaşmasını gündeme getirerek bunun bir politika olarak uygulanması sağlanmıştır (Gökbayrak, 2010\ 2, s. 144).

Dünya genelinde sosyal politika alanında yaşanan gelişmeler Türkiye’de bu gibi düzenlemelerle kendini göstermiştir. Koray, Keynesyen ekonomi benzeri politikaların uygulanmasına görece olanak veren 1960’lar için emek güçleri ile devlet arasında *kırılğan da olsa bir uzlaşmanın yaşandığını* söyler (Koray, 2015, s. 19). Bu bağlamda 1963 yılında çıkarılan ve işçilerin örgütlenme, grev ve toplu pazarlık haklarını yasalaştıran 274 sayılı Sendikalar Kanunu ile 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu önemli gelişmelerdir. Bu düzenlemelerle çalışma yaşamında meydana gelen görece iyileşmeler, işçi haklarının genişletilmesi, devletin desteği ile sayısı artan işçilerin hayatlarında genel bir iyileşmeye sebep olmuş ve bu durum ülke ekonomisini etkilemiştir. Fakat Koray (2015) bu uzlaşmanın niteliğinde bazı sorunların barındığını belirtir. Söz konusu sendikaların büyük kesiminin toplu sözleşme sendikacılığı izlediklerinden sosyal devlet taleplerinin sınırlı olduğunu aktarır. Bu durum sosyal devletin gelişimi açısından sorunludur. Ancak 1960-1980 arasında toplu sözleşmelerle kıdem tazminatı, sosyal hak kazanımlarının olduğu ve reel ücretler seviyesinin arttığı da görülmektedir (Koray, 1994, s. 202 *akt.* Koray, 2015, s. 19).

1970’lerle birlikte başlayan dönemde ortaya çıkan toplumsal hareketlilikle birlikte Bağ-Kur kurularak bağımsız çalışanlar ve kendi hesabına çalışanlar sosyal güvenlik sistemi altına alınmıştır (Gökbayrak, 2010\ 2, s. 145). 70’li yıllar Türkiye’de sosyal yardım uygulamaları açısından önemli yıllardır. Çünkü sonraki dönemlerde sosyal yardımların kullanımı açısından önemli temellerin atıldığı yıllardır. Bu açıdan Türkiye’de modern anlamda sosyal yardımın kamu eliyle oluşturulduğu ilk örnek 1976 yılında çıkarılan 222 sayılı Kanun ile yasalaşan 65 yaş aylığıdır (Metin, 2011, s. 187). Kanunun tanımında yer alan *kimsesiz* kıstası sosyal hak temelli bir uygulama olmasına rağmen kanunun hak sahibi kişilerin sorumluluğunu öncelikle aileye tanınması bakımından “yurttaşlık esasına tam oturmayan bir sosyal yardım uygulaması” olduğu söylenebilir (Metin, 2011, s. 187). Ayrıca devletin bireylerin karşılaçağı riskler karşısında sorumlu olarak aileyi gördüğünün de göstergesidir.

Görülüyor ki; Türkiye’de sosyal politikanın niteliği ve işleyişi Cumhuriyet dönemi ve sonrasında milli sanayi politikalarından ve yerli sermayenin arttırılması atılımlarından bağımsız işlememiştir. Daha açık bir ifade ile bu politikaların sermaye birikiminin desteklenmesi adına kullanılan politikalar olduğu söylenebilir. Koray bu dönemde ortaya konan uygulamaların sermaye sınıfı ve devlet arasındaki koalisyonun göstergesi olduğunu belirtir ve oluşturulan popülist yaklaşımların da bu koalisyonun kalkanı olduğunu söyler (Koray, 2015, s. 17).

2.2. 1980 Sonrası Sosyal Politika Dönüşümü

Koray, modern anlamda sosyal politikanın, kapitalizm ve demokrasi, emek ve sermaye arasındaki uzlaşmanın hem ürünü olarak hem de aracı olarak önem kazandığını belirtir. Sosyal devletin ise bir ülkedeki siyasal-ekonominin işaret ettiği noktaya göre dönüşeceğini ve ona göre biçimleneceğini vurgular (Koray, 2015, s. 13). Bu sonuç farklı bir alana işaret eder. İşaret ettiği nokta, sosyal devletin ve ona bağlı olarak refah rejimlerinin ülkelerdeki ekonomik tercihlerden ve emek sermaye arasındaki ilişkiden doğrudan etkilediğidir (Koray, 2015, s. 15). Diğer önemli nokta ise bu ilişkilerin siyasi otoritelerin iktidarlarını koruma amaçlı nasıl kullandığıdır.

Dünya genelinde yaşanan ekonomik dönüşüm özellikle sosyal devletin yapısında meydana getirdiği değişimler açısından önemlidir. 1970’lerin ortalarından ve 1980’lerden itibaren sosyal politika araçlarında ve devletlerin harcamalarında önceki dönemlere göre azalmalara gidildiği görülmektedir. Refah devleti politikaları devletlere yük yaratmış, oluşan Petrol krizi ile de “artan fiyatlar, güçlü emek hareketi ve artık ‘maliyetli’ bulunan sosyal devlet uygulamaları, üretken sermayenin daha ‘güvenli’ ve ‘ucuz’ alanlar aramasına yol açmıştır” (Akduran, 2011, s. 32).

Bu değişime bağlı olarak Türkiye’de 24 Ocak 1980 yılında açıklanan kararlar ile daha önceki devletçi politikalarından uzaklaşmıştır. 1980’lerde bu kararlar doğrultusunda Türkiye’de liberal ekonominin temelleri atılmış devletin

müdahalesinin daralmaya başladığı yeni döneme girilmiştir. 1980'lerle birlikte uygulanan neo-liberal politikalar ile devlet daha evvel ortaya koyduğu koruyucu ve dengeleyici rolünden feragat ederek, daha çok *seyirci* denebilecek bir yapıya bürünmüştür (Dedeoğlu, 2009\2, s. 44). Ulusal ekonominin küreselleşen kapitalizme bağlanması olanaklaştırılmıştır. Devletin sermaye birikimine katkısı liberal ekonomik kurallar ve küreselleşmenin getirdiği yeni kurallarla sağlanmaya devam edilmiştir.

1980'lerle birlikte uygulanan neo-liberal politikaların yansımaları olarak kamu hizmetlerinde ortaya çıkan piyasalaşma eğilimi, üretim biçimlerinin değişiminden etkilenen ve esnekleşen yeni istihdam yapısı, nüfusun yaşlanması gibi etkenler, bireylerin maruz kaldığı riskleri arttırmıştır; bu durumun hükümetlerin yapmış oldukları sosyal harcamaları kısma ya da yapılan harcamaların artış hızını yavaşlatmaları ile birleşmesi bireylerin sosyal koruma ihtiyacını arttırmıştır (Buğra ve Keyder, 2006 *akt* Akduran (2011) , 2011, s. 34). Neo-liberal atılımlarla beraber sanayileşmeden hizmetler sektörüne olan istihdamdaki kayma ve gelir dağılımında meydana gelen eşitsizlikler dezavantajlı bir duruma dönüşerek tarımdaki çözümlerle beraber sosyal yapının değişimini tetiklemiştir (Urhan & Urhan, 2015, s. 239). Pek çok noktada olduğu gibi devletin etkinliğinin eğitim, sağlık, sosyal güvenlik alanında da azaltılması yönündeki politikalara karşılık sosyal yardım ve sosyal hizmet alanında oluşan etkinliği terk edilmemiştir (Urhan & Urhan, 2015, s. 240). Sosyal yardımların niteliğinde meydana gelen artış daha önceki dönemlerde var olan popülist yaklaşımların büründüğü yeni siyasi yapıyı ve kültürü oluşturmuştur. Sadece söz konusu yönüyle değil aynı zamanda ekonomik dönüşümün meydana getirdiği yoksulluğun dizginlenmesinde de sosyal yardımların siyasi iktidarların politikalarında kullanılması söz konusu olmuştur.

Türkiye özelinde ortaya çıkan tabloda siyasi iktidarların muhafazakar ve popülist yaklaşımları ve politika uygulamalarıyla karma bir siyasal-sosyal yapı oluşmuştur. Buna bağlı olarak devletin kamu hizmeti ve toplumcu yapılardan çekildiği görülmekte, çalışmanın enformel biçimleri artarken sendikal örgütlenme düşmekte ve ücretler konusunda sorunlar ortaya çıkmaktadır (Koray, 2015, s. 29).

Bireyciliğin ön planda tutulduğu ve sosyal devlet uygulamalarının azaldığı bir dönemde toplum içindeki riskleri gidermede geleneksel kurumların etkinliğinin arttırıldığı söylenebilir. Çalışma yaşamında meydana gelen bu değişimler ve göç olgusu beraberinde getirdiği yoksulluğu da alttan alta ilerletmektedir. Geleneksel mekanizmalar yoksullukla mücadeleye etki etmemeye başladığında sorunlar karşısında çözüm yolu olarak sosyal yardımlar gündeme getirilmiştir (Urhan & Urhan, 2015, s. 348). 1980 sonrası için ortaya çıkan ekonomik ve genel sistemden kaynaklanan sorunlar bu anlayış ile asgari düzeyde giderilmeye çalışılmıştır. *Muhtaç olanın* korunmaya alındığı ve sosyal politikaların *herkes için olmaktan çıktığı* daha dar bir alana sıkıştırıldığı bir dönemin başlangıcıdır. 1980'ler öncesinde sermaye birikiminin devlet desteği ile sağlanması adına ortaya konan sosyal politikaların yeni dönemde sadece ayni ve nakdi yardımlar ele alınarak en çok ihtiyacı olan kesimlere verilmeye başlanması ve ekonomik planların bu biçimde devam ettirilmesi bu dönemin genel politikasıdır.

Koray (2015) Türkiye siyasetinde yükselen bir politik tutum olarak popülist muhafazakar yaklaşımları işaret eder. Yaşanan neo-liberal dönüşümün sosyal devleti ve sosyal politikaları daraltmasıyla ortaya çıkan boşluğun bireycilik ve girişimcilik ile doldurulduğunu belirtir (Koray, 2015, s. 29). Diğer yandan sosyal koruma gerektiren durumlar ise aile, cemaat ve vakıf benzeri geleneksel kurumlarla sağlanmaktadır. Dönemin Türkiye'sinde Koray'ın ifade ettiği biçimiyle aile ve vakıf gibi kurumların etkinliğinin arttığı, popülist yardım uygulamalarının yer aldığı görülmektedir (Koray, 2015, s. 29). IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların uyum politikalarında yoksullara yönelik yapılması gerekenler olarak ortaya koydukları yardım programları, bu dönemde yoksulluğun toplumda oluşan ve azınlıkta olan iyi gelirliler açısından bir tehdit olmasına karşın uygulanmaya başlamıştır (Urhan & Urhan, 2015, s. 238). Söz konusu uygulamalarda iki nokta öne çıkar; bunlardan ilki tehdit unsuru olarak görülen yoksulların kontrolünün sağlanması, ikinci olarak da yoksullara yönelik gerçekleşen bu yardımlar sayesinde siyasal otoritenin iktidarının devamlılığını sağlama amacıdır. Koray 1990'lar da ortaya çıkan Yeşil Kart uygulamasının ve Sosyal Yardımlaşma Fonunun

yardımlarının geniş kitlelere yönelik kullanımının sebebi olarak bu durumu gösterir (Koray, 2015, s. 29-30).

Bu konuda Metin (2011) sosyal yardımın kullanımının genellikle sosyal güvenlik sisteminin bıraktığı boşlukları tamamlamak üzere olduğunu ancak genel kabul görmüş bir tanımının da bulunmadığını belirtir. İlk belirtilen biçimiyle ele alındığında bu “kapsam dışında kalmış kesimlere yönelik hedeflenmiş sosyal yardımları” (Metin, 2011, s. 185) ifade eder. 1986 tarih ve 3294 sayılı Kanun ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu (SYDT*) bu konuda yoksullara ayni ve nakdi yardım yapılmasının önünü açmıştır (Gökbayrak, 2010\ 2, s. 145). Daha sonraki dönemde yapısal uyum programlarına uygun olarak 1986 yılında oluşturulan SYDT Fonu 1990’lı yıllarda geliştirilerek yardımlaşma vakıfları haline gelmiştir. Benzer biçimde sosyal hizmet ayağında 1983 tarih ve 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu ile muhtaç çocuk, yaşlı ve sakatlara yönelik hizmet sunumu gerçekleştirilmiştir. Türkiye’deki sosyal güvenlik sistemi mesleki tabakalaşma üzerinden gerçekleştirilen bir modeldir (Metin, 2011, s. 191). SSK, Emekli Sandığı ve Bağ-Kur olmak üzere üç sosyal sigorta kuruluşu temelinde sosyal güvenlik hizmetleri kurumsallaşmıştır (Gökbayrak, 2010\ 2, s. 145). Çalışmanın esas alındığı bu güvenlik sisteminin dışında kalan kesim için “sorunu giderici politika üretmek adına, genel sağlık sigortasına geçişte bir geçici basamak olarak düşünülen ‘Yeşil Kart’ uygulaması” (Metin, 2011, s. 192) başlatılmıştır. 1992 tarih ve 3816 sayılı Yeşil Kart Kanunu ile yoksul vatandaşlara sağlık yardımı gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamaya dair harcamaların %70’i tedavi masraflarını içerir, geri kalan oranı ise ilaç masrafları oluşturur (Metin, 2011, s. 193). Yeşil Kart uygulamasının ilk başladığı dönemlerde kapsam içindeki kişi sayısı 2 milyon iken bu sayı yıllar geçtikçe artmış 2010 yılında 9 milyon kişiye ulaşmış ve usulsüz kullanımlara da sebep olmuştur (Metin, 2011, s. 192-195).

1990’lı yıllarda uygulanan neo-liberal yapısal uyum programları ile refah devleti sisteminin dönüşümünün ortaya çıkardığı en büyük sorunlardan biri

* Metnin geri kalanında bu biçimde kullanılacaktır.

yoksulluğun niteliğindeki değişimdir. Güvencesiz çalışma hayatının getirdiği problemler esnekleşen sosyal güvenlik sistemi, yaşanan ekonomik krizler, göç, yoksulluğun kimi kesimler için gittikçe kronikleşen ve nesilden nesile aktarılan bir hal almasına sebep olmuştur (Kızılkaya, 2016, s. 81). Sosyal yardımların yoksulluğun dizginlenmesinde tampon bir politika olarak kullanımaya başladığı görülür. Bu yardımların 2000'lerle birlikte bir politika olarak sorunların karşısında kullanılması söz konusu olacaktır.

2.3. Sosyal Politikanın Araçsallaşması: Sosyal Yardımlar

2000'li yıllar Türkiye'nin neo-liberal dönüşümünün son halkasının yaşandığı dönemdir. Bu bağlamda 1980'ler ve 1990'larda temelleri atılan ve devralınan liberal söylemin ve popülist siyasi geleneğin neo-liberal politikalarla devam ettirildiği görülür. Bu dönemde yaşanan krizlerin de etkisiyle sosyal yardımlara olan talep artmıştır (Urhan & Urhan, 2015, s. 240). 2000'li yıllarda devletin sermaye birikimi açısından etkin olan rolü devam ederek, özelleştirme ve piyasalaştırma eğilimi artmış devletin varlığı daha çok denetleyen ve düzenleyen bir çizgiye çekilmiştir (Koray, 2015, s. 35-36). Buğra, bu döneme (2002 sonrası) dair ortaya konan hükümet politikalarının kültürel olarak muhafazakar, ekonomik olarak neo-liberal yanının ağır bastığını ve İslami toplumsal dayanışma ağlarının bu bahsedilenlerle uyumlu bir sentez oluşturduğunu ifade eder (Buğra, 2012, s. 61). Dolayısıyla sosyal harcamalara yönelik bütçe kısıtlamalarının bu yılların başından itibaren açık biçimde ortaya konduğunu belirtir (Buğra, 2012, s. 61). Bu tam olarak da devletin piyasadaki ve kamu hizmetlerindeki varlığının daha da daraltılması anlamına gelmektedir. Nitekim devlete bağlı büyük işletmeler özelleştirilerek kamunun piyasadaki etkinliği daraltılmıştır. Sosyal politkanın etkin olması gereken alanların (eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi) piyasalaşması yönünde çalışmalar artmıştır (Koray, 2015, s. 36). İş Kanunu liberal ekonomiye uygun olarak esnek çalışma biçimleri bakımından bu dönemde yeniden düzenlenmiştir (Koray, 2015, s. 36). Özellikle emek gücünün yapısının gittikçe taşeron işçileşmeye dayanması ardında parçalı bir iş gücü piyasasını taşır. Sendikal örgütlenmenin az, hak kayıplarının yoğun olduğu bir

dönemdir. Dolayısıyla giderek artan sosyal riskler karşısında devletin rolü sosyal politikalar üretmek yerine yoksul kesimlere yönelik sosyal yardımlardan öteye gitmemektedir (Koray, 2015, s. 38). Metin' e göre bu dönemi diğer dönemlerden ayıran en önemli özellik devletin bir sivil toplum kuruluşu gibi vakıf kurarak sosyal yardımlarda bulunmasıdır (Metin, 2011, s. 195). Bu etkinliğin sağlanması için kullanılan en önemli kurum SYDT Fonu olmuştur. Bu bağlamda yoksullukla mücadele konusunda yardımlaşma fonuna aktarılan kaynaklar artarken Dünya Bankası tarafından desteklenen nakit transferleri uygulamaları ile yoksulluğun giderilmesi adına adımlar atılmıştır (Urhan & Urhan, 2015, s. 241). Dünya Bankası tarafından yürütülen bir proje olan Şartlı Nakit Transferleri (ŞNT)* uygulamaları 2001 yılından itibaren SYDT Fonu'na devredilmiştir. ŞNT düzenlemeleri iki alanda ortaya çıkar. Bunlardan biri olan sağlık alanındaki düzenleme; sağlık muayenelerinin yaptırılması koşuluyla yoksul ailelere, daha açık bir ifade ile kadınlara, düzenli nakdi para transferi yapılması uygulamasıdır; diğer uygulama eğitim alanındadır (Metin, 2011, s. 189).

2002 sonrasına dair Türkiye'de popülist yaklaşım uygulamalarının işleyiş biçiminin otonomlaştığı ve belediyeler üzerinden yürütülen sosyal yardımlaşma biçimlerinin geliştiği söylenebilir. Klientalist bir yaklaşımla gerçekleşen bu uygulamaların bir yanı sıra sistem tarafından dışlanmışları kucaklandığı yanılgısını yaratmasındaki sebep, kurulan ilişki düzeyi bakımından “yüz yüze veya kapıdan kapıya gerçekleştirildiği için”dir (Metin, 2011, s. 182-183). Sosyal yardımların bireyler üzerinde bu yönlü etkisinin bulunması olumlu bir etki gibi gözükse de klientalist ilişkilerin doğrudan oluşturulan bu eşitsiz ilişkilerden besleniyor olması onları yeniden üretir (Metin, 2011, s. 183). Çünkü kurulan ilişki eşitsizler arası ve çıkarı dayalı bir ilişkidir. Ayrıca bu anlayışla geliştirilen politikalar siyasi otoritenin sosyal politikaları ele alış biçiminin de göstergesidir (Metin, 2011, s. 183). Sosyal yardımların *muhtaçlık* seviyesine göre sunulması onları klientalist politikaların aracı haline getirir (Metin, 2011, s. 183).

* Metnin geri kalanında bu biçimde kullanılacaktır.

Koray (2015) bu tür yardım ve önlemlerin yoksulluk, kimsesizlik, işsizlik gibi sorunların yönetilmesini sağladığını belirtir. Ayrıca bu sorunlar ortan kalkmadığı için bireyde bağımlılık toplumda ise yoksulluk ve yoksunluk kültrünü kalıcı hale getirdiğini ifade eder. Koray'ın dikkat çektiği biçimde Andersen' de bazı durumlarda nakdi sosyal yardımların bireyleri çalışma isteğinin azalması yönünde etki yapabileceğini ve bu türlü yardımların iş sahasının genişlemesi yönünde ana engel olduğunu aktarır (Andersen, 2011c, s. 66-67). Ancak Türkiye açısından bakıldığında yardımların miktarlarındaki düşüklük sebebiyle böyle bir durumun gerçekleşmesinin zor olduğu söylenebilir. Urhan vd. Türkiye'de sosyal yardımlar konusunda bireylerin yaşadıkları yanılsamalı güvenlik duygusunun sebebi olarak "sosyal politika ve refah rejiminin 'sosyal yurttaşlık' fikri üzerine inşa edilmemiş" olmasından kaynaklandığını belirtir (Urhan & Urhan, 2015, s. 242). Sosyal politika anlamında gerçekleştirilen uygulamaların bireyler tarafından hak olarak görülmemesinin sebebi, bireylerin devlet karşısındaki konumlarıyla ya da bu algıyla ilgili. Oluşturulamayan yurttaşlık statüsünün yarattığı güvenlik boşluğu kültürel ağlar ve geleneksel kurumlar tarafından doldurulmuştur (Urhan & Urhan, 2015, s. 242). Bu nokta Türkiye'de 2002 sonrası refah rejimi uygulamalarının özelliklerinden biri olduğu söylenebilecek bir yanı ortaya çıkarır. Buğra bu dönemde İslami hayırseverlik geleneklerinin, sosyal yardım ve hizmetlerin sunumunda kamu otoriteleri, sivil girişimler ve özel sektör arasındaki ortaklıkla yeniden gündeme getirildiğini ve önemsendiğini belirtir. Gönüllük esasına dayalı sosyal yardımlaşma ve hemşeri, cemaat esasına dayalı ilişkiler sosyal hakların hak olma özelliğinin yitirilmesine sebep olurken devletin etkinlik alanında da yer alan ancak bir yanıyla vakıflara bağlı ilerleyen sosyal yardım uygulamaları, siyasi otoriteye biat etme kültrünü geliştirmektedir. Bu dönemde özellikle yerel yönetimlerin sosyal yardımlar konusunda etkin bir biçimde kullanılan taraf olması siyasi aktörlerin devamlılığını sağlayan bir araç haline gelirken bu durum yerel yönetimlerce sahiplenilen bir anlayış* haline gelmiştir (Metin, 2011, s. 195).

* 2005 yılında belediyeler yasasının değişmesiyle belediyelere yeni görev ve sorumlulukların verilmesi süreci hızlandırmıştır (Şener, 2010, s. 17).

Daralan devlet müdahalesi sonucunda açığa çıkan riskler karşısında bireylerin geleneksel ağların korumasında olan enformel bir sosyal güvenlik ağı oluşmuştur. Günümüzde ise Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü üzerinden ilerleyen ancak ülke genelinde il ve ilçelerde “sosyal yardım mekanizmasının yerelde bir vakıf örgütlenmesi ile kurumsallaştırdığı” görülmektedir (Urhan & Urhan, 2015, s. 345). Bu vakıflar** aracılığı ile pek çok alanda yardım faaliyeti yürütülmektedir. Gıda yardımları, engellilere yönelik yardımlar, aşevleri, acil durum ve afet dönemlerinde yapılan yardımlar, yakacak ve barınma gider yardımları, eğitim konusunda yapılan yardımlardır (Metin, 2011, s. 189). Özetle sosyal yardımın merkezinde devletin yer aldığı, uygulayıcı olarak ise vakıfların etkin olduğu bir yapı bulunmaktadır. Fakat burada dikkate çekilen önemli nokta ise söz konusu vakıfların karar verme organlarında bulunan *kamu amirlerine* verilen yetkililerdir, bu durumun sosyal yardımlaşmada, merkezin gücünü arttıran bir etki yarattığı görülmektedir (Urhan & Urhan, 2015, s. 246). Metin (2015) günümüzde var olan durumun geçmişteki uygulamalardan farklılaştığını dile getirir. Devletin sosyal yardım alanındaki etkinliği değişmiştir. Önceki deneyimlerde var olan tutum devletin sosyal yardım vakıflarını desteklemek üzerine kuruluyken günümüzde bu duruma ek olarak yardım fonunun müdürlüğe dönüşmesi ile bizzat devletin vakıf kurması söz konusu olmuş (Metin, 2011, s. 191). Daha evvelce bahsedilen siyasi bir gelenek olarak siyasi partilerin sosyal yardımlar aracılığı ile kendi iktidarlarını güçlendirme olasılığını arttırırken sosyal politikanın araçsallaşmasına neden olmaktadır. Fon, ağırlıklı olarak vergilerden sağlanan gelirlerden oluşmaktadır. Günümüzde sosyal yardımlardan yararlananların ve sosyal yardımlara aktarılan kaynakların niteliğinde bir artışın olduğu söylenebilir (Urhan & Urhan, 2015, s. 251). Bu durumun Türkiye’deki yoksulluğun derecesine dair önemli bir gösterge olduğu belirtilebilir. Ancak başka bir açıdan bakıldığında söz konusu dönüşüme rağmen bireylerin devletin kamusal müdahalelerine olan ihtiyaçları ortaya çıkmaktadır. Pratikte yer alan örneklerde bireyler devletin sağladığı sosyal güvenceye ihtiyaç duymakta ve bu görevi ona atfetmektedirler. Araştırmada yoğun bakım hastası olan ağır engelli eşine bakan kadının aktardıkları bu yönlüdür.

** Türkiye’de il ve ilçeler bazında 973 tane vakıf bulunmaktadır (Metin, 2011, s. 189).

“Şahıs: ailesi daha iki kere para gönderdi, beş yüz lira para gönderdiler. Ben aylık eşimini, devlet sadece mamasını karşılıyor, bezini parayla alıyorsun, bakın yüz kırk lira bez parası veriyorum, bana dönen seksen dokuz lira bana dönüyor. Onu da iki ay uğraşıyorum. O seksen dokuz lirayı alabilmek için. Git gel, onu da otobüs parasına yatırıyorum. Düşünün. Benim sadece pamuk, aspire sondası, eldiveni, ıslak mendili, rulosu, süngerleri var banyo özel süngerleri, devlet onu karşılamıyor; ağız bakım seti var ağızını temizliyorum, ben sadece dört yüz lira da aylık ona veriyorum. Nerden geliyor. Bunu söylerken ben artık utanmıyorum, niye utanmıyorum biliyor musun devlet utansın. Çünkü sen beni bu duruma düşür, devletsen bana sahip çıkacaksın. (KOC150326has)”

Kamusal alandaki devlet müdahalesi ne kadar daralırsa daralsın bireylerin riskler karşısında devlet politikalarına ihtiyaç duydukları görülmektedir. Koray Türkiye’de var olan sosyal devlet anlayışının; liberal refah modelin sosyal yardım ağırlıklı yanı ile Akdeniz ülkelerinde görülen geleneksel modelin aile temelli politikalarını izleyen klientalist ve popülist uygulamaların ön planda olduğu bir model olarak tanımlar (Koray, 2015, s. 49). Zira 2000’lerde oluşan yeni sağ ekonomik olarak piyasanın serbesitesini vurgularken toplumsal yaşamda geleneksel değerlerin ön planda olmasını önemsemiştir (Urhan & Urhan, 2015, s. 252). Geleneksel değerden kasıt aile* ve kadınların aile içi etkinlikleridir. Burada aileye yüklenen önem sistemin getirdiği risklerin ve sorunların çözüm alanı olarak sosyal politkanın bıraktığı boşluğun bireyler açısından güvenli limanını temsil etmektedir. Böylelikle piyasanın yarattığı sorunların çözüm maliyetlerinin büyük bir kısmı devletin üstünden aileye devredilmiş olur (Urhan & Urhan, 2015, s. 253).

Ailenin içinde kadınların etkinlik alanı göz önünde bulundurulduğunda ve Türkiye’de 2000’lerde oluşturulan aile kurgusu da dikkate alındığında bu güvenceyi sağlama görevinin devlet politikası olarak kadınlara bırakıldığını söylemek yanlış değildir. Nitekim sosyal yardımlardan yararlananların %70’lik bir oranla kadınlar olduğu görülür (Urhan & Urhan, 2015, s. 252). Yoksul ailelerde sosyal yardımların

* Urhan & Urhan bu konuda Türk ailesi imgesini içeriğinin çocuklu bir aile yapısını barındırdığını ve bu aile modelinin de aynı zamanda *sosyal güvenlik kurumu* olarak görüldüğünü dile getirirler.

erkekler tarafından değil kadınlar tarafından alındığı ve bunun için gerekli işlemlerin yapılmasında kadınların daha etkin olduğu bilinmektedir (Şener, 2010, s. 18). Bu durumun arkasındaki önemli sayılabilecek sebep toplum tarafından kadına ve erkeğe atfedilen roller olabileceği gibi bir devlet politikası olarak kadınların bu alanda hedef kitle olması da olabilir. Bu oran Türkiye’de sosyal yardımların hedef kitlesinin kimler olduğunun da göstergesidir. Ataerkil toplumsal kodların erkeğe yüklediği toplumsal rol olarak ücretli bir işte çalışmanın getirdiği baskı sosyal yardım pratiklerinde bu yardımları alanların çoğunlukla kadınlar olmasını açıklayabilir. Araştırma kapsamında görüşülen kadınların pek çoğu kendilerine verilen *evde bakım ücretinin* verilme sebebi olarak *kadın* ve *anne* olmalarını göstermişlerdir. Bu çıkarım kadınların evde bakım uygulamasındaki eksik bilgilendirilmelerini gösterirken diğer yanda zihinlerde yer eden sosyal yardımın tarafı kim sorusunun da cevabı içermektedir. Ağır engelli iki çocuğu olan başka bir kadınla yapılan görüşmede ısrarla aldıkları ücretin *anneye* verildiğini belirtmiştir.

“M: Kime veriyorlar bakım ücretini?

Şahıs: Anneye.

M: Siz görünüyorsunuz.

Şahıs: Hı hı anneye veriyorlar. Zaten babaya değil. Herkesin öyle anneye veriyorlar. Babanın üzerine yapılmıyor işlem.

M: Böyle bir şey mi var yoksa hani...

Şahıs: Öyle dediler bize orada yani annenin üzerine yapılıyor dediler. Babanın üzerine değil. Hani anne onlardan daha sorumlu olduğu için; bir de hani. (KOC160208ço)”

Ailenin ve kadının bu uygulamaların merkezinde olması, refah rejiminin gittikçe sosyal politikalardan uzaklaşarak nakdi ve ayni yardımları içeren bir programa dönüşmesi, devletin riskler karşısında güvenlik alanı olarak aileyi işaret etmesi Türkiye’de daralan sosyal devlet anlayışının işaret ettiği alandır.

2.4. Türkiye Refah Rejimi ve Kadın

Avrupa refah rejimlerine göre farklı dinamikleri barındıran Türkiye'deki refah rejiminin ve bakım politikalarının kadınları ne denli etkilediklerine bakıldığında aslında hangi oranlarda toplumsal cinsiyetçi bir yapıya sahip olduğu ortaya çıkar. Özellikle son yıllarda sosyal politika uygulamalarından ortaya çıkan aileci yaklaşımların kadınları doğrudan etkilediği görülmektedir. Bu durum devlet geleneği olarak kadınların kamusal alandaki rollerinin devlet tarafından nasıl ele alındığı ile yakından ilgilidir. Refah rejiminde yaşanan dönüşümle kadının hangi konumda tutulduğunun da tarihsel bir resmi ortaya çıkar. Bakım rejiminde yaşanan değişimler sistemin neo-liberal dönüşümünün oluşturduğu terkedilişleri kadınların üzerine yıkmıştır. Dolayısıyla devletin kadınlara yaklaşımının ne kadar cinsiyetçi olduğu ile ilgilidir. Kandiyoti Türkiye için ataerkillik ve toplumsal cinsiyet üzerinde gerçekleşen ve toplumsal kurumlarda var olduğu belirtilen ataerkil yansımanın *tekil* bir yansıma olmadığını söyler (Kandiyoti, 2011, s. 187). Toplumsal kurumların tersine herbirinin, toplumsal cinsiyet hiyerarşilerinin hem yaratıldığı hem de sorgulandığı siyasi süreçlerin ve iktidarların bir alanı olarak görür (Kandiyoti, 2011, s. 187). Bu yüzden kadınların vatandaşlığa dahil edilmesi ile eviçi ataerkilliğin Türkiye Devleti tarafından dolaylı olarak kırıldığını ancak istihdam, eğitim, sosyal güvenlik alanlarında ayrımcı uygulamalarını sürdürdüğünü bildirir (Kandiyoti, 2011, s. 187). Bu bağlamda oluşturulan reformcu yasaların kadınların bir birey olarak özerkliklerini arttırmak niyetiyle değil onların ulusal kalkınma hedeflerinde etkin bir biçimde kullanımıyla alakalı olduğu söylenebilir (Kandiyoti, 2011, s. 178). Dolayısıyla kadınların konumlarında yapılacak herhangi bir değişiklik bir anlamda devletin refah rejiminin modeline de bağlıdır. Kadınların ve kadın emeğinin biçimlerinin nasıl ve nerelerde, hangi pozisyonlarda kullanıldığı başta sorulan soruya cevap olabilir.

Refah rejimlerinin araçlarından birisi olarak sosyal güvenlik sisteminde kadınların ele alınışı onların konumunu belirleyen önemli noktalardandır. Buradan hareketle Türkiye'de sosyal güvenlik sisteminin geliştirildiği ilk dönemlerde kadınlara yönelik temel anlayışın aile içi sorumlulukları üstlenmeleri gerekliliği

üzerinden kurulduğu söylenebilir. Kadınların yaşamlarını sürdürmeleri için ise erkeğe bağımlı olmalarının gerekli görülmesi bağımlı vatandaş olarak ele alınmalarını göstermektedir. Kadınların erkeğe olan bağımlılıkları bahsi geçen ilk dönemler için evlilikler ve aile üzerinden ilerlemektedir (Özateş, 2015a, s. 65). Dedeoğlu Cumhuriyetin kuruluşundan 2000’li yılların başına dek kadın konusundaki resmi tutumun, eğitim ve kalkınmanın sorunu çözeceğine dair olduğunu ve bu sebeple kadınların ev içi rollerinin “zayıf bir sosyal devletin rolünü üstlenen ailenin yapı taşlarından biri” olarak görüldüklerini söyler (Dedeoğlu, 2015, s. 263). Kadınlar erkeğe bağlı eş, kız çocuğu ve anne olarak ele alınmıştır. Sosyal politika anlamında erkekler için oluşturulan hak ve hizmetlerin kullanımlarına sahip olduklarını belirtmek yanlış değildir (Dedeoğlu, 2012, s. 212). Bu dönemde kadınlara yönelik gerçekleştirilen hak düzenlemeleri içinde formel bakım ayağı olarak görülebilecek düzenlemeler İş Kanunu kapsamında gerçekleşmiştir. Kadınların işçi olarak görünürlüklerinin arttığı ve çalışma alanında ihtiyaca göre özel düzenlemelerin temel bir biçimde yapılmaya çalışıldığı söylenebilir. 1936 yılında çıkarılan 3008 sayılı İş Kanunu’nda çalışan hamile ve yeni doğum yapmış kadınlara dair düzenlemeler yapılmıştır (Makal, 2012, s. 66). Bahsi geçen düzenlemede ek olarak kreş uygulamasına da geçilmiştir (Makal, 2012, s. 66). Her dört işçiden birinin kadın olduğu ve kadınların özellikle tarım ve dokuma sanayiinde çalıştıkları bu dönemde doğum oranlarının arttırılması için uygulanan politikalara ek olarak kadınların çalışma saatelerine ve yerlerine bazı kısıtlamalar getirilmiştir (Özateş, 2015a, s. 66). Kreş uygulamalarının yetersiz ve olanakların sınırlı olmasıyla birlikte kreşler bu dönemde kadın işçilere sağlanan formel bakım uygulamaları olarak örnek verilebilir. Fakat Makal, bu olanakların sadece sınırlı sayıdaki kamu kuruluşlarında olduğunu ve çok az sayıda da özel kuruluştaki değişik biçimlerde emzirme olanakları sağlandığını belirtmektedir (Makal, 2012, s. 70). Bu dönemde kadın işçilerin istihdamının artmasına rağmen koruyucu önlemlerin uygulanmaya aktarımındaki başarısızlıktan dolayı bu iş gücünün büyük bir bölümü için çalışma ve yaşam koşulları düzeltilememiştir (Kılıç, 2006, s.39 *akt.* Makal, 2012 *akt.* Özateş, 2015a, s. 66).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan gelişmelere paralel olarak Türkiye'de de sosyal sigortaların düzenlenmesi, sosyal hizmetlerin geliştirilmesi gibi refah devleti uygulamaları hız kazanmıştır (Özateş, 2015a, s. 66). Bu bağlamda kadın emeğinin artışıyla bu iş gücünden daha fazla faydalanma isteğiyle kadın iş gücüne yönelik kreş uygulamalarına ve emzirme odası uygulamalarına daha fazla yer verilmiştir (Makal, 2012, s. 66). Ayrıca bu dönemde İş Kanunu kapsamına dahil olan kadın işçi sayısında da artış olmuştur. Yaşanan bu artış şu anlamıyla önemlidir ki kanun kapsamında olan işçiler aynı zamanda sosyal güvenlik kapsamına girmektedirler (Makal, 2012, s. 88). 1947-1963 döneminde dönem başı ile sonu arasında kadın işçilerin artış oranı %96'dır (Makal, 2012, s. 88). İş Kanunu kapsamındaki kadın sayısı 1947 yılında 50851 iken 1965 yılında 105268'e ulaşmıştır. Dolayısıyla İş Kanunu kapsamındaki işlerde çalışan kadın sayısının arttığı ve bu bağlamda sosyal güvenlik kapsamına daha fazla kadının girmeye başladığı söylenebilir.

1960'lı ve 1970'li yıllarda uygulanan ithal ikameci kalkınma programları kentlere göç eden erkek iş gücünü istihdam ederken kadınlar bu dönemde piyasa dışında kalmıştır (Toksöz, 2012, *akt.* Dedeoğlu, 2015, s. 263). Bu dönemde gerçekleştirilen temel sosyal politika uygulamalarına 1971 yılına ait İş Kanunu'nda bulunan, kadınların gece işlerinde çalıştırılmasının yasaklanması, evlenen kadınlara bir yıl içinde kıdem tazminatlarını alıp işi bırakma imkanı, kadının çalışması için kocadan izin alınması, 300'den fazla kadın çalışan işyerlerinde emzirme ve bakım odaları bulundurma zorunluluğu gibi düzenlemeler sayılabilir (Dedeoğlu, 2015, s. 264). Dedeoğlu (2015) bu düzenlemelerde dikkat çeken yanın kadınların annelik ve eşlik rollerini koruma amacı olduğunu belirtir. 1970'lerin sonlarına doğru ortaya çıkan yeni ekonomik dönüşümle beraber refah rejimlerinde meydana gelen değişimler Türkiye refah rejiminin değişimini de etkilemiştir. Yeni durum Türkiye işçi sınıfı açısından olumsuz sonuçlar oluşturmuştur. Dönemin kendisi itibari ile istihdamın arttırılmasının ya da işsizliğin giderilmesinin hükümetlerin öncelikli problemleri olmadığı göz önünde bulundurulduğunda kadın istihdamı alanında yapılanların "genel ifadelerin ötesine geçmeyen ve somut politikalar belirlemeyen tutum" olduğu görülür (Toksöz, 2012, s. 196). Böylelikle kadının aile içindeki

konumunu esas olarak gören, iş gücü piyasalarındaki durumlarının ise geçici görüldüğü, sosyal güvenliğin kadının aile içindeki bağımlı konumu üzerinden tanımlanması yaklaşımından vazgeçildiğinin görüntüsü çizilmiştir (Özateş, 2015a, s. 67). Bu durumun devletin kadınları ele alış biçiminde sergilediği ilk tavra benzediği söylenebilir. 1980 sonrası ortaya konan yapısal uyum programları ücretlerde yaşanan gerilemeye rağmen istihdamı arttıramamıştır (Toksöz, 2012, s. 186). Kadın işgücüne bu dönemde talebin çok fazla olmadığı belirtilebilir. Toksöz devletin bu dönemler (1984-1989) için kadınların istihdamına yönelik bir hedefinin olmadığını söyler (Toksöz, 2011, s. 225). Bunun dışında üretim alanının erkeklerin etkin olduğu ataerkil bir zihniyete sahip olduğunu vurgular (Toksöz, 2011, s. 229). 1980'ler ve 1990'lar için özetle bir yandan kadın emeğinin teşvik edildiği ancak bunun istihdam politikaları ile desteklenmediği diğer yandan ise kadının aile içi sorumluluklarının esas olduğuna ilişkin görüşün korunduğu bir sürece girilmiştir (Özateş, 2015a, s. 67). Kadın hareketinin yükselişiyle kadının istihdamının artırılması üzerine yürütülen çalışmalar bu konuya olan ilgiyi arttıramamakla birlikte bu dönem dikkat çeken atılımlar kadın girişimciliği ve İŞKUR'un kadınlara meslek edindirme kursları olmuştur (Dedeoğlu, 2015, s. 265).

2000'lerle birlikte Avrupa Birliği'ne uyum politikaları kapsamında cinsiyete dayalı ayrımcılığı engellemek amacıyla kanunlar düzeyinde bir dizi değişim gerçekleştirilmiştir. İlgili kanunlarda (4721 sayılı Türk Medeni Kanunu, 4857 sayılı İş Kanunu) gerçekleştirilen değişimlerle ev içinde ve iş gücü piyasasında kadının eşitsiz konumu giderilmeye çalışılmıştır. Örneğin aile reisliği kavramının kaldırılması, evlilik içinde eşler arasında eşitliği sağlamaya yönelik hakların güvence altına alınması gibi kadınların lehine düzenlemeler yapılmıştır (Dedeoğlu, 2009\2, s. 49). İş gücü piyasalarında kadın erkek eşitliğini sağlamak amacıyla 4857 sayılı İş Kanununun eşitlikle ilgili 5. Madde'si düzenlenmiştir. Anayasanın 10. Madde'si değiştirilerek, Anayasa'ya "kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet bu eşitliğin yaşama geçirilmesini sağlamakla yükümlüdür" şeklinde bir fıkra eklenmiştir (Dedeoğlu, 2009\2, s. 49).

Fakat AB uyum sürecinde toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini kaldırmayı hedefleyen bu politikaların “kadınların büyük çoğunluğunun uygulama dışında kalmasını engelleyememiş olması ve dahi kadınların istihdam olanakları üzerinde olumsuz etkide bulunmuş olması, gerçekleştirilen değişimlerin hedefinde toplumsal cinsiyet eşiliğinin yalnızca bir görünüm olarak yer aldığı düşünmektedir” (Dedeoğlu,2009, s.42 *akt.* Özateş, 2015a, s. 67).

2000’lerde gelişen muhafazakar liberal hükümet programları dikkate alındığında kadınların toplumsal konumlarının ev içi rolleri üzerinden tanımlandığı görülmektedir (Dedeoğlu, 2015, s. 266). İstihdamdaki konumlarının ise geçici ve parçalı olduğu görülür. Özellikle 4857 sayılı İş Kanunu ile birlikte esnek çalışma biçimlerinin getirilmesi kadınların hem ev içi sorumluluk alanlarını aksatmamaları hem de iş gücü piyasasında fonksiyonel kullanımları hedeflenmiş ve sağlanmıştır. Ortaya çıkan sonuç kadınların emeğinin hem kamusal alanda hem de özel alanda çifte sömürüye uğramasına neden olmuştur. Özellikle kriz dönemlerinde ucuz kadın emeği esnek çalışma biçimlerinin piyasaya sağladığı avantajlar olarak ihtiyaç duyulduğunda kullanılmıştır. Dolayısıyla kanunlar düzeyinde getirilen eşitlik ilkelerinin ne çalışma alanında ne de ev içinde eşitliği sağlamadığı söylenebilir. Kadınlar işe alımlardan ev içindeki bakım sorumluluğuna kadar toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar.

İstihdam, eğitim ve sosyal güvenlik alanında ortaya konan ayrımcı uygulamalarla ve refahın sağlanmasına yönelik önlemlerin yokluğu ya da zayıflığı; kadınların temel bakım işlerinden sorumlu tutularak çocuk, yaşlı, hastalarla ilgili olan bakım rollerinin devam etmesinde etkin olmuştur (Kandiyoti, 2011, s. 188). Özellikle düşük vasıflı işlerde çalışan kadınlar için kamusal hizmet kurumlarının yokluğu, kadınların çocuk ve yaşlı bakımında karşılaştıkları sorunları bireysel, aile düzeyinde dolayısıyla enformel alanda çözmelerini gerektirmektedir (Toksöz, 2011, s. 247). Bu durum Türkiye’deki kadın emeği yapısının daha yakından incelenmesini gerektirmektedir. Çünkü kadınların bağımsız bireyler olarak sosyal güvenliğe dahil edilmesi ancak işçi oldukları zaman gerçekleşmektedir.

2.4.1. Kadınların İstihdamdaki Durumlarının Ev İçine Yansımaları

2015 yılı TÜİK istatistiğine göre kadınların istihdam oranları %30,5'tir. Aynı istatistiğe göre erkeklerin istihdam oranları ise %69,8'dir. Her iki cins arasındaki istihdam oranının farkı yarıdan fazladır. Erkeklerin iş gücüne katılım oranları %77 kadınların oranı ise %35'dir. İşgücüne katılım oranlarındaki fark da yarıdan fazladır. Kadınların hangi alanlarda istihdam edildiğine bakıldığında ise oranlar şöyledir: %52,5 ile hizmetler sektöründe, %31,3 ile tarım sektöründe, %14,9 ile imalat sektöründe istihdam edilmektedir. 2015 verileri için istihdam edilen kadınların hangi meslek gruplarında yer aldıklarına bakıldığında ise en çok istihdam edildikleri mesleklerin %20,7'lik oranla *nitelik gerektirmeyen işler*, %20,8 ile *nitelikli tarım, ormancılık ve su ürünlerindeki işler*, %18,6'lık oranla *hizmet ve satış elemanı olarak*, %14,3 oranı ile de *profesyonel meslekler* olduğu görülür. İstihdam edilen toplam kadın işgücünün en çok niteliği olmayan işlerde olduğu söylenebilir. Ev işlerinin istihdama katılmama sebebi olarak hala büyük bir çoğunluk tarafından sunulduğu göz önünde bulundurulduğunda ve kadınların istihdam oranlarındaki düşüklük göz önüne alındığında kadınların büyük bir çoğunluğunun erkekler üzerinden sosyal güvenlik kapsamına alındıkları söylenebilir. Kayıtdışı çalışan kadınlar da hesaba katıldığında bu sayı daha da yükselir.

Kadınların istihdam edilme problemlerinin temelinde yer alan ana sebep cinsiyetçi iş bölümü ve cinsiyetçi iş gücü tercihleridir. Toksöz bu noktada *kamusal patriarkanın* dışavurumu olarak iş gücü piyasasında bulunan toplumsal cinsiyete dayalı yapılanmanın işverenler ve çalışanlardaki patriarkal zihniyetlerin kadınlar için hangi sektörlerin uygun olduğuna karar verdiğini belirtir (Toksöz, 2011, s. 230). Dolayısıyla iş gücü piyasalarında cinsiyetçi bir iş paylaşımı kadınlar için ve erkeklere ait işler ayrımı oluşur. Bu durum göz önüne alındığında cinsiyete dayalı ayrımcılık kadınların oranlarındaki düşüklüğün önemli sebeplerinden biri haline gelir. Erkeklerin işverenlerce istihdam edilecek iş gücü olarak seçilmelerinin ardındaki tek sebep cinsiyetçi tercihler olmayabilir. Oluşan bu durumun ardında var olan cinsiyetçi tavırla birlikte erkeklerin iş gücü maliyeti açısından kadınlara göre daha avantajlı hale gelen çalışmaları da bulunmaktadır (Toksöz, 2011, s. 230).

Kadınların yeniden üretim faaliyetlerinin getirdiği hamilelik, doğum izni, çocuk bakımı gibi durumlara karşı işverenler isteksizce yaklaşmakta ve bu maliyetleri karşılamak istememektedirler (Toksöz, 2011, s. 230). Kadınların ev içindeki dezavantajlı konumuna ilaveten çalışma alanında ortaya çıkan cinsiyetçi tutum, kreş ve emzirme odası gibi hizmetlerin verilmemesi ya da bu uygulamaların ebeveynlerin çalışma saatlerine uygun sunulmaması, özel piyasada bulunan bakım merkezlerinin ücretlerinin yüksekliği ve bakım yükünü hafifletecek formel uygulamaların yokluğu kadınları iş gücü piyasasından koparmakta ya da ev eksenli çalışma gibi esnek çalışma biçimlerine yöneltmektedir (Özateş, 2015a, s. 69).

Kadınların olumsuz çalışma koşulları ve ev içi alanın muhafazakar bir tutumla ele alınması sorunu katmerleştirmektedir. Türkiye'deki sosyal güvenlik sisteminin öncelikle istihdamda yer alan kişiye sunulduğu bilinmektedir. Pratikte var olan durumda genelde erkek olan çalışan kişi üzerinden ailedeki diğer üyelerin kapsam içine alınması söz konusudur. Dolayısıyla pek çok kadının erkeğe ekonomik ve sosyal güvenlik açısından bağımlılık durumu sürmektedir. Özkaplan (2009) kadınların sosyal güvenlik sisteminden erkekler aracılığıyla yararlanıyor olmalarının, evli ve bağımlı kadın olma konumları üzerinden ilerleyen ve tüm kadınların evli ya da bir gün mutlaka evlenecek olmalarının doğal sonuçlarının iktisadi olarak bağımlı olmalarını yarattığını ve bu durumun da iş gücü olarak kadının varlığının ciddiye alınmamasına neden olabileceğini belirtmektedir (Özkaplan, 2009/2 , s. 16). Bu korumacı tavrın ardında kadınları ev içine doğru iten bir anlayış da gizlenmektedir. Bu yüzden kadın istihdamının bakım rejimi ve ev içi alan ile yakın bir ilişkisi vardır. Kadınların istihdam edilmesi Türkiye'de sadece ekonomik olarak erkekten bağımsız olmak değil aynı zamanda sosyal güvenlik olarak da erkekten bağımsız bir biçimde yararlanmayı sağlamaktadır. Kadının çalışması, emeklilik hakkını da elde etmesinin en önemli yollarındandır. Sosyal güvenlik sisteminde, çalışan kadınlar bağımsız birey olarak sosyal güvenlik kapsamına alınırlar. Fakat günümüzde Türkiye'de var olan çalışma yapısı göz önünde bulundurulduğunda kadınlar için parçalı bir çalışma rutini ev ve iş yeri sorumluluğunun birlikte ilerletildiği esnek çalışma biçimleri olarak var olduğu görülür.

2.4.2. Türkiye Refah Rejiminde Bakım

Türkiye’de pek çok kadın “bakım yükünü (ki buna yaşlı, sakat, hasta bakımı da dahildir) devredemediği için toplumsal yaşama ve istihdama katılamamaktadır ya da çalışma yaşamında uzun süre kalamamaktadır” (Ecevit, 2010, *akt.* Pınarcıoğlu & Elçik, 2015, s. 41). Bakım hizmetinin piyasadan alınması ise daha çok kadınların istihdam edildiği durumlarda mümkündür (Dedeoğlu, 2015, s. 273). Bakım rejiminde çocuk, yaşlı, hasta yetişkinlerin bakımı için kamusal hizmetlerin oldukça sınırlı olması ve bakım hizmetlerinin gittikçe piyasalaştırılması orta sınıf ve yoksul aileler için bakımın enformel alandan sağlanmasına sebep olmaktadır (Özateş, 2015a, s. 72). Dolayısıyla kadınların ev içindeki yüklerinin arttığı, devletin bıraktığı boşluğu onların doldurmasının beklendiği görülmektedir. 2000’lerde liberalleşen devlet yapısıyla birlikte hükümetlerce kadının ve ailenin toplumdaki yerinin sıklıkla bu anlamda vurgulanması ve kadınların aile içindeki rollerinin bu anlamda önemsenmesi bakım yükündeki artışın sebebinin en önemli göstergelerindendir.*

Güney Avrupa refah rejimi modeline dahil edilen “Türkiye’de de refah rejimi hayli parçalı ve hiyerarşik bir yapı” gösterir; “sağlık ve emeklilik sistemine giriş genellikle formel istihdam alanında çalışan ve prim ödeyen kişiler ve aileleri için düzenlenmiştir” (Buğra ve Keyder 2003 *akt.* Dedeoğlu, 2009\2, s. 44). Dolayısıyla sosyal güvenlik kapsamına girmede çalışmanın başat faktörlerden biri olduğu bu sistemde Dedeoğlu, Türkiye’de sosyal devlet politikalarının kadını bağımsız birey olarak istihdama katmasında yetersiz kaldığını belirtmektedir (Dedeoğlu, 2009\2, s. 45). Bu sorunu kamusal çocuk bakım hizmetlerinin düşük olmasına bağlar. Bu bağlamda bakım hizmetlerinin özel alana yığılması; kadınların sadece istihdam alanlarından dışlanmalarına sebep olmamakta aynı zamanda Türkiye’de var olan sosyal güvenlik ve sağlık sistemlerinin de dışına çıkmaktadırlar (Dedeoğlu, 2009\2, s. 45). Türkiye’de var olan refah rejiminin aile merkezli bir refah rejimi olduğu söylenebilir. Bu yüzden bakımın ağırlıklı olarak enformel alana yığılması söz konusudur. Çocukların ve yaşlıların bakımı aile içinde gerçekleştirilmesi beklenirken

* Bkz. Dedeoğlu, 2015, s. 266-267-268; Urhan & Urhan, 2015, s. 253.

yaşlı bireylerin bakımı ailedeki genç bireylere devlet tarafından yüklenir (Erdoğan & Toksöz, 2013, s. 7). Devletin kurumsal sorumluluk üstlenmesi sınırlıdır ve sosyal politikaların temelinde daha önce de bahsedildiği gibi aile vardır (Erdoğan & Toksöz, 2013, s. 7). Aileye devredilen bakım işlerinin aile içinde genellikle kadınlar tarafından yapıldığı hem kadınların istihdam oranları ile hem de ev içinde kalma sebepleri ile açıkça görülmektedir. Özetle aileler bakıma ihtiyaç duyan kişinin bakımını ya ev içindeki kadının emeği ile ya da piyasada satın alınacak başka bir kadın emeği ile sağlamaktadırlar. Ayrıca aktarılanlara göre ortaya çıkan sonuç şudur ki Türkiye’de bakım her iki türlü de kadınlarca sağlanır.

2.4.2.1. Çocuk Bakım Rejimi

Günümüzde Türkiye’de bulunan kamusal bakım politikalarına bakıldığında aile ve çalışma yaşamını uyumlaştırma adına çalışan işçi kadınlar açısından yapılan formel bakım uygulamaları bulunmaktadır. 4857 sayılı İş Kanunu’nun kadınların doğum izinlerini kullanmalarını düzenleyen maddesinde doğumdan önce sekiz hafta ve doğumdan sonra sekiz hafta olmak üzere toplamda on altı haftalık doğum izni ortaya konulmaktadır. 2016 yılında yapılan ek düzenlemeyle söz konusu kanun maddesine analık izni ile ilgili yeni bir düzenleme getirilmiştir. Bu düzenlemeye göre doğum sonrasında verilen izin süresinin bitiminden itibaren *çocuğunun bakımı ve yetiştirilmesi amacıyla* kadın işçiye birinci doğumda altmış gün, ikinci doğumda yüz yirmi gün, sonraki doğumlarda ise yüz seksen gün süreyle haftalık çalışma süresinin yarısı kadar ücretsiz izin verileceği bildirilir. Üç yaşından küçük çocuğun evlat edinilmesi halinde bu süreler kadın veya erkek işçiye de verilmiştir. Ayrıca kadın işçinin ya da evlat edinme durumunda her iki ebeveynin de isteği halinde on altı haftalık ve çoğul gebelikte on sekiz haftalık iznin ardından altı aya kadar ücretsiz izin verilebilir. Diğer taraftan doğum halinde kanun tarafından erkek işçiye tanınan izin hakkının çok düşük olduğu görülür. Bu durumda erkek işçiye tanınan izin süresi 4857 sayılı İş Kanunu’nun *Mazeret İzni* başlıklı Ek Madde 2’inde “eşinin doğum yapması hâlinde ise beş gün ücretli izin” olarak belirtilmiştir.

İş yaşamıyla aile yaşamını uzlaştırma politikalarındaki en önemli amaç kadınların ev içi rolleri ile iş gücü piyasasındaki aktivitelerini birleştirmek erkeklerinse ev içindeki çocuk ve bağımlı bakımındaki rollerini arttırmaktır (Dedeoğlu, 2015, s. 275). Bu politikaların esnek çalışma biçimiyle uyumun sağlanması amacını içerdiği unutulmadan ele alındığında; doğum izinlerinin düzenlendiği kanun maddelerinden Türkiye’deki bakım rejiminin kadının ev içindeki ücretsiz bakım hizmetini destekler nitelikte olduğu görülmektedir. Uzun sayılabilecek sürelerle kadın işçiye tanınan izinlerin erkek işçiye çok daha kısa sürelerle tanınması ev içindeki cinsiyete dayalı iş bölümünün eşit bir noktaya taşınmasından uzak olduğunu gösterir. Türkiye’deki bakım rejimi çocuğun bakımını kadının görevi olarak tanımlamaktadır. Erkeklerin çocuk bakımındaki payı ise yardımdan öteye gitmemektedir. Uyumlaştırma politikalarının sonuçlarının daha önce izin günleri ve bu günlerin kullanımına dair oranları verilen İsveç ve Fransa gibi Avrupa ülkelerindeki uygulamalardan uzak olduğu da görülmektedir. Ayrıca izin sürelerinin sadece kadın içi bu kadar uzun olması bu süreler sonunda çalışma yaşamına dönen kadınların dezavantajlı durumlar ile karşılaşmalarına da sebep olabilir. Rekabetçi piyasa ortamında, teknolojinin ve bilginin sürekli devinim içinde olduğu iş gücü piyasalarında kadınların uzun sürelerle işlerinden uzaklaşmaları çalışma statülerin etkilemektedir. Uzun izin uygulamaları kadınların iş gücü piyasalarındaki istihdam problemlerini arttırabilir.

Benzer bir bakış açısının formel çocuk bakımı konusunda da iletildiği görülmektedir. Devletin bu konuda çok yaygın bir bakım uygulamasının olmadığı söylenebilir. Bakım hizmetleri ele alındığında temel olarak Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) ve Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü (ÇHGM)’ne bağlı kurumlar tarafından bunun sunulduğu görülmektedir. Kamu kuruluşlarınca açılan kreş ve gündüz bakımevleri ve İş Kanunu’na bağlı ve 150 üzeri kadın çalışanı olan bazı işyerlerinin sunduğu hizmetler de vardır. Ayrıca Organize Sanayi Bölgesi (OSB), yerel yönetimler ve Sivil Toplum Kuruluşlarının sundukları hizmetler de bulunmaktadır (Pıncıoğlu & Elçik, 2015, s. 40).

16 Ağustos 2013 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan *Gebe Veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları Ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik* bir işyerinde çalışan kadınların sayısının yüz elliden fazla olması durumunda o işyerine kreş açılmasını zorunlu kılmaktadır. Ancak bu hesaba işyerinde çalışan erkek işçiler katılmaz. Ayrıca erkek işçilerin çocuklarının bu haktan yararlanması erkek çalışanların annesi ölmüş veya velayeti babaya verilmiş çocukları ile sınırlandırılmıştır. Pınarcıoğlu ve Elçik (2015) Türkiye’de bulunan işyerlerinin pek çoğunun yüz elliden az sayılarla kadın işçi çalıştırdıklarını belirtmektedir. Bu bağlamda yüz elli ve üstü çalışanı olan özel işyeri sayısının 7204, yüz elli üstü sigortalı kadın çalışanı olan işyeri sayısının ise 1591 olduğu aktarılmaktadır. Bu işyerlerinden sadece 300’ünün denetlendiği, % 45’inde kreş olmadığı belirtilmektedir (Pınarcıoğlu & Elçik, 2015). Bu rakamlara dayanılarak formel çocuk bakımı konusunun enformel alana büyük oranlarla bırakıldığı söylenebilir. Ayrıca çalışan kadın işçi sayısının yeterli olduğu işyerlerinde işletmelerin herhangi bir teftiş halinde kreş sahibi olmadıkları belirlendiğinde dahi kendilerine verilecek cezayı kabul etmeyi tercih edecekleri belirtilmektedir (Dedeoğlu, 2012, s.11 *akt.* Dedeoğlu, 2015, s. 274). Dedeoğlu (2015) 2008 yılında yürürlüğe giren İstihdam Yasası ile işyerlerinin kreş ve emzirme odası açma yükümlülüklerinin kaldırılarak özel sektörün etkinliğinin arttırıldığını belirtir. Ayrıca kreş ve iş yerinin ayrı olmasının kadınların üzerinde baskı yaratacağını da dile getirir (Dedeoğlu, 2015, s. 274).

Türkiye’de kentlerde çalışan ve 6 yaşından küçük çocuğa sahip olan kadınların belirtilenlere göre; dörtte üçü çocuk bakım hizmetini aile içinde aile büyüğü kadınlar (büyükanneler olmak üzere yakın akraba kadınlar) tarafından karşılamaktadırlar (Toksöz, 2011, s. 247). Özel ya da kamu hizmetlerinden yararlananların oranı ise beşte biri bulmaktadır ve bu grubu oluşturanlar kentte yüksek gelir getiren işlerde çalışan kadınlardır (Toksöz, 2011, s. 247). Görüldüğü üzere kadınlar çocuk bakımı konusunda bulunacak yöntemleri de kendileri geliştirmektedirler. Çalışan kadınlar gelirlerine göre farklı enformel alanlara ya da piyasada bulunan özel kuruluşlara yönelmektedir. Enformel alandaki çocuk bakımı göze alındığında bu işin yine başka kadınlar tarafından gerçekleştirildiği

görülmektedir. Dolayısıyla devletin bu alanda yeterli politikayı üretmeyip enformel alandaki kadınların emeğini örtük biçimde kullandığı söylenebilir.

Andersen (2011a) kadınları aile içinde bakımdan sorumlu gören aileci bakım politikalarının desteklenmesinin ve kadınların aile içi bakımdan sorumlu tutulmalarının sonucu olarak toplumun ve ailenin potansiyel olarak büyük bir gelir kaynağından vazgeçmiş olacağını belirtir (Andersen, 2011a, s. 107). Dedeoğlu (2015) Türkiye’de uygulanan eşitlik politikalarının kadınların istihdamını teşvik etmekten uzak olduğunu belirtir. Bazı uygulamaların istihdam edilen kadınların çalışma yaşamından uzaklaşmasını sağlayıcı ve bazı yönleriyle, yukarıda örnekleri görüldüğü gibi ödüllendirici olduğunu ifade eder (Dedeoğlu, 2015, s. 277). Örneğin çocuk doğumunu arttırmak adına yapılan nakdi doğum yardımlarının çocuk bakım hizmetlerine göre daha çok gelişiyor olması gibi. Eğer sosyal devletin amacı günümüzde kadınların istihdama dahil edilmesi ise bu konuda var olan kamusal bakım politikalarının kadınlar lehine düzenlenmesi önemlidir. Fakat çocuk bakımında Türkiye’de ortaya çıkan tablo enformel alanın devlet eliyle desteklendiği ve bu alandaki kadın emeğinin hedeflendiğidir.

2.4.2.2. Yaşlı ve Engelli Bakım Rejimi

Formel bakım konusunda düzenleme yapılması gerekli alanlardan biri de yaşlı bakımına dairdir. Bu konuya dair düzenlemeler 7 Ağustos 2008 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanan *Yaşlı Hizmet Merkezlerinde Sunulacak Gündüzlü Bakım İle Evde Bakım Hizmetleri Hakkında Yönetmelik*’te belirtilmiştir. Yönetmeliğe göre yaşlı tanımlamasına giren kişi altmış yaşının üstünde olan kişilerdir. Hane halkının yetmediği durumlarda gündüzlü bakım evi ve evde bakım sistemi ile yaşlıların bakımı sağlanmaktadır. Kişilerin kendilerinin ve ailelerinin gelir durumlarına göre kamuya ait merkezlerden ücretli ya da ücretsiz yararlanması söz konusudur. Bu durum bir oranla sabitlenmiştir. Kuruluşların kapasitelerinin %5’i oranında ücretsiz hizmet vermesi zorunlu tutulmuştur. Bu merkezlerdeki hizmetlerin yönetmeliğe göre

sert bir ücretlendirme programına sahip olduğu söylenebilir. Çünkü yıllık tespit edilen ücretlerin yanında ayrıca gerçekleştirilecek olan tüm aktiviteler ücrete tabidir.

Yine 7 Ağustos 2008 yılında yayımlanan *Özel Huzurevleri İle Huzurevi Yaşlı Bakım Merkezleri Yönetmeliği* ile gerçek kişiler veya özel hukuk tüzel kişilerince açılan huzur evleri ile huzurevi yaşlı bakım merkezlerini kapsamaktadır. Bu yönetmelikle kurumsal bakım merkezlerinin yanında özel yaşlı bakım merkezlerinin de açılmasına olanak sağlanmış böylelikle bakımın bir ayağı piyasaya devredilmiştir. Bakım merkezlerinde kendine bakabilecek durumda olan ve özel bakıma ihtiyaç duyan yaşlıları kapsamaktadır. Bir komisyon* tarafından kuruluşlara yaşlılarca ödenecek olan ücretler belirlenmektedir. Yönetmeliğe göre geçici süre ile yatılı kalanların kaldıkları odanın ücretini, gündüzlü bakım verilenlerin ise her yıl il bazında tespit edilen aylık bakım taban ücretinin %50'sini gün hesabı ile ödemeleri belirlenmiştir. Ayrıca ilgili bakım merkezlerine yaşlıların ulaşımı açısından bir servis bulunmuyorsa yaşlıların ulaşımının yakınları ve akrabalarının tarafından sağlanması belirlenmiştir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına bağlı 109 Huzurevi, 30 Yaşlı Yaşam Evi bulunmaktadır (ASPB,2013, *akt.* Özateş, 2015a, s. 73). Ancak bunların büyük bir kısmının ücretli hizmet verdiği görülmektedir. Dolayısıyla yine ekonomik olarak kişilerin refah seviyelerine göre bu hizmetlerden yararlandıkları söylenebilir.

Formel bakım ayaklarından birisi de engelli bakımıdır. Devletin bu konudaki yaklaşımı engelli bireyin bakımının *aile içinde sağlanmasına* yöneliktir. Bu alanda devletin ürettiği bakım politikaları ele alındığında rehabilitasyon ve bakım merkezlerinin yanında engelli bireyin ev içinde bakımının sağlanması için nakit destek uygulamalarının var olduğu görülür. Engelliler için Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğüne Bağlı bulunan 86 Bakım, Rehabilitasyon, Aile Danışma Merkezi ve 49 yatılı hizmet veren Umutevi

* Bahsedilen komisyon valinin veya görevlendireceği bir vali yardımcısının başkanlığında İl Müdürü, Büyükşehir Belediyesi/Belediye, Defterdarlık, Sanayi ve Ticaret İl Müdürlüğü ve il dahilindeki kuruluş kurucularının kendi aralarından seçecekleri bir temsilciden oluşur. (Özel Huzurevleri İle Huzurevi Yaşlı Bakım Merkezleri Yönetmeliği, 2008, md.2)

bulunmaktadır (Özateş, 2015a, s. 75). 2006 ve 2009 yıllarında var olan SHÇEK Resmi Rehabilitasyon Merkezlerinin ve bu merkezlerde bakımı sağlanan kişilerin sayısı ile karşılaştırıldığında 2006 yılından 2009 yılına sayının azaldığı görülmektedir (Çelik & Urhan). 2006 yılında yatılı ve gündüzlü toplam 66 merkezde bakılan engelli kişi sayısı (4.654) bu merkezlerin kapasitesinin üzerinde (kapasite 3.027) iken 2009 yılında var olan merkez sayısı 72'ye yükselirken (kapasite 4.758) bakımı sağlanan kişi sayısı 4.569'a düşmüştür (Çelik & Urhan). Bu rakamlar bakım konusunda aile içi kaynakların daha etkin biçimlerde kullanıldığını göstermektedir. Türkiye'nin bakım rejimi açısından engellilerin bakımının enformel alanda aileler tarafından yapılmasının desteklendiği ve merkezlerde sunulacak olan bakım ve rehabilitasyon için ise ailesi olmayan veya ailesi tarafından bakımı sağlanamayan engelli bireylere öncelik verilmesi 3 Eylül 2010 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü Özürlülerin Bakımı, Rehabilitasyonu ve Aile Danışmanlığı Hizmetlerine Dair Yönetmelik'te belirtilmiştir (Özateş, 2015a, s. 75). Öncelikle hedeflenen bakım biçiminin aile içindeki bakım olması bu anlamda hedeflenen kesimin de kadınlar olduğunun çıkarımını kolaylaştırmaktadır.

Özetle Türkiye'de bu noktaya kadar değinilen formel bakım uygulamalarından çıkarılabilecek sonuç; devlet eliyle gerçekleştirilen bu uygulamaların dahi piyasayı ve enformel bakım alanını desteklemesidir. Sosyal güvenlik kapsamında olma bakımından kadınların emeklilik güvencesine sahip olmalarının zorlaştığı kağıt üzerinde tanınan eşitliklerin ise formel alanda karşılığının bulunmadığı görülür (Dedeoğlu, 2015, s. 276). Türkiye'de hem çocuk bakımında hem yaşlı ve engelli bakımında devletin ortaya koyduğu formel bakım yöntemlerinin zayıf, piyasa ve özel alan temelli bakım yöntemlerinin ise güçlü olduğu görülür. Kadınların istihdamdaki zayıf durumları göz önünde bulundurulduğunda genel bakım politikalarının kadınları ev içi alanda bakımdan sorumlu görmekte ve bu alanı özendirilmektedir. Söz konusu politikaların iddia edildiği üzere ev içindeki cinsiyete dayalı eşitsiz iş bölümünü gidermediği hatta bunu yeniden ürettiği görülür. Kadınların ikincilleştirilmesinin sadece özel alanla kalmadığı aynı zamanda politikalar aracılığı ile bu durumun iş gücü piyasalarına da yansdığı görülmektedir.

Türkiye refah rejimi ve bakım rejimi açısından kadınların emek güçlerinin bu alanlarda oluşturulan politikalarla özel alana doğru sıkıştırıldıkları söylenebilir. Dolayısıyla ortaya özel alandaki bakım ve kamusal alandaki iş arasında kalan bir kadın profili çıkar.

3. KADINLARIN KARŞILIKSIZ ÜSTLENDİKLERİ AĞIR ENGELLİ BAKIMI VE EVDE BAKIM UYGULAMASI

Önceki başlıklarda bakım emeğinin refah devleti politikalarındaki yeri ve kadınlar açısından oluşturduğu durumları, kadınların gündelik hayatına olan etkileri ve tarihsel süreci ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. Tezin bu başlığı altında ise bakım emeğinin ev içinde yürütülen ayaklarından hasta ve engelli bakımı ele alınacaktır.

Türkiye'deki bakım rejiminde gittikçe liberalleşen ekonomiyle beraber devletin müdahalesinin daralmasıyla piyasa, aile ve kar amacı gütmeyen kuruluşların etkinliklerinin arttığı görülmektedir. Bu anlamda var olan bakım rejiminde devletin sorumluluğunun aileye göre daha az olduğu yukarıdaki başlıkta belirtilmiştir. Engelli bireylerin, yaşlıların ve çocukların bakımı konusunda aile ve piyasa ayağının daha etkin olduğu görülür. Özellikle sosyal yardım ayağının etkin biçimde kullanılmasıyla ailenin ve ailenin içindeki kadınların bakım yükümlülükleri artmıştır. Buğra (2012), Türkiye'deki bakım rejiminde aile desteğinin sistemdeki önemini aktaran bir örnek olarak 1976 yılında yürürlüğe giren dar kapsamlı yardımları içeren 65 Yaş aylığı uygulamasını verir. Programın hedef kitlesinin bir gelir ya da sosyal güvenceden yoksun ve *kendilerine bakacak yakınları olmayan yaşlılar ve engelliler* olarak belirlenmesinin bu tutumun bir yansıması olarak görür (Buğra, 2012, s. 52). Programdaki bu tutum daha önce bahsedilen sosyal hakların gelişmesine engel bir durum teşkil eder. Yaşlıların ve engellilerin bakımının, devlet tarafından sunulması gereken hizmet statüsünden çıkarılarak bu durumun *muhtaçlık* seviyesine indirilmesi; bir gruba bu hakkın tanınıp geri kalan kesimin bakımının piyasaya ya da aileye yüklenmesini getirir.

Leitner, devletin bakım sorumluluğunu ne ölçüde aileye bıraktığına dair bir kategorilendirme yapar (Gelmez, 2015b). Buna göre bakımın ailevileştirilmesine yönelik politikaları üç kategoride incelenir. Birinci kategori devletin bakımın ev içinde sürdürülmesine yönelik ailelerin bakım yükünü hafifletecek hizmetlerin sunulduğu *seçimlik ailevileştirme*'dir (Gelmez, 2015b, s. 61). İkincisi çocuk, yaşlı ve engelli bireylerin bakımlarının ev içinde yapılması için ailenin desteklendiği ama "aile bakımına alternatif olacak hizmetlerin sağlanmadığı" *açık ailevileştirme*'dir (Gelmez, 2015b, s. 61). Üçüncü kategori ise bakımın aile-dışlaştırılmadığı ancak ailenin bakım vermesinin de sosyal politikalarla desteklenmediği *örtük ailevileştirme*'dir (Gelmez, 2015b, s. 61). Özateş (2015b), Leitner'in bakımın ailevileştirilmesi sınıflandırması üzerinden, "bakımın aile içinde yapılmasının devamlılığını amaçlayan bir uygulama olması dolayısıyla" Türkiye'de uygulanan evde bakımı, bir ailevileştirme politikası olarak tanımlar.

19 Ocak 2011 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan *Bakım Hizmetleri Stratejisi ve Eylem Planı*'nda aile desteğinin önemine vurgu yapılmaktadır. Bu plana göre bakım hizmetlerindeki öncelikli hedefin "bakıma muhtaç bireyin ailesinin yanında sosyal çevresinden koparılmadan bakılması ve ailenin bu bakım hizmetleri konusunda maddi, manevi desteklenmesi" olduğu ortaya konulmaktadır (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2011). Kurumsal bakımın ise aile içindeki bakımı destekleyici nitelikte olduğu ortaya çıkar. Eylem Planı'na göre kurumsal bakımın devreye girdiği nokta "evde verilecek desteğe rağmen bakılamayacak derecede yardıma gereksinim duyan veya aile yanında bakılması mümkün olmayan bireylerin" genel olarak sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını giderme üzerine kurulduğu görülür. Bu bağlamda dünya genelinde kurumsal bakımdan evde bakıma geçilmesinin sebebi olarak kurumsal bakımın maliyetli olması ve bireyler üzerinde yalnızlık hissini yaratması gösterilmiştir. Bu sebep aynı zamanda Türkiye'deki evde bakım uygulamasının yürürlüğe girmesinin sebebinin de oluşturmaktadır. Ayrıca evde bakım uygulaması ile aile bütünlüğünün sağlandığı da ifade edilmektedir (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2011). Dolayısıyla bu uygulamaya bakılarak programın Türkiye'de 2000'li yıllarla birlikte gelişen neo-liberal muhafazakar devlet

politikalarının bir yansıması olduğu ve bunun aile söylemi üzerinden ilerletildiği söylenebilir. Evde bakım sistemi ile engelli bireyin sürekli bakımının hedeflendiği görülmektedir. Son dönemde Türkiye’de gerçekleştirilen finansal destekler (Öztürk, 2013, *akt.* Dedeoğlu, 2012, s. 223) bu türlü bakım işlerinin aile içinde yapılmasını teşvik eder niteliktedir. Buna göre engellilere yönelik yapılan harcamaların gittikçe arttığı görülür. 2008 yılında engellilere yönelik yapılan harcamaların gayri safi yurtiçi hasıla (GSYH) içindeki payı da %0.28’den 2009’da %0.39’a yükselmiştir (Çelik & Urhan). Engelli bireylere ayrılan toplam kaynağın %70’inin ise sosyal yardım ve maaş ödemelerine aktarıldığı anlaşılmaktadır (Kamu Harcamalarını İzleme Platformu Raporu, Nisan 2011, *akt.* Çelik & Urhan).

Özetle hastaların bakımının ya da aile üyelerinin ihtiyaçlarının kadınlarca karşılanması genel bir sorun teşkil etmeyebilir ancak bu durumun açığa çıkardığı sorun bu işlerin sürekli ve sistematik olarak kadınlar tarafından yapılmasıdır (Yaman Öztürk, t.y., s. 58). Çünkü bakım sunucuları olarak kadınlar devletin yukarıdaki politikalarından da anlaşılacağı gibi bakımı ücretsiz sunarlar ve ayrıca ortaya çıkan emek iş olarak görülmez (Yaman Öztürk, t.y., s. 58). Buna bağlı olarak aşağıdaki başlık altında evde bakım uygulaması daha yakından incelenecektir.

3.1. Evde Bakım Uygulaması ve Yasal Çerçevesi

Türkiye’de 1983 yılında yürürlüğe giren Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü’ne (SHÇEK)* ait olan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kanunu, 633 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK)**’nin 2011 yılında yürürlüğe girdiği tarihinde dek korunmaya, bakıma veya yardıma muhtaç aile, çocuk, engelli, yaşlı ve diğer kişilere sosyal hizmet sunmuştur (Altuntaş &

* Metnin geri kalan bölümünde bu kısaltma kullanılacaktır.

** Metnin geri kalan bölümünde bu kısaltma kullanılacaktır.

Topcuoğlu, 2014, s. 313).” Bu kararname ile birlikte bu alandaki faaliyetler Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB)**’na devredilmiştir.

Türkiye’de devletin bakım rejiminde engelli bireyin bakımının aile içinde karşılanmasına yönelik evde bakım uygulaması 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu’nun Ek 7. maddesinin hükmüne dayanarak 30 Temmuz 2006 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan *Bakıma Muhtaç Özürlülerin Tespiti Ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik* ile gerçekleştirilmiştir.

Bu uygulamaya dair belirtilecek ilk önemli husus Yönetmeliğin 2. maddesinde verilen kapsam içine alınacak engelli bireyleri tanımlamaya dairdir. Bu maddeye göre evde bakım uygulaması içinde yer alacak bireyin aylık geliri asgari ücretin 2/3’den az olmalı ve engellilik durumu ağır engelli kategorisinde olmalıdır. Söz konusu programdan yararlanacak bireyin *yoksul olması* kıstası ve yararlanacak kişiden *muhtaç özürlü* olarak bahsedilmesi sosyal yardım programının hedef kitlesinin belirli bir grup olduğunu gösterir. *Muhtaçlık* kavramı bakımın herkes için sunulması gereken sosyal bir hak olarak devlet tarafından tasarlanmadığını göstermektedir. Bu gelir grubunun dışında kalan engelli bireylerin bakım hizmeti ihtiyacının yok sayılmasının yanında bakımın “kamusal bir hizmet olarak değil, yalnızca ‘muhtaç’ olanlar için aile içinde ödemelerle desteklenebilecek bir iş olarak” görüldüğü ortaya koyulmaktadır (Özateş, 2015a, s. 78).

Yönetmeliğin 4. maddesinde yer alan tanımlardan *akraba** tanımı bu programın diğer hedef kitlesinin kimler olduğu açısından önemlidir. Bu kavram,

*** Metnin geri kalan bölümünde bu kısaltma kullanılacaktır.

* **MADDE 4 – (1)** Bu Yönetmelikte geçen;

a) **(Değişik:RG-23/10/2007-26679)** Akraba: Bu Yönetmeliğin uygulanmasında, üveyler dahil olmak üzere bakıma muhtaç özürünün; eşi, çocukları ile çocuklarının eşleri, ana ve babası ile bunların ana ve babası, torunları ile torunlarının eşleri, kardeşleri ile kardeşlerinin eşleri, kardeşlerinin çocukları ile kardeş çocuklarının eşleri, eşinin ana ve babası, eşinin kardeşleri, eşinin kardeşlerinin eşleri ile çocukları, amcaları ve amcalarının eşleri, amca çocukları ile bunların eşleri, halaları ile halalarının eşleri, hala

kişinin eşi ve çocukları dışında pek çok kişiyi dahil ederek geniş bir biçimde ele alınmıştır. Yönetmelik genelinde *akrabaya* atfedilen görevlerin diğer personele göre daha ayrıntılı ve iş yükünün daha fazla olduğu söylenebilir. Ayrıca akraba tanımının bu kadar geniş tutulmasının arkasında yatan diğer bir nedenin ise Türkiye’de ortaya konan sosyal yardımların hedef kitlesini oluşturan kadınlar olduğu söylenebilir. Bu sonuca varmak için kadınlar açısından önemli iki ana noktaya bakmak yeterlidir: Kadınların istihdam oranları ve ev mekânındaki zamanın kullanım oranları. Bu iki nokta dikkate alındığında evde bakım uygulamasında akrabalara getirilen zorunlu görevlerin tanımının kadınları işaret ettiği görülmektedir. Yine yönetmelik engelli bireyin bakımının *akrabası* tarafından üstlenildiği hallerde bazı zorunluluklar getirmektedir. Buna göre 4. maddenin *h* bendi akraba tarafından bakılan engelli birey ile akrabanın aynı ikamette bulunma zorunluluğunu getirir. Aynı evde yaşama kıstası engelli bireyin yirmi dört saat boyunca bakımını gerekli kılar. Bu durum ortaya konulacak olan bakımın tamamının aile tarafından üstlenilmesiyle birlikte devletin bakım hizmetinin bu alanda iyice daraltılmasıdır. Daha açık bir ifade ile engelli bireyin bakımı yirmi dört saat süreyle kadına bırakılmıştır. Fakat bazı durumlar için akrabanın farklı adreste ikametini kabul etmektedir*. Eğer farklı ikametlerde bulunma durumu oluşursa akrabanın fiilen *en az sekiz saat* bakıma ihtiyaç duyan engelli birey ile birlikte olmasının zorunluluğu vardır. Dolayısıyla yönetmelik gereğince engelli bireyin bütün ihtiyaçlarının akrabası tarafından karşılanması zorunluluğu oluşur. Bu haliyle Avrupa ülkelerindeki benzerlerinden ayrılan evde bakım uygulaması, bakım veren kişinin kendisini yenileyebileceği zamanı ya da gereksinimleri doğrultusunda kullanabileceği izinleri sağlamadığından ev içinde

çocukları ile bunların eşleri, dayıları ve dayılarının eşleri, dayı çocukları ile bunların eşleri, teyzeleri ve teyzelerinin eşleri, teyze çocukları ile bunların eşlerinden her birini,

* “(5) (Ek:RG-23/10/2007-26679) Bakıma muhtaç özürliye akrabanın bakım hizmeti vermesi hâlinde, bakıma muhtaç özürli ile akrabanın aynı adreste ikamet etmesi esastır. Ancak, bakıma muhtaç özürliye bakacak başka kişinin bulunmaması ve bakıma muhtaç özürlünün veya yasal temsilcisinin özel veya resmi merkezlerde bakım hizmeti almayı istememesi hâlinde; bakım hizmetleri değerlendirme heyetinin de bakım hizmetinin verilmesinde sorun veya yetersizlik olmayacağına kanaat getirmesi şartıyla, bakım hizmeti her gün rahatlıkla gelinip gidilebilecek yakınlıktaki farklı adresteki akraba tarafından da verilebilir. Bu durumda, bakıma muhtaç özürlünün yirmidört saat içindeki tüm bakım ihtiyacının giderilmesi ve fiilen en az sekiz saat bakıma muhtaç özürli ile birlikte olunması ve bakım raporunda sekiz saatten az olmamak üzere kaç saat birlikte olunacağını belirtilmesi gereklidir” (Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Genel Müdürlüğü, Özürli İdaresi Başkanlığı, Maliye Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı , 2006).

gerçekleştirilen bakım çalışmasının koşullarını ağırlaştırmaktadır (Özateş, 2015a, s. 79). Araştırma sırasında görüşülen pek çok kadın bu noktaya üstü örtük biçimlerde vurgu yapmıştır. Ağır engelli birey bakımının oldukça yoğun ve fiziki olarak yorucu bir iş olduğu bilinmektedir. Yirmi dört saat boyunca bir bireyin bakımının sağlanması ve bakım yüklenicisi kadınların kendilerini yenileyecekleri zamanın tanınmaması, kadınlar üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Aşağıdaki görüşme alıntısı otizm hastası çocuğu olan kadının kendisine ayıracağı dinlenme vaktine dair eşine karşı bu konuda verdiği mücadeleyi içermektedir.

“Şahıs: eşim geldiği zaman diyorum ki, az sen dur. Mesela sen geldin şimdi, sen gezdin hava aldın geldin, yemeğini yediriyorum, sen otur bunun yanında, ben on beş dakika yirmi dakika bir arkadaşımın yanına gidiyorum. Bir değişiklik olsun. Ya beni göndermiyor adam. Yok diyor bana otur diyor gitme diyor bana. Ama hani benim de o şeye ihtiyacım var. Napıyorum bazen ya tartışıyoruz, ya kavga yapıyorum, ya gizliden kaçıp gidiyorum. (KOC160229ço-1)”

Yönetmeliğin 9. maddesinde bakımı üstlenilecek engelli bireye sunulacak bakım hizmetinin içeriğindeki işler ayrıntılı biçimde tanımlanmıştır. Yönetmelik maddesi bu hizmetlerin sunumunu hem akrabaya hem de bakım kuruluşunda çalışan personele yüklemektedir ((2006, s. Md. 4). Ancak devlet akrabanın bakım hizmetini destekleyici ek birimlerden bahsetmez ve bu yükümlülüğü almaz. Dolayısıyla evde bakım uygulamasında bütün yük aileye ve doğrudan kadına bırakılmaktadır. Ayrıca psiko-sosyal desteği tüm bunların yanında grup çalışmalarına atfeder. Fakat bakım sunan kişinin durumuna ilişkin bir düzenlemeye yer vermez. Aynı yönetmelik maddesinin devamında bakım sunan kişilerin yaptıkları işin denetimleri üzerine bir düzenleme vardır. Bu düzenlemede bakımı sunan *akrabaya* verilecek olan eğitimin ve ilgili denetimlerin bir heyet tarafından gerçekleştirileceği belirtilmektedir. Fakat araştırmada gözlemlenen noktalardan biri olarak kadınlara görüşmeler sırasında bu konuya dair sorular yöneltildiğinde kamunun bu konudaki hizmetlerinin çok da yoğun biçimde olmadığı anlaşılmıştır. Yoğun bakım hastası eşine tek başına bakan kadın görüşmecisi on beş günlük bir eğitimden bahsetmektedir.

“Şahıs: Bakın sadece şunu anlatayım size. İlk hastaneden geldiğim gece eşimi eve bıraktılar, ambulans gitti. Tek başınayım. Düşünün o benim eşim ama ondan korktum. Çok korktum eşimden. Dokunamadım ona. On beş gün eğitim verdiler bu boğazı için tıkanı benim eşim gecenin on ikisinde, morardı artık. Temizliyorum. Ama tekrar tıkanıyor. Tekrar temizliyorum tekrar tıkanıyor. Öyle bir hale geldi ki tansiyonum düştü ve ben bayıldım, kaldım. (KOC150326has)”

Yönetmeliğin 13. maddesinde engelli bireylere verilen bakım hizmetinin ücretlendirilmesine dair bilgiler verilmiştir. Ücretler konusunda yönetmeliğin eşit olmayan bir tutumla adaletsiz bir dağıtım yaptığı görülmektedir. Buna göre engelli bireyin ev içinde bakımını sağlayan *akraba* ile tanımlanan diğer bakım sağlayıcı kişi çeşitleri arasında *eşitsiz uygulamalar* olarak yorumlanabilecek bazı ücret farkları bulunmaktadır.

Evde bakım uygulamasında bazı gruplar açısından; yapılan iş aynı olmasına rağmen, çalışma süreleri ve bu süreler sonunda alınan ücretlerde farklılık söz konusudur. Yatılı bakım merkezlerinde günde yirmi dört saat bakım hizmeti alan engelli bireyler için ödenecek tutar yönetmelikte *iki aylık net asgari ücret* olarak belirlenmiştir. Aynı biçimde ev içinde akrabası tarafından bakılan ve *yirmi dört saat* bakım uygulamasında bulunan engelli bireyler için ödenecek olan tutar ise *bir aylık net asgari ücret* olarak belirtilmiştir. Ayrıca yönetmelik maddesinin devamında yer alan ifadelerle bakıldığında, bahsi geçen her iki grup için belirtilen bakımın süresinin *tatil günleri ve haftanın yedi günü* verilmesini zorunlu tutmaktadır. Bu noktada şöyle bir durum ortaya çıkar: Engelli bireyin bakımının evde akrabası tarafından sağlanmasının devlete getireceği maliyet yatılı bakım merkezlerinde sağlanmasından daha azdır. Aynı iş yapılmasına rağmen aynı yönetmelik maddesinde bakımı bir *akraba* tarafından karşılanan engelli bireyin yirmi dört saat süreyle bakılması bir iş tanımlamasına girmez. Yirmi dört saatlik süre bakım ücretinin ödenmesi için esas tutulmasına rağmen yapılan iş 4857 Sayılı İş Kanunu kapsamında değildir. Ayrıca bu kapsamda bir iş sayılmadığı için gerekli sosyal güvenceden de yoksun çalışılması söz konusudur. Kişinin yirmi dört saat ve haftanın yedi günü ortaya koyduğu emek bunu iş olarak yapanlara göre daha değersizleştirilir ve görünmez kılınır. Aile içinde

bakımı destekleyen bu uygulamada ailedeki kadınların ataerkil kurallar çerçevesinde bu işi yükledikleri göz önünde bulundurulduğunda, kadınların fiili olarak yerine getirdikleri işin devlet tarafından iş olarak görülmediği ve ev içindeki *ücretsiz emeklerinin desteklendiği* ortaya çıkar. Diğer yandan yatılı bakım merkezinde bulunan bakım hizmeti veren işçinin bazı hakları da yönetmelik dâhilinde görmezden gelinir. Yönetmeliğin 13. maddesinin devamında yer alan bölümde bakım merkezlerinde çalışan personelin 4857 Sayılı İş Kanunu'na tabi olduğu belirtilir. Buna göre haftalık çalışma süresi esasları hatırlatılırken *bakıcı personelin fazla çalışması* durumunda ilgili kurum tarafından ilave ücret ödenmeyeceği belirtilmiştir. Bu durumda devletin üzerindeki sorumluluğu azalttığı görülmektedir. Ayrıca bireylerin bakımı için sosyal yardım olarak verilen bu ücretler için devletin harcamalarında artış olsa dahi bu yardımların kamusal bakım hizmetleriyle desteklenmemesi uygulamada aksaklıkları meydana getirmektedir. Bunun dışında evde bakım uygulamasında akraba bakımını alan ailelerdeki ağır engellilik durumlarının farklılaşması ve pratikte bu farklılıkların başka bakım yöntemleri ve araç gereçleri gerektirmesi örnekler arasında maliyet farklılıklarına sebep olmaktadır. Buradan bakıldığında bakım ücretindeki bu standartlaştırma diğer yandan yoksulluğun üretilmesine sebep olmaktadır. Çünkü farklı seviyedeki hastalıklar farklı seviyelerdeki giderlere tabidir. Türkiye'deki sağlık sisteminin piyasalaşması göz önünde bulundurulduğunda söz konusu ailelerin bakım yüklerinin bu ödeneklerle karşılanmadığı açıktır. Araştırmadaki pek çok aile özellikle yoğun bakım hastası olan aileler evde bakım ücretinin harcamalara yetmediğini dile getirmiştir.

“Şahıs: Bakım ücreti yetersiz, niye; benim sadece hani devlet diyor ki ben sana bunu veriyorum naparsan yap. Değil. Eczane ve medikalim sadece benim aylık; o zaman depodan bir serum çıkartıyorsun kutu yetmiş milyon. Aylık komple malzemem beş yüz altmış milyon. Eczanelerde var kayıtlarda. Hani sondaların altı yüz kafadan. E zaten bakım ücreti gitti. (KOC150217has)”

Evde bakım uygulamasından yararlananların sayısı 2013 Temmuz ayı itibariyle 422.898'dir (ASPB,2012;2013, *akt.* Özateş, 2015a, s. 79). Diğer yandan kamusal bakım kuruluşlarından yararlananların sayısı ise 5427'dir, özel bakım

kuruluşlarından yararlananların sayısı ise 8964'tür (ASPB, 2012; 2013, *akt.* Özateş, 2015a, s. 79). Verilen rakamlar ele alındığında çok sayıda engelli bireyin bakımının ev içinde sağlandığı görülür. Bu uygulama kapsamında olan ailelerde bakım yükünün ağırlıklı olarak kadınların üstünde olduğunu söylemek yanlış değildir. Ev içindeki etkinlik alanı olarak hem erkeklerin zaman kullanım anketinden çıkan sürelerle bakıldığında hem de istihdam alanında ortaya çıkan istihdam oranlarına bakıldığında kadınların payının özel alanda çok yüksek olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de uygulanan evde bakım uygulamasının hedef kitlesini kadınların oluşturduğunu söylemek ve bakımın bu şekilde özel alanda karşılanmasıyla devlete getirdiği işçilik ve diğer bakım maliyetlerini en aza indirdiğini belirtmek yanlış değildir. Yönetmelik maddelerinden de açık biçimde anlaşılacağı gibi bu durum kadın emeğinin sömürsünün daha formal biçimidir. Ayrıca yönetmeliğin ataerkil toplumsal kuralları beslediği görülmektedir. Bu bağlamda sosyal politika aracı olarak bakıma ihtiyaç duyan engelli bakımının ev içinde gerçekleştirilmesi geleneksel ataerkil kadınlık rollerini pekiştiren sosyal algının devam ettirilmesine sebep olur (Altuntaş & Topcuoğlu, 2014, s. 315).

Ailelere yapılan bu nakit yardımları kadınların hem ücretli hem de ücretsiz emekleri üzerinde daha önce Avrupa'daki refah rejimlerinden örnekleri verilen nakit yardımlarının açtığı sonuçlara sebep olabilir. Evde bakım uygulaması kapsamında verilen nakit yardımları kadınların üstlendiği bakım emeğinin ücretlendirilmesi açısından önemli olabilir. Ancak burada akla gelen en önemli sorulardan birisi bu ücretin kime verildiğidir. Engellilerin bakımlarına yönelik verilen ücretler engelli bireyin bakımını üstlenen kişinin emeğine dair verilmez. Söz konusu nakit yardımı engelli bireyin ihtiyaçlarının karşılanması içindir. Ayrıca söz konusu yardımın ev içinde kimin eline geçtiği ve hanedeki var olan para yönetiminin kimde olduğu da önemlidir. Buradan bakıldığında da açığa çıkan ve kadınlar tarafından gerçekleştirilen emeğin devlet tarafından ücretlendirilmediği ve sosyal güvenceden de yoksun olduğudur. Dolayısıyla ortaya devlet eliyle gerçekleştirilen ücretsiz bakım emeği sömürsü çıkar.

Toksöz, Türkiye’deki bakıma ihtiyaç duyan engelli bireylerin hanelerinde evde bakımının nakdi olarak destekleniyor olmasını ve bakımın hane içindeki kadınlar tarafından üstlenilmesini cinsiyete dayalı iş bölümünün (Toksöz, 2011, s. 248) sosyo-politik yansıması olarak görmektedir. Bu uygulamanın Avrupa refah rejimlerinde toplumsal cinsiyet ayrımlarını ortadan kaldırmak amacıyla uygulanan bakım politikalarından çok uzakta olduğu söylenebilir. Aksine evde bakım uygulamasının geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini yeniden ürettiği söylenebilir. Evde bakım uygulamasıyla kadının ev içindeki emeğinin görünmezliği ve bakımın kadına ait bir sorumluluk olduğu algısı temellendirilmektedir (Özateş, 2015a, s. 82). Bakım ihtiyacı olan engelli bireyin, bakımının evde gerçekleştirilmesi içerdiği pek çok sorunla birlikte kadınların özel ve kamusal alandaki eşitsiz konumlarının devletin politikalarınca desteklendiğinin bir göstergesidir.

4. AĞIR ENGELLİLERE YÖNELİK EVDE BAKIM UYGULAMASINDAN YARARLANAN AİLELERDEKİ KADINLARIN BAKIM YÜKÜ

4.1. Araştırmanın Amacı ve Sınırlılıkları

Yukarıdaki başlık altında maddeleri incelenen *Bakıma Muhtaç Özürlülerin Tespiti Ve Bakım Hizmeti Esaslarının Belirlenmesine İlişkin Yönetmelik*’te belirtilen şartlara uyan ve evde bakım uygulaması kapsamında evde bakım ücreti alan ailelerdeki kadınların bakım sorumlulukları dâhilinde durumları tez kapsamında gerçekleştirilen araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

Bu bağlamda araştırma Kocaeli’nin farklı ilçelerinde ikamet eden 9 kadınla gerçekleştirilmiştir. Sayının az olmasının sebebi daha fazla kadına ulaşmak amacıyla Kocaeli Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü’nden gerekli adres bilgilerinin alınamamış olmasıdır. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile uzun süren resmi yazışmaların sonucunda araştırmanın kapsamı açısından önemli olan gerekli adres bilgileri için izin alınamamıştır. Bu sürecin ardından araştırmacının kendi çabasıyla

bulunan 10 kadından 9'u ile araştırma gerçekleştirilmiştir. 1 kadın ise görüşme yapmak istememiştir.

Araştırma kapsamında görüşülen kadınların büyük kısmı ile ortak bir tanış aracılığıyla referans alınarak görüşülmüştür. Görüşmelerin hepsi engelli birey bakımını üstlenen kadınların evinde gerçekleştirilmiştir. Bunun en büyük sebebi daha evvel aktarılan ağır engelli bakımının mekânsal olarak eve bağlayıcı yanıdır. Görüşülen kadın ile araştırmacı arasındaki ilk güvenin bu biçimde sağlandığı belirtilebilir. Ancak pek çok görüşmede daha görüşme başında kişilerdeki gerginlik ve güvensizlik gözlemlenmiştir. Bunun önüne geçmek amacıyla görüşme yapılan kadınlara araştırmanın yüksek lisans tezi kapsamında gerçekleştirildiği ve kendilerinin verdikleri bilgilerin bu amaçla, isim ve soyisim verilmeden kullanılacağı söylenmiştir. Bunun ardından karşılaşılan ve sohbe başlamayı zorlaştıran ikinci unsur görüşmenin daha sağlıklı ilerlemesi adına kullanılan ses kayıt cihazının varlığıdır. Fakat bu konudaki gerginliğin, neden bu cihazın kullanılması gerektiğine dair açıklamanın yapılmasının ardından ve sohbe başlanan ilk on dakikadan itibaren ortadan kalktığı görülmüştür.

Kişilerin pek çoğu için sohbetin zaman zaman zorlaştığı, konuşulanların onların kendi hayatları olması sebebiyle duygusallaştıkları bu yüzden zaman zaman görüşmeye ara verilmek zorunda kalındığı olmuştur. Ancak bu araların pek çoğunun, kadınların kendi istekleriyle, bir iki dakikayı geçmediği ve yaşadıkları problemleri aktarmanın iyi geldiği gözlemlenmiştir. Onları rahatsız edecek sorulara cevap vermek istememeleri genellikle görüşmelerin ilk kısımlarında karşılaşılan tepkidir. Tıpkı ses kayıt cihazına yöneltilen tepki gibi sonradan gelişen bir güvenle, sohbetin sonlarına doğru sorular tekrar yöneltildiğinde ya da bazen kendi istekleriyle cevaplandırdıkları gözlemlenmiştir.

Görüşmelerde bütün kadınlara sohbet esnasından yöneltilecek soruları içeren bir form kullanılmıştır. Sohbetin içeriği ile kadınların bir günlük zamanlarında üstlendikleri ev içindeki işlere ve bakım sorumluluğuna dair neler yaptıklarını

belirlemek amaçlanmıştır. Hem ev işlerinin hem de bakım işlerinin aynı anda yürütülmesinden dolayı kadınların bir günlerini nasıl düzenlediklerine dair sorularla başlayan ve evde bakım uygulamasının üzerinde yoğunlaşan sohbet biçiminde görüşmeler yapılmıştır. Bakımını üstlendikleri kişinin bakım sorumluluğunun ne kadarını üstlendiklerine, eşleri olanlar için hem bakımın hem de ev içindeki işlerin sorumluluğunun ne kadarının eşleri tarafından paylaşıldığına, kadınların evde bakım uygulamasından haberdar olma biçimlerine, evde bakım uygulamasının zorlayıcı yanlarına, beklentilerine, korkularına dair sorulara cevap aranmıştır.

4.2. Araştırmanın Yöntemi

Tez araştırmasında nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. 9 kadınla yüz yüze derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Ses kaydı alınarak bu ses kayıtlarının deşifresi yapılmıştır. Görüşmeler değişen sürelerle yaklaşık olarak 50 dakikadır. Görüşmeler sohbet biçiminde ve bu sohbet içerisinde yönlendirilen sorular ile gerçekleştirilmiştir. Kadınların dört tanesi ağır engelli akrabasına (eş, kayınvalide, kayınpeder gibi vb.) bakan kadınlarken diğer beş tanesi ağır engelli çocuk sahibi kadınlardır. 9 kadından 8'i herhangi ücretli bir işte çalışmazken içlerinden bir tanesi gündelik temizliğe gittiğini belirtmiştir. Kadınların 9'u da evli ve çocuk sahibi annelerdir. Kadınların 7'si ilkokul mezunu, 1 tanesi okuma yazma bilmeyen, 1 tanesi de lise mezunudur. Yapılan görüşmelerde bir tek görüşülen kişinin bulunmasına dikkat edilmiş ve görüşmeler bu yönde yapılmaya çalışılmıştır. Ancak kimi zaman hastanın durumu ve bakımı sunan kadınların hastaların yakınında bulunma zorunluluğu bu durumun istikrarını engellemiştir. Görüşmelerde kullanılan kodların başında bulunan *KOC* eki araştırmanın ve görüşmenin Kocaeli'nde yapıldığını belirtir. Ardından gelen rakamlar; örneğin "160324" ise sırasıyla yıl, ay ve gün olarak görüşmenin yapıldığı tarihi işaretler. Kodun sonunda bulunan "has" eki *hasta* ya da bazılarında bulunan "ço" eki *çocuk* kelimelerinin kısaltılmış halidir ve görüşmenin ağır engelli çocuk sahibi kadın ile mi yoksa birinci dereceden ağır engelli yakını olan kadınla mı görüşüldüğünü belirtir.

4.3. Araştırma Bulguları ve Analizi

4.3.1. Bulgular

Araştırmada görüşülen kadınların hepsi evde bakım uygulamasından yararlanan ailelerde ve birinci dereceden akrabalarının bakımını üstlenen kadınlardır. Kadınların pek çoğu evde bakım uygulamasının ataerkil toplum yapısından ve cinsiyete dayalı iş bölümünden beslenen sorunlar yaşamaktadırlar.

Evde bakım uygulaması kapsamında ve engelli çocuğa sahip olan ailelerde özellikle bakımın teknik ayağında evdeki erkeklerle paylaşımına gidildiği görülmektedir. Bunun çocuğun ya da çocukların genel bakımlarının (banyo, hastaneye götürmek, kadının dışarıda işi varsa eğer bakmak vs.) söz konusu olduğu durumlarda gerçekleştirildiği söylenebilir. Birinci dereceden akrabaya bakan kadın örneklerinde bu gibi bakım ya da ev işleri konusunda *eş yardımının* olduğu görülmektedir.

Ancak eşleri ağır engelli olan kadınlar için durum böyle değildir. Bakım yükünün tamamı bu kadınların üzerindedir ve eşlerinin aileleri bakımın paylaşılması konusunda ya hiç müdahil olmamaktadır ya da paylaşımları çok nadir biçimlerde *maddi* olarak veya hastane süreçlerinde *ziyaret* biçiminde olmaktadır. Araştırmada karşılaşılan yoğun bakım hastası eşlere sahip kadınların ortaklaştıkları pek çok nokta olmakla beraber deneyimledikleri şey bakım sorumluluğunun sadece onlarda olması ve bu süreçte yalnız bırakılmalarıdır. Diğer yandan kadınların ikincil bir yardıma ihtiyaç duydukları en önemli zaman engel durumuyla ilk karşılaştıkları hastane süreçleridir. Çünkü hastane; hasta bakımını üstlenen birey için son derece yoğun geçen bir süreçtir. Özellikle eşleri hasta olan kadınlar için daha ağır yaşanıyor olmasının en önemli sebeplerinden biri ise *evin geçimini sağlayan kişinin* hastalanmasıdır.* Araştırmada görüşülen kadınların 8'i de ücretli bir işte çalışmayan

* Bu bazı durumlar için ikincil ekonomik kaynağın kaybedilmesi de olabilir.

kadınlardır. Dolayısıyla evdeki çalışan kişi üzerinden ekonomik ve sosyal güvenceleri sağlanmaktadır. Bu yüzden ekonomik gücü elinde tutan erkeğin engel durumuyla karşılaşılması kadınların bu süreçlerde parasızlık ve yoksulluk ile mücadele etmeleri anlamına da gelmektedir. Türkiye’de son dönemde ortaya konan neo-liberal programlarla sağlık sisteminde yaşanan piyasalaşmayla birlikte sağlık maliyetinin aileler açısından artması bu gibi örneklerde kadınların yoksullaşmasının ana sebeplerindendir. Çoğu için hastane süreçleri benzer sonuçlara sebep olmuştur. Bu yüzden aile dışından kendilerine sağlanacak her türlü desteğe ihtiyaç duyduklarını belirten ifadeler kullanmışlardır. Bu durumun ana nedeni tezin ilgili başlıklarında tartışılmaya çalışılan kamunun bu alanlardaki etkinliğinin azalmasıdır. Kadınların pek çoğunun özellikle hastane süreçlerinde bu durumla yüzleştikleri aktarımlarından çıkarılmıştır. Devlet desteğinin olması ile ilgili verdikleri örnekler yaşadıkları bu sürece dairdir. Örneğin eşi yoğun bakım hastası olan ve bir enfeksiyon sonucu ağır engelli olan kadının aktarımları önemlidir.

“Şahıs: Yok, sistem çok saçma. Hasta yatıyor hastanın çıkışı verilmediği sürece heyete giremiyor Heyete giremeyince raporlar olmayınca, malulen emeklilik olmuyor. Bakım ücretleri bağlanamıyor. Aslında tam tersi olması lazım. Bu hasta zaten yoğun bakımlık, heyete girse ne girmese ne. Oldu ki sen sistemini uygula, otomatik bağla, hasta çıktığı zaman iyileşme durumu oldu mu, otomatik kes bu parayı. (KOC150217has)”

Evde bakım uygulaması gibi sosyal yardım uygulamalarının en büyük sorunlarından biri olarak nakdi harcamaların kamusal hizmet politikalarıyla desteklenmemesinin ayrıca sağlık ayağı gibi önemli bir sosyal politika alanının devletin etkinliğinden çıkarılması sorunların derinleşmesine sebep olmaktadır. Şöyle ki; araştırmada gözlemlenen sorunlardan birisinin, yoğun bakım hastaları gibi yatağa bağımlı hastaların *hasta yatağını* temin edememe durumları olmuştur. Özellikle yoğun bakım hastaları için *hasta yatağı* bulmak ve satın almak en büyük sorunlardan biridir. Çünkü devletin herhangi bir biçimde karşılamadığı ve son derece pahalı olan bu yatakları almak mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla hasta yatağı piyasadan ya da *başka hasta yakınlarından* sağlanmaktadır. Sadece hasta yatağı konusunda değil bu sıkıntı, ağır engelli bireyin bakımının sağlanması için gerekli olan diğer araçlar için

de söz konusudur. Yoğun bakım hastası ağır engelli eşe sahip iki kadında ev kadını olmalarından kaynaklı eşlerinin hastalık süreciyle açığa çıkan ekonomik sıkıntıyla baş ederken hastalık sonrasında oluşan ihtiyaçları sağlama konusunda da pek çok sıkıntı yaşamışlardır.

Hem çalışmadıkları hem de ekonomik bir kaynağa ulaşmakta zorluk yaşadıkları için hasta yatağı, eldiven, hasta bezi gibi ihtiyaçlar ilk etapta büyük sorunlara sebep olmaktadır. Bu durum aynı zamanda kadın yoksulluğunu arttıran bir etkiye de sahiptir. Evde bakım uygulamasında verilen ücretin bu gibi ihtiyaçları karşılamadığı görülmektedir. Devletin sosyal yardımları kamusal hizmet olmadan sağlaması bu yoksulluğu artırıcı bir etki yapmaktadır. Söz konusu olan her iki görüşmedeki kadın, sıklıkla *hasta yatağı* gibi ihtiyaçların devlet tarafından karşılanması gereken ihtiyaçlar olduğunu belirtmişlerdir. Özellikle verilen nakdi yardımların, daha evvelce belirtilen *muhtaçlık* tartışmasındaki, toplumun bir eğilim olarak hak temelli taleplerini azaltıcı bir etkiye sebep olacağı algısını bozan bir tepkiselliğe sahip oldukları söylenebilir. Kadınlar sıklıkla bu ödeneklerin *hakları* olduğunu ve birer *lütuf* olmadığını belirtmişlerdir. Bu durumun arkasında evde bakım uygulaması prosedürünün ağır ve aksak ilerlemesi ve hastane süreçlerinin travmatik sonuçlar yaratması olabileceği gibi tüm bunlar kadınların sistemle yüzleşme alanları olarak onun eksik yanlarını görmelerinin sonucu da olabilir.

Araştırmada anne olan kadınların evde bakım ücreti konusunda daha temkinli ve çocuklarının birer özne olarak bu ücretin odağında bulunmasının verdiği rahatsızlıkla, daha çok devletin onlara sağladığı bir şans olarak görme eğilimleri daha fazladır. Annelerin yaşadıkları bu ikilemin temelinde Özateş'in yürüttüğü araştırmanın sonuçlarına benzer bir duygulanımı içerebilir. Özateş'in saha araştırmasında evde bakım uygulamasıyla nakdi yardım alan kadınların kendilerine karşı yakın çevrelerinden yöneltilen suçlama ve sorgulamalara maruz kaldıkları belirtilmiştir (Gelmez, 2015b, s. 65). Özateş (2015b) bu durumun ardında aileye ait olduğu vurgulanan engelli bakımının, bu ücreti alan ailelerin "kendi sorumluluklarında olması gereken bir iş için" ücret aldıkları algısını yarattığını belirtir. Söz konusu örnekler sosyal hakların sosyal yardımlara dönüşümünden bakım

hizmetlerinin aile içine ve toplumsal sorumluluk olarak kadına dönüşümünün örnekleridir. Bu yüzden araştırmada gözlemlenen bulgunun bir yanıyla Özateş (2015b)'in vurguladığı noktayı desteklediği söylenebilir. Ailelerde (yoğun bakım hasta yakınları dışarıda tutularak) gözlemlenen evde bakım uygulamasında verilen ücreti *hak* ekseninde görmemeleri ve bu ücretin sorgulamasını geleneksel toplumsal değerler ya da İslami değerler üzerinden (helal, haram) yapmalarıdır. Topçuoğlu bakımın enformel alandan sağlanmasının bu algıyı yarattığını vurgular (Topçuoğlu, 2013, s. 285). Söz konusu ücretin devlet tarafından verilmesini şans olarak görmeleri Topçuoğlu (2013)'nun vurguladığı gibi Türkiye'deki hak söylemi üzerine bakımın neden hak olarak algılanmadığını ve gittikçe kaybedilen bir şey olduğunu ortaya koymaktadır. İki çocuğu da ağır engelli olan kadının bakım ücreti konusunda eşini ikna etme çabalarını anlatırken kullandığı dil bunu işaret etmektedir.

“Şahıs: Ben eşimi kesinlikle kabullendiremiyordum. Hayır diyordu yani, kabul etmedi kesinlikle kabul etmedi. Ben dedi asla ve asla istemem dedi. Ondan sonra ben çocuklarımın hastalığı üzerinden para alamam dedi. Ben o parayı harcayamam dedi. O tür şeyleri yani söyledi. Kesinlikle yıllarca yalvardım yakardım, ne olursun dedim. Ha olan olmuş. Biten bitmiş. Bu haram değil. O yönünü de düşündü yani. Haram mıdır helal midir diye. Ama dedim yani devletin layık gördüğü şey helaldir. Sen hani yasal olmayan bir işlemlere girişsen o zaman harama girer. (KOC160208ço)”

Görüşmelerin pek çoğunda ağır engelli çocuklarının bakımını üstlenen kadınlarda çocuklarına karşı üstlendikleri bakım işlerinin görev olup olmadığına dair içsel sorgulamalara rastlanmıştır. Özellikle çocuk bakımında, kendilerinin görevi olduğunu annelikle bağdaştırarak belirtmişleridir. Özateş (2015b) evde bakım uygulamasına yönelik gerçekleştirdiği saha araştırmasında Lynch ve Lyons'dan aktararak benzer bir noktaya dikkat çeker ve kadınların özellikle çocuk bakımı konusunda güçlü bir görev duygusu taşıdıklarını belirtir (Gelmez, 2015b, s. 63). Annelik faktörü, sevgi bağı, yakınlık, ev içindeki karşılıksız emeğin bir çalışma biçimi olarak görülmesini ve iş kavramı olarak algılanmasını eritmektedir. Kadınlar annelik söz konusu olduğunda ortaya konan *çabayı* iş olarak görmemektedirler. Engelli çocuğa sahip annelerin ya da genel bir tabirle; görüşülen bütün annelerin

çocuklarına karşı üstlendikleri bakımı, sohbet sırasında *bir süreliğine* iş olarak ya da çalışma olarak görmeleri istense dahi bunu böyle görüyor olmalarının yarattığı *vicdani* sorgulama gözlemlenmiştir. Kadınların anneliklerine, ev içi alana müdahale edilmesi taraftarı olmayabildikleri görülmüştür. Daha evvel dile getirilen ev işlerinin bakım işlerinin tamamlayıcısı olma durumuna dair örneklerle karşılaşılmış ve ev içindeki işlerin, kadının görevi olduğunu aktaran ifadelere rastlanmıştır. Bu ifadelerde aynı zamanda bu zorunluluğun kadınlık ve annelik rolleriyle bağdaştırıldığı görülmüştür. Onlar için ev işinin yapılmaması, bireylerin bakımlarının yapılmaması *iyi ev kadını* ya da *iyi anne* olmama durumunu işaret eder. Kadınlar içinde buldukları rutinin yoğun bir bunalma hissini beraberinde getirdiğini belirtmişlerdir. Kimi zaman kadınların ev içinde bazen yoğunluktan dolayı yapamadıkları işler olduğunda suçluluk duygusuna dönüştüğü gözlemlenmiştir. Bunun ardında bakımın içerdiği ilişkisellik yatmaktadır. Ancak evde bakım uygulamasının kadınları bu yönde etkilediği de söylenebilir. Araştırmada görüşülen ve ağır engelli bir oğlunun ve onun dışında evdeki diğer iki erkeğin (ikinci oğul, koca) bakımını yüklenen kadının aktardıkları bu duyguyu özetler biçimdedir.

Şahıs: Mesela o yemeği hazırlarken bir mutluluk duyuyorum şimdi gelecek oğlum, yemeğini yiyecek, eşim gelmiyor öğlenleri. Çocuklarım gelecek yemeklerini hazırlamadım mı kendimi suçluyorum. Geç kaldığım zaman. (KOC160229ço)”

Kadınların çoğu erkeklerin (koca-erkek çocuğu) bu alandaki müdahalesini *yardım* olarak nitelendirmektedir. Bu durumun arkasında geleneksel toplumsal roller olmakla birlikte kadınların erkek bireyle arasında bulunan sevgi ilişkisinin de bu bakış açısını etkilediği gözlemlenmiştir. Herhangi birinin yardımına ihtiyaç duyup duymadıkları sorulduğunda bazılarının bunu ev kadınlıklarına ya da anneliklerine bir saldırı olarak görüp yardım önerisini asla kabul etmedikleri görülmüştür. Kimilerinin ise bu konuda özellikle eşlerinden, eğer birinci dereceden ağır engelli değilse, ev içi alandaki işleri paylaşmalarını bekledikleri söylenebilir. Ancak bu paylaşımın boyutu belirtildiği gibi kadınlar için de *yardım* statüsünde olmalıdır. Evdeki erkek bireyin (erkek çocuk, eş) *yardıminın* sınırlarına bakıldığında çoğu zaman işin tamamını

üstlenmekten ziyade *bir kısmını yapıp bırakma* ya da *en zor kısmını kadına bırakma* biçiminde olduğunu söylemek yanlış değildir. Diğer görüşmelere göre paylaşımın en üst seviyede olduğu belirtilebilecek bir görüşmede dahi erkek birey temizleme işinin tamamını üstlenmemektedir. Araştırmadaki kadınlardan kayınvalidesinin bakımını üstlenen 40 yaşındaki görüşmeci kadının aktardıkları bu anlamda önemlidir.

“Şahıs: Tabi. Mesela hiçbir zaman o kirli çamaşırda onu bu tarafa koltuğa oturtmaz. Onu değiştirir, gelir çarşafını değiştirir. Eğer koltuğa oturmuşsa o bilmeden oraya bir örtü serer akşam gelince ben silerim. (KOC160217has)”

Özateş benzer bir tespiti Latshaw (2010)’dan aktararak belirtir. Buna göre erkeklerin kadınsı ev işleri olarak gördükleri çamaşır yıkamak ve toz almak gibi işleri üstlenme konusunda tereddüt ettikleri belirtilmektedir (Özateş, 2015a, s. 107). Araştırmadaki belirtilen *eş yardımının** da buna paralel içerikleri olduğu söylenebilir. Bazı kadınların ise eşlerinin ya da erkek çocuklarının ev işleri paylaşımını ya da engelli çocuğu olanlar için çocuk bakımının paylaşılmasını eşlerinin ya da erkek çocuklarının ev dışında ücret getiren bir işte çalışıyor olmalarından kaynaklı olarak pek istemediklerini belirttikleri görülmüştür. Bunun bir sebebinin kadınların eşlerine ve erkek çocuklarına karşı geliştirdikleri duygusal bakış açısı olduğu söylenebilir. Ancak bu bakış açısının ardında kadınların ev içi emeğinin karşılıksız oluşu da bulunur. Kadınlara ev içinde ortaya koydukları emeğin bir iş olarak görüp görmediklerine dair sorular yöneltildiğinde ilk aşamada ücretli işle karşılaştırma yaptıkları gözlemlenmiştir. Dolayısıyla bu karşılaştırma sonucunda yaptıkları işleri ücret almadıkları için önemsiz görmüş ve bu işleri ücretli işin karşısında küçümsemiştirler. Fakat yaptıkları işin emek ve efor bakımından ücretli bir işten farklı olup olmadığına dair bir sorgulamaya gidildiğinde, ev içindeki karşılıksız emeklerini iş olarak tanımlamışlardır. Ücret faktörünün ilk etapta önemli bir etken olduğu görülmektedir. Bu yüzden evdeki erkeğin yaptığı ücretli iş ücretsiz işin karşısında daha *önemlidir*. Ancak kadınlar emek faktörü devreye girdiğinde fikirleri

* “*eş yardımı*” tanımlamasının kullanılmasının sebebi tam anlamıyla eşler arası ev içi işlerin ya da bakımın paylaşımının olmaması aksine görüşülen kadınların da eşlerinin müdahalesini *yardım* olarak görmelerinden kaynaklıdır.

değişerek kendi bir günlük rutinlerini düşündüklerinde karşılıksız emeği iş tanımına dahil etmektedirler. Araştırmada gerçekleştirilen sohbetlerin pek çoğunun sonlarına doğru karşılıksız emeğin kendisini de iş olarak tanımlamışlardır. Yatağa bağımlı eşinin kardeşine bakan kadının aktardıkları bu konuyu özetler niteliktedir.

“Şahıs: E olmaz ücretsiz. Görüyorum ama ücretsiz. Ücretsiz yani. Benim ki ha nasıl hani çalışıyorsun çalışıyorsun; biri desin ki hay Allah razı olsun ay nasıl güzel çalışıyorsun. Ben onu görmüyorum. Ha ona da ben üzülüyorum çünkü. Bazen ben çok yorulduğum zaman diyorum İ.’ye ay ayrı olsaydılar ben de birazcık rahat etseydim. E diyor yapmazsan yapma. Bu lafi deyince ben üzülüyorum. (KOC160324has)”

Kimi zorunlu durumlarda evdeki erkeğin kadınların üzerinde bulunan bakım işinin sorumluluğunu eşit bir paylaşım olmasa da büyük oranda kadınlarla paylaştığı örneklerle karşılaşılmıştır. Söz konusu *zorunlu durumlar* ataerkil ve dini normlardan kaynaklanmaktadır. Örneğin bakım ihtiyacı karşılanan kişi, kadının çocuğu dışında yetişkin bir erkek ise ve onun bakımının büyük bir kısmından kadın sorumluyorsa bedensel bazı bakım işleri ailedeki erkek\erkekler tarafından yerine getirilmektedir. Bu durumun gözlemlendiği iki kadın görüşmesinde kadınlar eşlerinin erkek kardeşlerinin bakımlarının bir kısmını paylaşmaktadırlar. Ailedeki erkekler ise engelli bireyin hijyen bakımını ve kişisel bakımını üstlenmektedirler. Fakat bakım sorumluluğunun bu paylaşımına rağmen büyük çoğunluğunun kadınların üzerinde olduğu gözlemlenmiştir. Engelli bireyin bulunduğu mekanın temizliği, psikolojik destek, bakımın bir kısmı hala kadınlara aittir. Şizofreni hastası eşinin abisinin bakımının bir kısmını üstlenen kadının belirttikleri de bu yöndedir.

“M: Öyle bir paylaşım var yani aranızda.

Şahıs: E tabi ki o da mesela abisine o şekil bakar. Ben de hiç abime öyle banyosuydu şeyiydi uğraşmam sadece yemeğini yer, ilacını zaten getirir veririm o kadar. (KOC160217has)”

Ataerkil ve dini *hassasiyetler* söz konusu olduğunda kadınların erkekler tarafından engelli bireyin bakımı konusunda kendilerinden yüklenmeleri beklenen işlerin, bakım işlerinin ev işlerine yaklaştığı konular (*ilaç vermek, yemek vermek, hastaya eşlik etmek vb.*) olduğu görülmüştür. Bu durum benzerlik teşkil eden ve daha önce alıntılanan diğer görüşmede de gözlemlenmiş ve kadınların da desteklediği bir tutum olduğu görülmüştür.

Bakımın içinde bulunduğu belirtilen ilişkisellik boyutunun kadınların üzerinde baskı biçimleri oluşturduğu görülmüştür. Başka bir açıdan ele alındığında toplumsal olarak bakımın kadına ait bir iş olarak görülmesinin ve ilgili devlet politikalarıyla bunun desteklenmesinin getirdiği bir sonuç olarak da karşımıza çıkar. Özellikle ağır engelli çocuk sahibi kadınlar ve eşi travmatik biçimde ağır engelli olan kadınlarda bu durum gözlemlenmiştir. Aslında genel olarak sevgiden kaynaklandığı belirtilen bu durumun arkasında kimi zaman *vicdan* kimi zaman da *kendini suçlama durumu* olduğu görülmüştür. Kendini suçlamanın ya da kendini suçlu hisstemenin ise arkasında toplumun oluşturduğu bir baskının olduğu gözlemlenmiştir. Görüşülen kadınlardan bazıları bu konuda yaşadıkları mekânlardaki kendilerine karşı geliştirilen toplumsal beklentiden kaynaklı baskı hissettiklerini ifade etmişlerdir. Örneğin görüşülen kadınlar dış görünüşlerinin, anneliklerinin, kadınlıklarının yaşam alanlarında, ilişki kurdukları kişilerce sorgulandığını ve bu sorgunun çoğu zaman annelik kimliği ve eş olma kimliği üzerinden yürüdüğünü belirtmişlerdir. Bu durum çoğu zaman günlük işlerini yaparken bile kadınların kendilerini, kıyafetlerini, yürüyüşlerini sorgular hale gelmelerine sebep oluşturmaktadır. Örneğin görüşme yapılan kadınlardan biri eşinin başına gelen olaydan sonra *diğerlerinin* ne diyeceğini düşündüğü için dışarı çıktığında yüzünü kaldıramadığını, gözleri bozuk olmasına rağmen güneş gözlüğü takmayı tercih etmediğini, bu durumun yanlış anlaşılmasından korktuğunu ifade etmiştir. Benzer biçimde otizm hastası çocuğu olan başka bir kadın ise komşularının kedisinin kıyafetlerinden dolayı *dikkat çektiğini* belirttiklerini ifade etmiştir. Çünkü toplumsal olarak var olan bakımın kadına ait bir iş olması algısı evde bakım uygulaması ile devam ettirilip beslenmektedir. Kadınların hayatlarındaki en ufak değişim ağır engelli birinci

dereceden akrabaya bakan bir kadının *tek görevinin bu olduğu algısını* tehdit eden bir değişim haline gelmektedir.

Araştırmada görülmüştür ki; ister ağır engelli birinci dereceden hasta akrabaya bakan kadınlar olsun ister ağır engelli çocuğa sahip kadınlar olsun hepsinde ortak gözlemlenen şey; bakım sağlayıcısı kadınların baktıkları kişiye karşı geliştirdikleri vicdani sorumluluktur. Uyku zamanlarından, ev içi ve ev dışı işlerin yapılmasına kadar hayatlarını bu kişiler üzerine kurmaktadır. Hastaların özel durumlarının belirsizliği ve hastalıklarının ağırlık derecelerinin ve bakım ihtiyaçlarının değişiklik göstermesi farklı seviyelerde ve belirli standartların dışındaki sürelerle işlerin ve günlük hayatın düzenlemesine sebep olmaktadır. Pek çoğu evin dışında halledilmesi gereken işleri (faturaların yatırılması, hastane ve rapor işleri, vb.) hızlı biçimlerde ve evin içinde oluşabilecek acil bir duruma karşılık *koşturarak* yaptıklarını belirtmişlerdir. Cinsiyete dayalı iş bölümü ve toplumsal normların üstlerine yüklediği bakım sorumluluğu ile engelli bireyin bakımında yalnız bırakıldıkları için söz konusu işler ayrı bir baskı mekanizması oluşturmaktadır. Evde bakım uygulamasının bu tavrı desteklediği görülmektedir. Hastayı bırakacak bir başkasının olmaması ve bütün sorumluluğun bu kadınların üstünde olması sorunun ana kaynağıdır.

“Şahıs: Mesela hasta olduğum zaman oluyor. Kendim hastaysam. Yapamayacak durumdaysam. O zaman oluyor mesela ben de düştüm ayağım burkuldu. Hastayım benim de bakıma ihtiyacım var. Ama gene de ben şey yapmadım yani. Tek ayağımla bile annemi götürüyordum banyoya. (KOC160217has)”

Yukarıda alıntılanan görüşme ifadesinden de görülebileceği gibi kadınlar bakımını üstlendikleri kişi ile aralarında görev ve kendi vicdanları ile karışık bir bağ oluştururken; bu bağı kendi bakımlarını aksatabilecek derecelerde kurarlar. Evde bakım uygulamasının ataerkil tahakküm biçimlerini ve ev içi cinsiyete dayalı eşitsizlikleri yeniden ürettiği görülmektedir. Yönetmelik kapsamında belirtilen yirmi dört saat bakım şartının (aynı mekânda ikamet edenler için) sınırlarının sadece zaman

açısından değil bakım sağlayıcısı kişinin (*kadının*) bakıma ihtiyaç duyabileceği zamanları da içine dahil ettiği özel bir durum olduğu söylenebilir. Görüşmelerde kadınların kaç saat uyduklarına dair sohbetin içinde bazı sorular yöneltmiştir. Bu bağlamda uyku saatleri hastanın durumuna göre değişebileceği gibi bakım sağlayıcısı kadının üzerinde oluşan baskıdan kaynaklı psikolojik sebeplerden de değişiklik göstermektedir. Kadınların pek çoğu psikolojik sorunlar yaşamaktadırlar. Bu noktada ortaya çıkan sorunlardan birisinin evde bakım uygulamasında bakımı amaçlanan kişinin dışındaki bireylere yani bakım sunucusu bireylere yönelik kamusal hizmet aynın eksik olması söylenebilir. Kendilerine devlet kanalıyla yapılan psikolojik yardımların eksikliğinden bahsetmişlerdir. Bu duruma benzer bir sonuç Çelik ve Urhan tarafından gerçekleştirilen evde bakım uygulaması üzerine yapılan araştırmanın sonuçlarında da belirtilmiştir. Söz konusu alan araştırmasındaki kadınların da psikolojik anlamda desteğe ihtiyaç duyduklarını aktarmaktadırlar (Çelik & Urhan). Ayrıca kadınların yaşadıkları toplumsal dışlanma ve zorluklar, görüşülen kadınların aktarımlarında da bulunmaktadır. Kadınların pek çoğunun maddi olanın dışında yaşadıkları zor süreçlerden kaynaklı manevi ihtiyaçları da bulunmaktadır. Devletin kurumsal olarak fizik tedavi merkezlerinde ya da ilgili sağlık kuruluşlarında bulunan psikolojik danışma noktalarına kadınların gündelik hayatlarındaki sorunlarla ilgili olarak ulaşım sorunları yaşadıklarını belirten aktarımlar olmuştur. Ayrıca bir başkası ile konuşma ihtiyacı duyduğunu belirten bir danışmana ihtiyacı olmasına rağmen evdeki engelli bireyi bırakacak bir kimsenin olmamasından kaynaklı yaşadıkları sorunları aktaran kadın ifadelerine de rastlanılmıştır. Dolayısıyla sorun sosyal yardımın kamusal hizmetlerle desteklenmemesinin tek tek bireyler üzerinde yarattığı sorundur.

Araştırmada görüşülen kadınların evde bakım uygulamasına dair bilgilendirilmelerinin eksik ve bu uygulamaya dair haberdar oluşlarının ise üçüncül kaynaklardan olduğu görülmüştür. Çelik ve Urhan benzer bir bulguyu vurgulamaktadır. Buna göre evde bakım hizmeti alan kadınların toplumsal ve ekonomik yoksunluk içinde olmaları onların evde bakım konusunda yeterince bilgi sahibi olamamalarına neden olmaktadır (Çelik & Urhan). Eğitim seviyelerinin düşük olması da bu durumu etkileyebilmektedir. Dolayısıyla gerçekleştirilen görüşmelerde

de görülmüştür ki kadınlar bu konuda benzer deneyimlere sahiptir. Rehabilitasyon merkezine giden kadınlar buradaki ailelerden, ağır hastası olan ve ona bakan kadınlar ise hastane sürecinde bakım ücreti bilgisini edinmişlerdir. Üstelik bu alanda olduğu gibi hastane süreçlerinde ve bakım ücreti prosedürünün hazırlanması sürecinde herhangi bir bilgilendirmenin yapılmadığı belirtilirken bunun kendileri açısından taşıdığı önemi de vurgulamışlardır. Bu bilgilendirmenin engel durumu ile ilk karşılaşıldığı zamanlarda olması gerekliliğini vurgulamışlardır. Araştırmadaki kadınların bir kısmı bakım ücretinin neden kendilerine verildiğine dair doğru bilgilendirmeye sahipken engelli çocuğa sahip olanlar kendisinin *anne olma* kimliğinden kaynaklandığını belirtmişlerdir.

Bakım ücreti ödenen hastaların hastalıkları ve ekonomik olarak bu hastalıkların tedavilerinin gerektirdiği maddi durum değişkenlik göstermektedir. Ancak bakım ücreti herkes için standart düzeydedir. Bundan dolayı; araştırmadaki görüşülen kadınların da ifadelerinde olduğu gibi, kimileri için bakım ücreti yeterli seviyedeysen kimilerinin bakımını sağlamaya yetmemektedir. Evde bakım sisteminin en sorunlu kısmı olduğu belirtilebilecek bölümü budur. Özellikle yalnız kadınların hasta eşlerinin bakımını üstlendikleri durumlarda ekonomik olarak gelir kaynaklarından yoksunluk; hastanın ve bakım yüklenicisi kadının yoksullaşması ve sorunların oluşması anlamına gelmektedir. Evde bakım uygulamasının bu yanı sıra kadın yoksulluğuna sebep olduğu görülmektedir. Kişilerin bakımlarının sürekli bakım sunan kişiye dayandırılması zaten yoksul olan bu ailelerin yoksulluk derecelerini yükselterek ekonomik kaynaklara ulaşma yollarını sınırlandırarak kar amacı gütmeyen gönüllü kuruluşların yardımlarını çıkış yolu olarak sunmaktadır. Ayrıca evde bakım uygulamasında çalışan kişilerin yaptıkları iş yasal olarak iş kabul edilmediği ve bakımın onların doğal olarak yapmaları gereken bir iş olarak görülüp bunun üzerinden ücretlendirildiği için bu kişiler sosyal güvenceden yoksundurlar. İki ağır engelli çocuğunun bakımını üstlenen kadının aktardıkları bu yöndedir.

“Şahıs: Bizim sonumuzun mesela garantisi yok. Şu an parayı alıyorsun ama para ileriye dönük bir şey değil ki. Bir garantinin yok ki. Sen de yarın yaşlanacaksın hastalanacaksın, bir şey olacak mağdur kalacaksın.

O zaman en azından sigortamız ödenmiş olsa. Sigortamız olmuş olsa, ileriye dönük daha rahat olunur. Bir bakım yerine de gitsen elinde bir şeyin olur, maaşın olur, güvencen olur, eve de birini almış olsan bakım olarak bir güvencen olur. Şimdi gençsin ama yarın bunun yaşlılığı var. Hastalığı var.(KOC160208ço)”

Türkiye’deki refah rejimi dönüşümünü görüşülen kadınların söylemlerinde rastlamak mümkündür. Kadınlar (daha çok engelli çocuğa sahip olan anneler), özellikle kendi olası ölümlerinden ya da bakımı yüklenemez hale gelmelerinden sonra çocuklarına kimin, nasıl bakacağı konularında kaygılar taşımaktadırlar. Böyle bir durumda kadınların çoğu ilk etapta devlet ve kurumlarını bir seçenek olarak çocuklarının bakımdan sorumlu görmemektedirler. Devletin böyle bir güvenceyi sağlayamıyor olması bakımın enformel alandan sağlanması konusundaki sıkıntıları beraberinde taşımaktadır. Kadınlar kendilerinin bakımı üstelenemez hale geldikleri durumlar için alttan ilerleyen bir *güvencesizlik* ve *belirsizlik* hissiyatını taşımaktadırlar.

“Şahıs: En büyük korkum oğlumun benden sonra rezil olması; ona dayanmam. Hani kızım evlenecek gidecek, el adamına. O büyüyecek el kızı getirecek, ve hiç kimse anne gibi olamaz. Kardeş ne kadar bakmak istese de yanındaki istemedikten sonra bakamaz. Rezil olmağtan çok korkuyorum en büyük korkum o. Hani benim, babanın, bizim arkamıza düştüğü zaman kim bakacak ona. (KOC141022ço)”

Evde bakım uygulamasının ilgili yönetmeliğinde çerçevesi çizilen prosedür ve sürecin pratik olarak uygulanmasında bazı boşlukların oluştuğu görüşme yapılan kadınların aktarımlarından çıkarılmaktadır. Hem engelli çocuğa sahip anneler hem de birinci dereceden akrabası olup ağır engelli hastaya bakan kadınlar, hastane süreçlerinde ve bakım ücreti prosedüründe birçok sorunla karşılaştıklarını ifade etmişlerdir.

“Şahıs: Hastaneye götürüp rapor için başvurucuz, o kadar rezillik ki, elimizde sedye çıplak bir adam kış günü, o kaç, ne zamandı, kış tabi,

aralığın kaçı, pardon kasımın yirmi dördüydü galiba. Ellerimizde sedye bir oraya götür hastayı bir buraya. Eşim çırıl çıplak, doktorların gönlü olup aşağıya inip, görücek, vericek. Sonra doktorlar dedi ki; şey, iki ay sonra tekrar gelicek. Dedim ki niye bu kadar atıyorsunuz; benim hiç maddi manevi hiçbir şeyim yok. Benim bu bakım parasını almam lazım. (KOC150326has)”

Hastaların durumlarına ve derecelerine göre değişkenlik gösterdiği belirtilebilecek bu sorunların pek çoğu hastane sürecinde hasta yakınlarının durumlarına ve *heyet raporu* gibi periyodik biçimde çıkarılması gereken bürokratik rapor işlemlerinde yaşanan yavaşlığa dairdir. Bakıldığında yaşanan sorunların evrak toplama ve aktif hastane sürecinde yatan hastaya dair istenen ve ekstra ücret ödenmesi beklenen tıbbi işlemlere dair olduğu görülmektedir. Kişilerin pek çoğu daha önce de ifade edildiği gibi hasta yakını olarak kendilerinin, bu süreçlerde maddi açılardan pek çok sıkıntı yaşadıklarını aktarmışlardır. Hastane süreçleri travmatik biçimde sorunlarla baş etmeye çalıştıkları dönemler olarak bahsedilmektedir. Özellikle hak ettikleri ilgili ücretler (bu kimi zaman bakım ücreti, kimi zaman emeklilik maaşı da olabilmektedir.) taraflarına bağlanana dek yaşadıkları maddi sıkıntı ve sürecin hantallığı ve gereksiz evrak toplama işlemleri yaşanan problemlerden birkaçıdır.

Evde bakım uygulaması engelli bireyin bakımının tamamını bakım yüklenicisi kişiye bırakmaktadır. Bu yüzden kadınların pek çoğu hasta bakımı konusunda son derece ayrıntılı olan bakım silsilesine hâkimdirler. Uzun süreli hastalık süreçlerinde bakıma ihtiyaç duyan engelli bireyle ya da hasta ile ilgilenen kişiler; hasta bakımı ve müdahale alanında basit işleri kendileri yapabilmekte ve bu tecrübeyi, bilgiyi muhafaza etmektedirler. Özellikle ağır engelli ve hasta bakımı yapan bireyler acil durumlarda hastaya müdahale edecek kişiler de olduklarından bu alanda da tecrübeye sahiptirler. Görüşme yapılan başka bir kadın hastalık süreciyle birlikte acil durumlar için ve hastanın gündelik bakımı konusunda uzmanlaştığını ve hastanın kaybı durumunda karşılaşıacağı işsizlik tehdidine karşılık olarak bu biçimde hastalara bakan yakınları devletin *sertifikalandırarak*, çalışma olanağı

yaratabileceğinden bahsetmektedir.* Bir başkası ise ücretli hasta bakımını yapabileceğini belirtmektedir.

“Şahıs: Şahsım adına şu süreçte bana bir sertifika verilebilir. Nasıl verilebilir. Gelirler hastaya bakarlar. Enfeksiyon. Bakımı düzgün ha, napıyorsun ne ediyorsun burada teyit edebilirler. Başka bir hastanın üstünde teyit etsinler. Ona da razıyız. Verin sertifikamızı dursun kenarda. (KOC141022has)”

Özetle evde bakım uygulaması farklı noktalardan kadın yoksulluğunu tetiklemektedir. Bunun dışında kadınlar bakım tek üstlenicileri olarak görülürken bu uygulama ev içinde ve toplumda bu algının kalıcılılaşmasına etki etmektedir. Türkiye’deki neo-liberal dönüşümün toplumu doğrudan ilgilendiren hak temelli politikaları dönüştürmesi evde bakım uygulamasında pratikte karşılaşılan hastane süreci, araç gereç edinme, evrak işleri gibi sorunların temelinde yatmaktadır.

4.3.2. Sonuç

Zaman kullanım anketlerinin de desteklediği gibi kadınlar ev içindeki işlere ve bakıma erkelerden daha uzun sürelerle katılırlar. Bu katılımın işlerin pek çoğunun kadınlara yüklenmesi biçiminde olduğu görülmektedir. Bu bağlamda evde bakım uygulamasının bakımın bir sorumluluk olarak kadınlara bırakılmasında etkin bir yol olduğu görülür. Özellikle daralan refah devleti uygulamalarıyla aileye bırakılan bakım sorumluluğunu arttırıcı bir etkisi vardır. Böylelikle bakım konusunda azalan devlet sorumluluğunun evde bakım uygulamasıyla aile içinde kadınlara bırakılmasının bir yöntemi oluşturulmuştur. Evde bakım uygulaması başka ülkelere dünyada benimsenen modellerdendir. Ancak bu uygulamanın bakımı sunan kişinin ve bakımı sağlanan kişinin ihtiyaçlarını gözeterek yürütüldüğü görülmektedir (Çelik

* Tezin tamamlanmasından kısa bir süre önce KOC150217has kodlu görüşmedeki kadının eşi vefat etmiştir. Daha sonra öğrenildiği üzere ilgili kişi engellilere ait bir dernekte gönüllü olarak çalışmaya başlamıştır.

& Urhan). Türkiye’de uygulanan evde bakım yönteminin ise pek çok sorunu barındırdığı belirtilmiştir. Bu bağlamda araştırmada elde edilen bulgular doğrultusunda şunlar belirtilebilir:

- Kadınların pek çoğunun ağır engelli bakım alanında sunulması gereken kamusal hizmetlere ve bu konuda ev içinde sağlanacak cinsler arası eşit iş bölümüne ihtiyaçları ortaya çıkmaktadır. Bu durum özellikle gündelik rutinin getirdiği hane dışı işlerin yapılmasında ya da kadınların kendilerini yenilemeye ihtiyaç duydukları anlarda oluşmaktadır.

- Evde bakım uygulamasının bakım konusunda kadınların üzerinde bulunan sorumluluğu ve baskıyı arttırdığı görülmektedir. Fakat çoğu zaman kadınlar tarafından bu baskı hali açıkça dile getirilememektedir. Ayrıca bu uygulamanın cinsiyet eşitliğini sağlama yolunda ev içi cinsiyete dayalı iş bölümüne karşı başarılı olmadığı erkeklerin bu alandaki paylaşımlarının az olduğu görülmektedir. Evde bakım uygulamasının kadınların ev içindeki eşitsiz konumunu beslediği araştırmadaki ilgili örneklere bakılarak söylenebilir. Kadınların uğradıkları çeşitli toplumsal baskının sebebi de bu algıdan kaynaklanmaktadır. Bu baskı bakım sorumluluğunun getirdiği algının sonucunda oluşmaktadır.

- Evde bakım uygulamasında kadınların ortaya koydukları bakım emeği herhangi bir iş tanımlamasına dâhil olmadığı gibi kayıt dışı çalışmayı oluşturmaktadır. Kadınların söylemlerinden çıkarılan bir talep olarak beklentinin emeğin ücretlendirilmesinin ötesinde sosyal güvenlik kapsamına alınmaya dair olduğudur. Ancak özellikle kocanın engel durumuyla karşılaştığı örneklerden görüldüğü üzere kadınlar ağır bir yoksulluk süreci geçirmektedirler. Bu gibi kamusal önemler kadınların yaşadıkları yoksulluğun giderilmesi konusunda başlangıç olabilir.

- Ayrıca uzun sürelerle hasta bakımını üstlenen kadınların pek çoğu hasta bakımı konusunda kendilerini yetkin gördüklerini ifade etmişlerdir. Daha sonrasında bu bilgileri kullanarak hasta bakımı işinde çalışabileceklerini eklemişlerdir. Bu

bağlamda kadınların bu alanda çalışabilmeleri için oluşturulacak programlar sunulabilir.

- Kadınların pek çoğu evde bakım uygulaması başvuru ve devam prosedürünün son derece yavaş işlediğini belirtmişlerdir. Sürecin yavaşlığının yanı sıra bürokratik işlemlerin fazlalığı bu uygulamayı hantallaştırmaktadır. Ayrıca bireylerin bilgilendirilmeleri söz konusu değildir. Bu da sistemdeki bilgilendirme sorununu oluşturur. Karşılaşılan bireyin engelli olması durumu ile ortaya çıkan sorunun hızlıca çözülebilmesi açısından sistemin hızlandırılması ve prosedürün sadeleştirilmesi gerekmektedir.

- Bu uygulamadan yararlanan kişi sayısı göz önünde bulundurulduğunda ve kadınların istihdam oranları ile ev içindeki harcadıkları zaman dikkate alındığında kadınların büyük bir kısmının yukarıda örnekleri verilen biçimlerle evde bakım uygulaması kapsamında bakım sorumluluğunu aldığını söylemek mümkün olabilir. Kadınların istihdamını artırıcı politikaların kamu hizmetlerinin artırılmasıyla mümkün olacağını belirtmek bu açıdan yanlış değildir.

Nitekim uygulanan aileselci bakım politikalarının ve azalan kamusal hizmetlerin bu sorunların odağında olduğu görülmektedir. Kamu hizmetlerinin ve kamuya ait bakım merkezlerinin etkin biçimde ve hak eksenli herkes için kullanılması bu sorunların çözümlerinden olabilir. Erkeklerin bu sorumluluğu paylaşmadaki etkinliklerinin artırılması ve cinsiyet eşitliğine dayalı algının geliştirilmesi ayrıca kadınların toplum içindeki genel konumları açısından önemlidir. Görüldüğü üzere sorunların çözümü bütünlüklü politikaları ve uygulamaları gerektirmektedir. Yukarıda bahsedilen sorunların çözümünün ve önerilerin uygulanmasının devletin sosyal politika alanında daha geniş bir rol almasıyla kamusal etkinliğinin artması ile olabileceği ortadadır.

SONUÇ

Kadınlar ilkel toplumlarda doğurganlıklarından kaynaklı mistik varlıklar olarak görülmüşlerdir ve kedilerine atfedilen bu kutsallık onları topluluklar içinde yüksek statüye yükseltmiştir. Fakat sonrasında yaşanan toplumsal gelişmelerle, doğurganlıklarından kaynaklanan toplum içinde başat olma durumu; değişmiş; günümüzde büründükleri halleri almıştır. Toplumsal statü değişimleri kadınların erkek egemenliği altına girmesi sonucunu ortaya koymuştur. Diğer yandan kadınlara yüklenen kimi atıfların da ilerleyen erkek egemenliği ile kadınlar adına dezavantaj halini aldığı görülmüştür. Cinsiyete dayalı eşitsiz iş bölümünün sonucunda kadınlar ataerkil kurallara göre düzenlenen yeni toplumsal düzende; kırılğan, narin ve korunması gereken varlıklar olarak evin *korunaklı* mekânında tutulmaya çalışılmışlardır. Ataerkillik günümüzde; aile-toplum-devlet üçgenine yayılmış olan sistemleşmiş bir erkek egemenliğidir. Sistem içindeki ataerkil normlardan kaynaklı olarak kadınlar ev içi ücretsiz bakımdan sorumlu tutulurlar, kadınların bu yüzden iş gücü piyasalarındaki katılım oranlarını düşüktür.

“ (.....) ”

M: Karşılıksız bir emek aslında ortaya koyuyorsun.

Şahıs: He aynen aynen, benimki öyle yani. Bir çaba harcıyorsun ama boş. Rabbim boşa vermese diyorum ama gerçekten size yapıyorum boş ama diyorum. Ama Allah boşa vermesin. Ya üzülüyorsun şahsen ben üzülüyorum yani. Yap, yap, yap, yap, sonuçta yapmazsan yapma duyunca, insan üzülüyor. (KOC160324has)”

Günümüzde kadınlar özel ve kamusal alanda benzer noktalardan yükselen pek çok ayrımcı tutumla karşılaşmaktadırlar. Bu tutumların hareket noktası her iki ayağında birbirini etkileyen alanlara denk gelmektedir. Kadınların ev içinde ortaya koydukları karşılıksız emekleri onların işgücü piyasalarındaki konumlarını etkilerken, iş gücü piyasalarındaki konumları ev içindeki eşitsiz konumlarını etkilemektedir. Kadınlar ev içinde yükledikleri bakım işleri ve ev işleri gibi yeniden üretim işlerinde kendi vicdanlarından, sevgilerinden oluşan karma bir sorumluluk

duygusundan sorumlu tutulurlar. Ev mekânında yalnız bırakılmışlardır. Kadınların ev içinde ortaya koydukları emeğin karşılıksız olmasının temelinde yatan sebep ataerkil kapitalist dinamiklerce üretken bir emek sayılmamasıdır. Fakat kadınlar ev içindeki üretimlerinde ortaya bir meta çıkarmasalar da (ki bu konuda pek çok tartışma vardır) kadınların ev içindeki üretiminin manevi sonuçları vardır. Bakım: Ev içinde büyük bir oranda kadınlarca yüklenilen manevi üretimlerden biridir.

Kadınların özellikle ev içi alanda bakımın yegâne sağlayıcıları olarak görüldükleri tespit edilmiştir. Bakımın kadınların üzerine yıkılmasının başlıca sebebinin ise cinsiyete dayalı iş bölümü olduğu görülmüştür. Ev içi alanındaki kadın etkinliğinin ve bakımın kadınlar tarafından sağlanmasının avantajlarının, erkekler adına kamusal alanda açığa çıktığı belirlenmiştir. Bu yüzden kadınların iş gücüne katılım oranları düşüktür, iş aramaya vakitleri yoktur, ev içi emeğe saatlerini, günlerini verirler ve vermektedirler. Devletlerce ortaya konan sosyo-politik programlarda bu döngü (kadınların ev içinde bakımdan sorumlu olan cins olmaları durumu) örtük biçimde desteklenmektedir ya da üretilen politikalar tam anlamıyla bu alanda toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini gidermeye yardımcı olmamaktadır. Bakımın sosyal bir hak olarak talep edilmesini önleyici bazı politika uygulamaları, onun aile içinde ya da piyasa temelli karşılanmasını gündeme getirmektedir. Uygulamada var olan durum ise bakımın enformel alandan sağlanmasıdır.

Refah rejimlerinin temelinde meydana gelen neo-liberal dönüşüm kamusal bakım politikalarının azalarak aileye ve piyasaya yönelmesine neden olmaktadır. Aile içine daha yakından bakıldığında bakım sorumluluğu kadınlara yüklenmektedir. Sosyal politikalar yerine bu alandaki sosyal yardımların hak ekseninden çıkarak aile ve piyasaya bırakılması devletler açısından maliyetlerin azalması anlamına gelirken toplum açısından da kadınların birileri adına bu sorumluluğu ev içinde yüklenerek özel alanın bu yanın düzenlenmesi demektir. Türkiye’de ağırlıklı olarak uygulanan bakım rejimi enformel alanın desteklendiği rejimdir. Bu durum kadınların istihdam oranlarının azalmasına ve kadınların ücretli işe ulaşamamaları sonucu kadın yoksulluğunun artmasına sebep olmaktadır.

Elbette ki kadınların iş gücü piyasalarına girişinin, ücretli bir işte çalışıyor olmalarının bir kurtuluş olmadığı günümüz için aşikârdır. Ücretli bir işte çalışmak, Türkiye’de kadınların bağımsız bireyler olarak sosyal güvenceye sahip olmalarının yollarından biridir. Diğer yandan çalışıyor olsalar dahi ev mekânındaki sorumlulukları da yüklenerek *çifte bir mesaiye* maruz kalırlar. Yani çalışıyor olmaları; ev içinde kendilerinden beklenen işleri hafifletmemiş ya da bu işlerin erkeklerle eşit paylaşımını sağlamamıştır. Bu ataerkilliğin tetiklediği bir sorundur.

Türkiye’deki refah rejimi Güney Avrupa refah rejiminden izler taşımaktadır. Türkiye’deki bakım rejiminde aileci politikaların ön planda olduğu ve bakımın aileye ait bir iş olarak görüldüğü tespit edilmiştir. Bu politikaların bir yansıması olarak evde bakım uygulamasının bakımı kadınlara ait bir iş olarak görülmesini desteklemektedir. Uygulama içinde yer alan pek çok sorunla birlikte bakım talebi bir hak olmaktan çıkmakta ve bu aile içinde kadınlarca üstlenilmesi gereken geleneksel bir norm olmaktadır. Bu durum tez kapsamında yapılan araştırmada da bu sorunların varlığı örneklerle ortaya konulmuştur. Gerçekleştirilen görüşmelerden çıkan sonuçlar ağır engelli bireyin bakımın enformel alandan sağlanıyor olmasının, kadınların dezavantajlı konumlarını daha da katmerleştirdiğini ortaya çıkarmıştır. Bu uygulama kapsamında verilen ücretler yetersiz ve kamusal hizmetlerle desteklenmediği için aksaklıklara sebep olmaktadır. Kadınlar sosyal güvenceden yoksundurlar. Genel olarak devletin formel alanda verdiği bakıma göre daha düşük maliyetlidir.

Ataerkillik günümüze tarihsel bağlarla bağlanmış sistemik bir sorundur. Fakat bu tarihsel ve kültürel bağlar onun değiştirilebilir ve kati olmayan bir doğaya sahip olduğunu da göstermektedir. Yüzyıl sonra kadınların ortaya koyduğu bu *çabanın* hiç birine gerek kalmayabilir; günümüzdeki refah devleti politikaları ev içi alanda çalışan kadınlara yönelik ya da ev içi alanına yönelik düzenlemeleriyle bu sorunu çözüme kavuşturabilir. Ya da yüz yıl sonra bir kadın yazar bu tezin yazarının yanıldığını söyleyebilir.

KAYNAKÇA

- Akduran, Ö. (2011). Bakım Emeği: Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Kapsamında Bir Değerlendirme. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. İstanbul.
- Altıok, H. Ö., Şengün, F., & Üstün, B. (2011). Bakım: Kavram Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 137-140.
- Altuntaş, B., & Topcuoğlu, R. A. (2014). ENGELLİ HAKLARI, BAKIM GÜVENCESİ VE TOPLUMSAL CİNSİYETE DAYALI İŞ BÖLÜMÜ ÇERÇEVESİNDE EVDE BAKIM HİZMETİ. *VI. SOSYAL İNSAN HAKLARI ULUSAL SEMPOZYUMU* (s. 307-322). Eskişehir: Türkiye Petrol Kimya Lastik İşçileri Sendikası Yayını.
- Ana Britannica. (2004). İstanbul: Ana Yayıncılık.
- Andersen- Esping, G. (2011a). *Tamamlanmamış Devrim Kadınların Yeni Rollerine Uymak*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Andersen-Esping, G. (2011(b)). Toplumsal Riskler ve Refah Devletleri. A. Buğra, & Ç. Keyder içinde, *Sosyal Politika Yazıları* (s. 33-54). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Andersen-Esping, G. (2011c). Altın Çağ Sonrası? Küresel Bir Ekonomide Refah Devleti İnkilemleri. A. Buğra, & Ç. Keyder içinde, *Sosyal Politika Yazıları* (s. 53-100). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Atay, T. (2004). " Erkeklik" En Çok Erkeği Ezer. *Toplum ve Bilim, Güz*(101), 11-30.
- Bora, A. (2011). *Kadınların Sınıfı Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buğra, A. (2012). Türkiye'nin Değişen Refah Rejimi: Neoliberalizm, Kültürel Muhafazakarlık ve Yeniden Tanımlanan Toplumsal Dayanışma . S. Dedeoğlu, & A. Y. Elveren içinde, *Türkiye' de Refah Devleti ve Kadın* (s. 47-69). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Bütün, M. (2010). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifinden Çocuk Bakım Hizmetleri: Farklı Ülke Uygulamaları. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
- Coontz, S. (2012). Marx ve Engels' i Aile Hakkında Yeniden Değerlendirmek. N. Holmstorm içinde, *Sosyalist Feminist Proje Teori ve Politikanın Günümüz Okuması Cilt-1* (s. 229-233). İstanbul : Kalkedon Yayıncılık.
- Çelik, B. U., & Urhan, G. (tarih yok). Türkiye’de Engellilere Yönelik Düzenlenen Evde Bakım Hizmetinin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi. *Yayımlanmamış Çalışma*.
- Davidoff, L. (2002). Ev İşinin Rasyonelleşmesi. L. Davidoff içinde, *Feminist Tarihyazımında Sınıf ve Cinsiyet* (s. 143-187). İstanbul: İletişim Yayıncılık .
- Dedeoğlu, S. (2009\2). Eşitlik mi Ayrımcılık mı? Türkiye’de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın İstihdamı. *Çalışma ve Toplum*, 41-55.
- Dedeoğlu, S. (2012). Türkiye' de Refah Devleti, Toplumsal Cinsiyet ve Kadın İstihdamı. S. Dedeoğlu, & Y. A. Elveren içinde, *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın* (s. 211-229). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dedeoğlu, S. (2015). 2000'li Yıllarda Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Politikaları: Muhafazakarlığın ve Neo-Liberalizmin Gölgesinde Mi? M. Koray, & A. Çelik içinde, *Himmet, Fıtrat, Piyasa AKP Döneminde Sosyal Politika* (s. 259-277). İstanbul: İletişim Yayınları .
- Dedeoğlu, S. (t.y). Endüstriyel Üretimde Kadın ve Göçmen Emeği: Ataerkillik ve Enformel Emek. S. Dedeoğlu, & M. Y. Öztürk içinde, *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği: Türkiye Örneği* (s. 249-276). İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı İktisadi İşletmesi.
- Delphy, C. (2012). Baş Düşman. G. A. Savran, & N. T. Demiryontan içinde, *Kadının Görünmeyen Emeği* (s. 89-113). İstanbul: Yordam Kitap Basım ve Yayın.

- Donovan, J. (2013). *Feminist Teori Entelektüel Gelenekler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Emirgil, B. F. (2010/1). Yeni Kapitalizmde Emeği Sorunsallaştırmak: Emeğin Maddi-Olmayan Görünümleri . *Çalışma ve Toplum*, 221-238.
- Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2011). *Bakım Hizmetleri Stratejisi ve Eylem Planı*. Ankara: Resmi Gazete.
- Engels, F. (2008). Uzlaşmaz Sınıflı Toplumlarda Çalışan Kadının Ezilmişliği ve Sömürülmesi. F. E. Karl Marks içinde, *Marx, Engels ve Lenin Kadın ve Aile* (s. 15-90). Ankara: Sol Yayınları.
- Engels, F. (2011). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. İstanbul: Kumsaati Yayınları.
- Engels, F. (t.y). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* (8. b.). Sol Yayınları.
- Erbil, P. (2015). *Kibele'den Pandoraya Kadının Tarihsel Yenilgisi*. Ankara : Arkadaş Yayınevi .
- Erdoğdu, S., & Toksöz, G. (2013). *Kadınların Görünmeyen Emeğinin Görünen Yüzü Türkiye 'de Ev İşçileri*. Ankarar: Uluslararası Çalışma Ofisi .
- Eurostat. (2015, Ekim 12). *Eurostat*. (Eurostat, Dü.) Ekim 14, 2015 tarihinde Eurostat:
<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=1&pcode=tgs00007&language=en> adresinden alındı
- Eurostat. (2016, 06 06). *Eurostat*. Haziran 2016 tarihinde Eurostat:
<http://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/tesem100> adresinden alındı
- Gelmez, Ö. S. (2015b, Aralık 21). Ailevileştirilen Bakımın Kürek Mahkûmları: Evde Bakım Uygulaması Kapsamında Bakım Veren Kadınların Deneyimleri. (K. Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Dü.) *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, VII(2), 59-69.

- Gouh, I. (2011). Güney Avrupa'da Sosyal Yardım. A. Buğra, & Ç. Keyder içinde, *Sosyal Politika Yazıları* (s. 237-260). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gökbayrak, Ş. (2009/2). Refah Devletinin Dönüşümü ve Bakım Hizmetlerinin Görünmez Emekçileri Göçmen Kadınlar. *Çalışma ve Toplum*, 55-81.
- Gökbayrak, Ş. (2010\ 2). Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Dönüşümü. *Çalışma ve Toplum*, 141-162.
- Gökbunar, R., Özdemir, H., & Uğur, A. (2008). Küreselleşme Kıskaçındaki Refah Devletinde Sosyal Refah Harcamaları. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 158-173.
- Hardt, M., & Negri, A. (2003). *İmparatorluk*. İstanbul : Ayrıntı Yayınları.
- Hartmann, H. (2011). Patriyarka ve Kapitalizm. *Ücretli Ücretsiz Emek Kıskaçında Kadın* (s. 15-57). İstanbul: Feminist Politika.
- Hartmann, H. (2012). Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği. G. A. Savran, & N. T. Demiryontan içinde, *Kadının Görünmeyen Emegi* (s. 157-206). İstanbul: Yordam Kitap Basın ve Yayın.
- İlkkaracan, İ. (2010). İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları. İ. İlkkaracan içinde, *İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları* (s. 7-20). İstanbul: İTÜ Bilim Mühendislik ve Teknolojide Kadın Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi ve Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği .
- İlkkaracan, İ. (2010). Uzlaştırma Politikalarının Yokluğunda Türkiye Emek Piyasalarında Toplumsal Cinsiyet Eşitsizlikleri. İ. İlkkaracan içinde, *Emek Piyasasında Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Doğru İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları* (s. 21-58). İstanbul: İTÜ Bilim, Mühendislik ve Teknolojide Kadın Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi.
- Kandiyoti, D. (2011). Ataerkil Örüntüler. D. Kandiyoti içinde, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler* (s. 185-198). İstanbul: Metis Yayınları.

- Kandiyoti, D. (2011). Kimlik Kavramı ve Yetirsizlikleri Kadınlar ve Ulus. D. Kandiyoti içinde, *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler* (s. 162-185). İstanbul: Metis Yayınları.
- KEİG, K. E. (2015, Nisan). *KEİG*. KEİG: http://www.keig.org/wp-content/uploads/2016/03/ebulten_nisan-2015.pdf adresinden alınmıştır
- Kızılkaya, S. (2016). Yoksulluk – Engellilik İlişkisi Ve Evde Akraba Bakımı Uygulamasının Değerlendirilmesi. İstanbul.
- Kleinman, M. (2011). Kriz Mi? Ne Krizi? Avrupa Refah Devletlerinde Süreklilik ve Değişim. A. Buğra, & Ç. Keyder içinde, *Sosyal Politika Yazıları* (s. 159-193). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koray, M. (2005). *Avrupa Toplum Modeli Sosyal Bütünleşme Mümkün Mü?* Ankara: İmge Kitapevi.
- Koray, M. (2015). AKP Dönemi: Neo-Liberalizm, Neo-Muhafazakarlık, Neo-Popülizm Beşiğinde Sallanan Sosyal Devlet ve Sosyal Politika. M. Koray, & A. Çelik içinde, *Himmet, Fıtrat, Piyasa AKP Döneminde Sosyal Politika* (s. 11-54). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kremer, M. (2005). *How Welfare States Care Culture, Gender And Citizenship In Europe*. NEDERLANDS.
- Makal, A. (2002, Mart). Türkiye'nin Sanayileşme Sürecinde İşgücü Sorunu, Sosyal Politika ve İktisadi Devlet Teşekkülleri: 1930'lu ve 1940'lı Yıllar. *Ankara Üniversitesi Tartışma Metinleri*(44), 1-40.
- Makal, A. (2012). Türkiye' de Kadın Emeğinin Tarihsel Kökenleri: 1920-1960. A. Makal, & G. Toksöz içinde, *Geçmişten Günümüze Kadın Emeği* (s. 38-115). Ankara: ANKEY Ankara Yayıncılık.
- Mandel, E. (2008). *Marksist Ekonomi El Kitabı* (3. b.). (O. Suda, Çev.) Ankara: Maki Basın Yayın.
- Marx, K. (2012). *Kapital Ekonomi Politüğün Eleştirisi* (3. b., Cilt I). (M. Selik, & N. Satlıgan, Çev.) İstanbul: Yordam Kitap .
- Memiş, E., & Özay, Ö. (t.y). Eviçi Uğraşlardan İktisatta Karşılıksız Emeğe: Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalara İlişkin Bir Değerlendirme.

Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi,
239-268.

- Memiş, E., Öneş, U., & Kızılırmak, B. (2012). Kadınların Ev-Kadınlaştırılması: Ücretli ve Karşılıksız Emeğin Toplumsal Cinsiyet Temelli Bir Analizi. S. Dedeoğlu, & Y. A. Elveren içinde, *Türkiye' de Refah Devleti ve Kadın* (s. 159-182). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Metin, O. (2011\1). Sosyal Politika Açısından AKP Dönemi: Sosyal Yardım Alanında Yaşananlar. *Çalışma ve Toplum*, 179-200.
- Mies, M. (2008). Cinsiyete Dayalı İşbölümünün Toplumsal Kökenleri. M. Mies, V. B. Thomsen, & C. V. Werlhof içinde, *Son Sömürge Kadınlar* (s. 101-138). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Millett, K. (2011). *Cinsel Politika*. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Molyneux, M. (2012). Ev Emeği Tartışması ve Ötesi. G. Acar-Savran, & N. T. Demiryontan içinde, *Kadının Görünmeyen Emeği Maddeci Bir Feminizm Üzerine* (s. 115-155). İstanbul: Yordam Kitap Baim ve Yayın Tic. Ltd. Şti.
- Moreno, L. (2011). "Süper Kadınlar" ve Akdeniz Refahı. A. Buğra, & Ç. Keyder içinde, *Sosyal Politika Yazıları* (s. 375-395). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nyberg, A. (2010). Çocuk Bakımına Kamu Desteği ve Ebeveyn İzni İsveç'te Ne Dereceye Kadar Etkili Oldu? İ. İlkaracan içinde, *İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları* (s. 115-144). İstanbul: İTÜ Bilim Mühendislik ve Teknolojide Kadın Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi ve Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği.
- Özateş, Ö. S. (2015a). *Malumun İlanı*. Ankara: Nota Bene Yayınları.
- Özaydın, M. M. (2013). Cinsiyete Dayalı Refah Sınıflandırılmaları Temelinde İş ve Aile Yaşamının Uyumlaştırılması Sorunu. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 15/3, 47-72.
- Özdemir, S. (2008). Sosyal Gelişim Düzeyleri Farklı Refah Devletlerinin Sınıflandırılması Üzerine Bir İnceleme.

- Özkaplan, N. (2009/2). Duygusal Emek ve Kadın İşi/Erkek İşi . *Çalışma ve Toplum*, 15-24.
- Phillips, A. (2012). *Demokrasinin Cinsiyeti*. İstanbul: Metis Yayıncılık .
- Pınarcıoğlu, N. Ş., & Elçik, G. (2015). Kadınların Kamusal Hayata Katılımı Açısından Erken Çocukluk Bakım ve Eğitim Hizmetlerinin Önemi . *Erken Çocukluk Bakım ve Eğitim Hizmetleri Paneli* (s. 39-50). İstanbul : KEİG, Kadın Emegi ve İstihdamı Girişimi.
- Razavi, S. (2007). *The Political and Social Economy of Care in a Development Context Conceptual Issues, Research Questions and Policy Options*. Cenevre: United Nations Research Institute for Social Development.
- Savran, A. G. (2009). *Beden Emek Tarih Diyalektik Bir Feminizm İçin*. İstanbul: Pusula Yayıncılık.
- Savran, A. G., & Demiryontan, T. N. (2012). *Kadının Görünmeyen Emegi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Shah, P. (2012). Evi Yeniden Tanımlamak. N. Holmstorm içinde, *Sosyalist Feminist Proje Teori ve Politikanın Günümüz Okuması Cilt-1* (s. 223-224). İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Silvera, R. (2010). Fransa'da İş ve Aile Yaşamının Uzlaştırılması: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği İçin Yeni Bir Yaklaşım Olarak Parentalizm. İ. İlkaracan içinde, *Emek Piyasasında Toplumsal Eşitliğine Doğru İşve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları* (s. 145-176). İstanbul: İTÜ Bilim Mühendislik ve Teknolojide Kadın Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi ve Kadının İnsan Hakları Yeni Çözümler Derneği.
- Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Genel Müdürlüğü, Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Maliye Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı . (2006, Temmuz 30). *Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü*. Aralık 8, 2015 tarihinde Mevzuat Bilgi Sistemi: <http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.10545&sourceXmlSearch=&MevzuatIliski=0> adresinden alındı
- Stone, M. (2000). *Tanrılar Kadinken*. İstanbul: Payel Yayınları.

- Şener, Ü. (2010). *Yoksullukla Mücadelede Sosyal Güvenlik, Sosyal Yardım Mekanizmaları ve İş Gücü Politikaları*. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, TEPAV.
- Şenkal, A., & Sarıipek, D. B. (2007). Avrupa Birliği'nin Karşılaştırmalı Refah Modelleri ve Sosyal Politikada Devletin Değişen Rolü. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(2), 146-175.
- TBMM, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu. (2014). *Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme Komisyon Raporu*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu.
- Toksöz, G. (2011). *Kalkınmada Kadın Emeği*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Toksöz, G. (2012). Kalkınmada Farklı Yörüngeler Kadın İstihdamında Farklı Örüntüler Işığında Türkiye'de Kadın İstihdamı. A. Makal, & G. Toksöz içinde, *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği* (s. 68-200). Ankara: ANKEY Ankara Yayıncılık1.
- Topçuoğlu, R. A. (2013). Sosyal Haklar Piyasalaşır mı? Çocuk Hakları Ve Kadın Emeğinin Kesişiminde Türkiye'de Kreşler. *V. Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu*, (s. 281-292). Bursa.
- Türk Dil Kurumu (TDK). (2015, şubat 4). *T.C Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Sayfası*. Türk Dil Kurumu Web Sitesi: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.54d14b97bc66a1.99991376 adresinden alınmıştır
- Türk Dil Kurumu (TDK). (2015, Haziran 23). *Türk Dil Kurumu*. Güncel Sözlük: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5560adeb7b79f8.63992828 adresinden alınmıştır
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2015). *İşgücü İstatistikleri*. (T. İ. (TÜİK), Dü.) Mart 29, 2016 tarihinde Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK): http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007 adresinden alındı

- Urhan, B. (2016). Kadın Emegi ve Toplumsal Cinsiyet . F. Saygılıgil içinde, *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları* (s. 120-151). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Urhan, B. (2009). Görünmezlerin Görünür Olma Mücadeleleri: Çalışan Kadın Örgütlenmeleri. *Çalışma ve Toplum*(2), 83-110.
- Urhan, G., & Urhan, B. (2015). AKP Döneminde Sosyal Yardım. M. Koray, & A. Çelik içinde, *Himmet, Fıtrat, Piyasa AKP Döneminde Sosyal Politika* (s. 229-251). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Woolf, V. (2014). *Kendine Ait Bir Oda*. (İ. Özdemir, Çev.) İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Yaman Öztürk, M. (2011). Karşılıksız Bakım Emegi ve Kadın İstihdamına Etkisi. *Kadın Emegi Konferansı Kadın İstihdamı ve Sorun Alanları* (s. 54-61). ANKARA: TEPAV.
- Yaman Öztürk, M. (t.y.). Ücretli İş ve Ücretsiz Bakım Hizmeti Ekseninde Kadın Emegi: 1980'lerden 2000'lere. S. Dedeoğlu, & M. Y. Öztürk içinde, *Kapitalizm Ataerkillik ve Kadın Emegi: Türkiye Örneği* (s. 25-78). İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı (SAV) İktisadi İşletmesi.
- Yaman, M. (2013). Ataerki: Bir kavramın Yeniden İnşası "Eski" Ataerki'den Ataerki Kapitalizme. M. Yaman içinde, *Ataerki Kapitalist Tahakküm Altında Kadın Emegi, Kadın Bedeni* (s. 19- 71). İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı İktisadi İşletmesi.
- Yaman, M. (2013a). Aile Erkek Egemenliği ve Kadının Toplumsal Konumu: Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökenine Yeniden Bakış. M. Yaman içinde, *Ataerki Kapitalist Tahakküm Altında Kadın Emegi, Kadın Bedeni* (s. 71-93). İstanbul: SAV Sosyal Araştırmalar Vakfı.